

PETRE PANDREA

PORTRETE ȘI
CONTROVERSE

(„CHESTIA SOCIALĂ” ÎN ROMÂNIA)

SERIA a II-a



BUCUREȘTI

FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1946

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI

IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI, 1946

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

B.A.R.
II
~~199057~~
361668

CRZIS

PETRE PANDREA

PORTRETE

ȘI

CONTROVERSE



FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

PETRE PANDREA

PORTRETE ȘI
CONTROVERSE

(„CHESTIA SOCIALĂ” ÎN ROMÂNIA)

SERIA a II-a



BUCUREȘTI
FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1946

~~Index~~
|| 361668



I. CONTROVERSA PAUPERIZĂRII ÎN ȚARĂ BOGATĂ

Psihologia poporului român se află, de un veac, în continuă prefacere. Aceasta, _corespunde (dela 1829, adică dela tratatul din Adrianopole prin care Principatele Române intrau în complexul capitalist apusean) unei schimbări treptate dar profunde în structura economiei și stilului de viață românesc.

Wirtschaft ist Schicksal (economia este destinul popoarelor): niciodată și nicăiri nu se verifică mai exact, decât la noi în România dictonul profetic al lui Walther Rathenau.

Intr'un singur veac (1829—1929) agricultura românească a fost de două ori proletarizată prin dialectica specială a sistemului capitalist mondial în care am intrat. Prima perioadă s'a caracterizat prin pauperizarea și alungarea titularilor uzurpatori ai proprietății rurale — boierii — și intrarea pământurilor în mâinile reprezentanților capitalului financiar sau în tezaurele celor cari știuseră să lucreze, politic și economic, la vreme, cu el. Printr'un act politic, adică prin prima expropriere agrară s'a refăcut temporar vechea lume organică rurală: legătura

directă cu pământul și raporturi juridice corespunzătoare. În mai puțin de un deceniu posesorii direcți ai sistemului nou au fost proletarizați, ca și mai înainte boierii, pământurile intrând în proprietatea reală sau virtuală a băncilor și a exponenților lor, cămătarii. Au trebuit să intervină factorii politici prin diversele legi ale *conversiunii* pentru a curma un proces natural. Prin a doua expropriere din 1945 s'a mers pe acelaș făgaș și istoria se va repeta prin subjugarea la cămătari.

Este ciudat cum repetiția fenomenului nu a fost încă observată. Iată de ce am căutat să scriu pe înțelesul tuturor și am renunțat la aparatul științific, prezentând direct rezultatele obținute prin analiză materialist-istorică și scoțând în evidență numai câteva simptome speciale și ilustrative. Alegerea capitolelor poate părea arbitrară. Dar, după cum pe o hartă geografică, cu spațiu redus, nu poți însemna toate târgurile și satele, tot astfel într'o hartă sociologică nu poți indica decât resorturi și proeminențe.

Pentru cercetări sociale și juridice în domenii contemporane trebuie curaj și puritate de intenții. Nu este puritate de intenții, de sigur, atunci, când vrei să mușamalizezi fenomenele și direcția lor.

Cercetătorul sociologic are de stabilit direcția unde curg apele subterane și șuvoaiele mai puternice ale societății. Contra direcției pot interveni atitudinile care sunt și ele date ale problemei: 1) pentru curentul inevitabil; 2) romantic și reacționar contra lui; 3) neutral (ipocrit); 4) pentru canalizare, sublimare. Adeziunea la prima atitudine are două formulări: reformă și revoluție.

Operațiunea prealabilă este, însă, de *descifrare* a evenimentelor. Ne interesează aici în primul rând descifrarea.

Evident, că pentru a întreprinde o asemenea lucrare trebuie depășite o serie impunătoare de prejudecăți iritante. Așa, de pildă, dacă se analizează istoric și genetic « mitul național » se poate vedea coincizând acest mit cu luptele burgheziilor naționale pentru piețele internaționale de desfacere, « națiunea » fiind suport, pretext, mască, apărare internă și externă, galvanizare.

« Specificul național » aplicat politic a suferit aceeași soartă. Dela intrarea României în sistemul capitalist raporturile dintre oamnei se pun exact în aceeași mod ca pretutindeni: bogați și săraci, capitaliști și proletari, forme contractuale, dizolvarea treptată și efectivă a organicului, lupta între fiziocrație și « manufacturieri », dintre agricultură și industrie, etc.

Apariția « chestiei sociale » în România este în relație cu denunțarea inevitabilă și necesară a pactului tacit dintre bogați și săraci, strânși temporar de către destinele istorice pe același platou al națiunii. Comunitatea de limbă și de multe ori de sânge nu lasă să se vadă diferențele adânci și exploatarea, sau, nu s'a pus accentul hotărîtor pe aceste diferende. Cu cei doi factori comuni s'a clădit iluzia unei înfrățiri și speranța realizării dreptății între ei. Atâta vreme cât privirile erau îndreptate spre hotare pentru desrobirea « fraților » aflați sub jugul și disprețul unor magnați unguri sau conți austriaci, iluzia trăgea o perdea groasă peste boierii și negustorii proprii, cari storceau până la sânge pe țăranul și muncitorul valah.

După desrobirea iobagilor naționali de sub dominația străină se ridică la orizont problema grea a desrobirii în țară nouă. Chestia socială, exploatarea săracilor de către o grupă de bogați, trecută cu vederea sau drapată copios cu tăcere, considerată insidioasă sau inoportună, va trebui reluată de către o serie nouă de cercetători pentru a o impune atenției publice, pentru a o răspândi în toate colțurile și pentru a contribui la rezolvarea ei în sensul unei protecțiuni maxime a muncii, cum cere vremea de azi și prescripția împiedicării exploatării sub o formă sau alta.

După consumarea solemnităților Unirii și a «unificărilor» se constată cu uimire că, dacă exploatarea și-a părăsit formele hidoase ale jignirii directe a demnității individuale prin simpla apartinere la o comunitate deosebită de oameni, ea se continuă totuși luxuriant sub alte modalități ceva mai rafinate, cu dinți mai invizibili, dar mai veninoși. În locul magnatului a sosit negustorul capitalist, în locul boierului expropiat s'a instalat plutocratul. Avem eterna poveste a ciocoiului vechiu înlocuit cu ciocoiul nou. Limbajul lui Nicolae Filimon va trebui iarăși studiat în filele romanului lui naiv, reîmprospătat cu sânge și durere contemporană.

«Două neamuri», romanul fără artă și fără orizont de odinioară al lui Sandu-Aldea a definit just simțămintele și realitățile exploatării. De orice neam va fi reprezentantul ei, coincidența sau necoincidența sângelui neputând șterge relația, el trezește pretutindeni și oricând aceeași oroare, când conștiința socială este trează, provoacă aceleași suferințe în activitatea și existența lui.

Parazitismul social român, legitimat și apărut de către numeroșii săi aderenți, conștienți sau fără să-și dea seama, predică în ultima vreme soluția «neutralizării claselor» și recrutarea conducerii după criteriul «personalității», «neutralității», «gospodăriei», etc., etc.

Reacțiunea sub forma ei conservatoare ori plutocrat-liberal-burgeză a avut întotdeauna o deosebită slăbiciune pentru acest mod de organizare al politicii, sub a cărui mască își putea continua loviturile și «activitatea» (exploatarea fără graniți) economică. Neutralizarea politică este râma în undița plutocrată ori conservatoare.

Ce însemnează neutralitatea politică a unui ministru de resort? El este în actualul sistem capitalist exponentul unei parcele sociale dintr'o grupare de forțe, ajuns — înlăuntrul unor anumite sfere precise de influențe — să guverneze. Cine are interesul să ceară neutralizarea aparatului politic, după chipul și asemănarea aparatului administrativ? *Cui prodest?* De sigur, grupei care dorește un *status quo*. Care este această grupă? Cine este interesat la menținerea ordinii existente? Evident, plutocrația bancară-industrială și aderenții ei, sau cu un termen mai larg și frumos-popular, bogații.

Lumea cu tendințe conservatoare preferă îndeobște primatul administrativ. Exemple: Rusia țaristă, Prusia bismarkiană, judecătorul cu puteri nelimitate al Angliei coloniale și exploatare, monarhia habsburgică austro-ungară. Evitarea luptei politice și a unei eventuale uniuni a forțelor reale ale națiunii se face — după cum a observat Karl Mannheim — printr'un procedeu comod.

Anume, se creează o armată de politicieni, funcționari, jandarmi și ofițeri, educați în mod special, conferindu-li-se o situație favorabilă și despărțindu-i de trupul națiunii printr'o serie de prejudecăți, onoruri și prin formarea intenționată a unui spirit de castă. Pofta de putere latentă în bestia umană este ajutorată printr'o serie de privilegii. Mai întâiu, spiritul de corp (castă), titlurile, posibilitatea de a chinui semenul într'un grad mai mic sau mai mare prin șicanare sau prin simplul act al atârării. Apoi, prin sistemul pensionărilor și al venitului fix, care creează o categorie specială față de salariații instituțiilor private sau față de muncitorul cu brațele, se ridică teama luptei pentru existență, dându-li-se o superioritate sufletească și economică în comparație cu ceilalți cetățeni. Autonomia completă, care ar fi putut să se desvolte nu numai față de cetățeni, ci și față de superior și de sistemul unde erau încadrați a fost distrusă prin organizarea înaintărilor. Lumea conservatoare — sau mai pe larg lumea lui *status quo* — și-a creat tipul care îi convenea, tipul administrativ pentru ținerea în frâu a omului de pe stradă prin prestigiul « paperassei » misterioase, prin sistemul complicat al responsabilității divizate căreia cu greu i se poate găsi sfârșit ori început, prin limbajul de « specialist » și « inițiat », prin contemplarea orgoliului vizibil și existent, datorit unor privilegii reale. Impertinența și slugărnicia se naște fără îndoială tocmai din serviciul dublu pe care e obligat să-l facă la clase variate. Aici se dovedește încă odată adevărul câștigat cu atâta trudă în ultimul veac, că reforma morală nu poate pleca dela *om*, ci dela *sistem*.

Pledoaria omului-cumsecade, a omului-cuminte, a « omului de omenie », unul din caii de bătaie, poate chiar punctul cardinal al moralismului de tip N. Iorga este de o naivitate exasperantă. În România, această prejudecată circulă fără a fi analizată și desvăluită în ultimele ei componente. Predicile de reformare și îmbunătățire a omului sunt predici în pustiu, atâta timp, cât sistemul subzistă sub măști variate, dar cu același conținut. Reforma nu poate lua ca punct de plecare omul, care este animal adaptabil în orice sistem, ci dela o schimbare radicală a sistemului economico-social.

La 29 Mai 1862 în Adunarea Legiuitoare din București, întrunită ca să discute proiectul de împrumut al țărănilor, Barbu Catargiu — președinte al Consiliului de Miniștri și reprezentant al marilor latifundiari — răspundea lui Kogălniceanu, care pronunțase un discurs faimos la 25 Mai 1862 în favoarea plebei: « dacă vreți să eliberați pe țaran, faceți-l mai întâiu virtuos, iar pentru a fi virtuos, trebuie să-l moralizați... » — « vă voi arăta întâiu, domnilor, că în calitatea noastră de proprietari, trebuie să apărăm drepturile de proprietate și naționalitate, pentru că susținând proprietatea, noi susținem națiunea ». Relația « națiune și proprietate » este masca favorită socială a celor privilegiați și se repetă întotdeauna când proprietatea de orice natură — agrară, urbană, acțiuni, bănci — este amenințată de revendicările populare. În 1862 Barbu Catargiu recomanda « moralizarea » țaranului, înainte de a-i da drepturi.

Nu vrea să plece dela sistem, ci tot dela om, ca și moralismul contemporan de tip Iorga. Profundă eroare:

omul se încadrează în sistem și substanța sa cea mai intimă reflectează până la sclavic datele fundamentale ale sistemului economico-politic.

« Omul de omenie » nu poate răsări generalizat într'un sistem de exploatare și diferențiere materială. Omenia este numai între egali, adică dela bogat la bogat și dela sărac la sărac. Relația dela bogat la sărac este pentru bogat: sfidare, convingerea superiorității, abuzul; iar pentru sărac: umilința, atitudinea iobagă, invidia, treptată convingere a inferiorității iremediabile, sau în cazuri de vitalitate: șiretenia, resentimentul și insurecția. Nu există o prietenie reală și sinceră decât între indivizi cu pungi egale.

Boiceria conservatoare românească antebelică a încercat, ca pretutindeni în lume, crearea unui aparat administrativ cu ajutorul căruia să puie și să mențină ordinea existentă. Pentru lumea rurală au fost meniți ca instrumente de sugrumare: jandarmul, notarul, percepătorul, primarul, etc. Psihologia acestei caste rurale este tipică pentru biurocratismul conservator. Cele două caracteristice: slugărnicia și impertinența, revin ca leit-motive evidente ale oricărei grupări sociale, menite să supuie și să servească.

Conservatorismul are nevoie nu numai pentru țăran, ci și pentru orășan de aparatul administrativ extins, dacă e posibil, în toate domeniile; în învățământul de toate categoriile până la Universitate, știință, poliție, artă, economie, etc.

Istoria universităților germane din secolul al XIX-lea și modalitatea de tratare a învățământului nostru până

la instalarea plutocrației bancare, care, deși bazată pe o exploatare eternă, a adus alte metode din pricina unor noi necesități, sunt capitole triste și de neînțeles pentru intelectualul neînregimentat și pentru omul liber al veacului nostru. Dacă o mare somitate « științifică » avea fericirea și cinstea să posede printre auditori unul dintre prințșorii numeroaselor și (vai!) atât de fecundelor dinastii germane, își începea prelegerea printr'o salutare servilă a « domnișorului » împodobit cu formule de politeță savantă și numai după această introducere se adresa cu un epitet oarecare cotidian și celorlalți « comilitoni ». Universitățile erau un inel dintr'un lanț enorm în jurul cetățenilor și al instituțiilor națiunii spre subjugare socială.

Modul cum a fost tratat N. Iorga cu teoria *omului de omenie* de către boierimea conservatoare și plutocrația bancară română, turbată fascist în toiul crizei imperialismelor din 1939—1944, demonstrează elocvent, că nu se poate aștepta venerația și delicatețea de miel dela o haită de lupi. Situația savantului și a intelectualului în lumea conservatoare este uneori aducătoare de onoruri și are rolul biurocratic de împărțire a unor informațiuni și a unei ideologii având ca finalitate menținerea lui *status quo*. Imediat ce încearcă să devină mentorul și profetul altei ordini, care ar putea să schimbe o iotă din ordinea existentă, este readus cu scandal ori gloanțe — 13 Martie 1906 — la limitele lui. Principalul este să nu fie prea luat în serios, iar dacă, teoretic, are toate libertățile, dreptul de a pune în practică și de a realiza ceva, îi este negat și interzis prin gloanțe.

Atitudinea plutocraticii bancare, ajunsă la cârma societății, față de intelectual, depășește faza pur administrativă situându-l cu sila în regiunea inexistentă a neutralității senine sociale, declarându-l « specialist ». Aici are misiunea strictă de a da sfaturi și consultațiuni « tehnice », de a « raționaliza munca » și de a ajuta la buna funcționare a sistemului. Rolul lui este, de fapt, acela de gardist, care supraveghează circulația în ore anumite sau de a ajuta la realizarea unui plan pe care el l-a inventat numai spre bucuria unei mici grupări aflate la un banchet, dela care el nu primește decât firimituri și resturi. Este cu o expresie obișnuită și plastică o « coadă de topor ». Acesta a fost rolul lui N. Iorga în societatea românească dominată de capitalism. Când în 1919 pe vremea *Federației* a ridicat glasul, pentru a doua oară, era cât pe-aci să i se înfigă foarfecele în barbă și gâtlej, trezindu-i dulcile amintiri dela 13 Martie 1906. Un intelectual își poate imagina, că îndeplinește într'o societate misiunile cele mai înalte și cele mai pure. Dar ea își are legile de aramă și barierile peste care nimeni nu poate trece decât cu pericolul « foarfecelor » și al « gloanțelor ». Dacă se lasă intimidat își salvează aparent « misiunea » și, în fond, este readus la realitate. El mai poate fi folosit, dacă se cumințește și predică nașterea « omului de omenie », iar nu schimbarea sistemului, în diverse misiuni, acompaniate de diverse onoruri. Totul se uită, dacă ești maleabil și util. Dar misiunea intelectualului de pasăre a furtunii și a dreptății sociale, de servitor al justiției și răzbunării masselor este părăsită.

Punerea problemei Statului pe latura exclusiv națională în actualele condițiuni istorice — structura sociologică fiind determinată de capitalism — este sau o nai-vitate, sau înșelare de sine, sau o înșelare conștientă a altora. Nu există în actualele împrejurări, când forțele cristalizatoare ale ierarhiei sociale au dispărut din sufletul omului, decât faptul banal și atroce al diferențelor: sărac și bogat, exploatat și exploatator, nedreptățit și posesor al drepturilor prin uzurpare sau tradiție. Perspectiva contemporană a Sud-Estului european semi-colonial răpește și aici în urma ultimelor două războaie mondiale legitimitatea ideii naționale ridicate la rangul de criteriu al vieții de Stat. Ideea națională se confunda înainte de războiul prim cu suferința socială. Aici erau izvoarele tainice ale extraordinarei și propulsivei ei forțe. Ea era — în deosebi la naționalitățile monarhiei austro-ungare — purtătoarea aspirațiunilor populare de dreptate. Prin reflex și atmosferă generală a epocii a fost posibilă deplasarea problemei naționale pe primul plan al scenei publice. Acum ideea națională este lipsită de conținut și justificare.

Considerată interesat de către opinia publică a mării și micii burghezii ca alfa și omega a vieții de Stat, ea nu poate totuși împiedeca de a defini realitatea socială în aparițiile ei cele mai hidoase, de a stabili stigmatele exploatării și ale uzurpării.

Ce se urmărește și s'a urmărit mereu cu primatul ideii naționale?

Intâi de toate constatăm, că avem de aface cu resturi ale epocelor războinice unde criteriile reale ale vieții

publice — grupările de interes — au fost substituite printr'o psihoză colectivă primatului național. Apelul la elan și la jertfa de sine a găsit ecou popular pentru că exista intenția desrobirii unor minorități fraterne asuprite.

Continuarea apologiei ideii naționale în actualele condițiuni duce la eventualitatea asupririi altor minorități fără a avea aureola dreptății sociale. Crearea unui centru șovin în Sud-Estul Europei nu poate decât să ducă la dezastru. Intrarea României în capitalism aduce cu sine în mod fatal probleme analoage. Menținerea artificială a unei lumi și a unor idei inadecvate nu poate procura decât elemente noi de criză.

A intrat și trăiește România în faza capitalistă? Acest adevăr elementar este pus la îndoială de toți cei cari au interesul de a amâna sau înmormânta chestia socială. După cum s'a stabilit mai de mult de către sociologia românească, actul de naștere al burgheziei noastre se află în tratatul dela Adrianopole din 1829. Deci, și-a serbat de mult centenarul. Din momentul în care s'a trecut dela economia naturală la economia de schimb, adică la producția de bunuri, care depășesc acoperirea trebuințelor autarhice, punerea problemelor în raporturile dintre oameni s'a schimbat definitiv. Atomizarea individului și ruperea legăturilor organice s'a făcut treptat-treptat și ne aflăm astăzi în fața unor fapte îndeplinite.

Definirea vechei și actualei structuri a Statului românesc nu poate fi făcută decât cu mari greutate din cauza cercetărilor tendențioase. O împărțire tripartită aproximativ exactă ar fi aceasta: lumea organică, Statul liberal-individualist și Statul social colectivist în devenire (cu indi-

cațiunile actuale date de expropriere, votul universal, naționalizarea subsolului, etc., etc.).

Negarea existenței sau a justificării existenței Statului —instrument de organizare politică—este regulat o necesitate polemică (nemulțumire împotriva unei realități contemporane) ori utopie politică. Suveranitatea statală ca fenomen într'o societate este caracteristica fenomenului comunitar și dovada elocventă a primatului colectiv.

Statul nu poate fi chestia privată a unei clase dominante, restrânse ca număr, dar forte prin puterea banului și a influenței lui, exercitată subteran sau pe față, conștient sau nu. Așa e dialectica forței: ea implică influență publică, chiar dacă nu o pretinde, demoralizează și încovoie sufletele, chiar dacă nu are interes la așa ceva, comandă în absență sau prin simplii lachei: presă, politicieni.

Călcâiul lui Achile al Statului național modern este ca și înainte de războiu, problema minorităților. În Transilvania, problema capătă, prin realizarea reformei agrare aspecte inedite. Mitul național joacă un rol politic de mari proporții numai cu condiția să cuprindă în plasa sa chestia socială, adică un caz de exploatare economică și nașterea simțămintelor aderente de inferioritate, nedreptățire și suferință. Prin izgonirea a câtorva mii de boieri și magnați, țăranul transilvănean (fără deosebire de naționalitate) și țăranul valah din Vechiul Regat au fost puși în condițiuni de egalitate socială și au fost înzestrați cu o egală șansă economică.

Câteva date statistice oficiale din 1930 demonstrează cu elocvență aceste propoziții.

Improprietăriți în 1921 în noile ținuturi de peste munți :

Români	216.010	
Unguri	46.331	(s'au expropriat
Germani	16.276	626.985 jugăre).
Diverse naționalități . .	5.763	
Total	68.370	minorități.

Incerările de restaurare a vechilor latifundii sau preluarea lor de către bănci a întâmpinat lupta politică a țaranului transilvănean unit cu cel român, împotriva plutocratului sau latifundiarului fie boier, fie magnat în diverse organisme politice regnicolare. Comunitatea lor de interese este indestructibilă. Nu se poate spune același lucru despre comunitatea de interese a burgheziei minoritare cu aceea a burgheziei românești pure. Concurența lor este menită a crea turburări permanente, până când mitul național identificat oriunde cu interesele burgheziei va apune.

De ce burghezia se identifică și propagă mitul național? Procesul psihologic este extrem de complicat, dar vizibil pentru cel care dorește și a învățat să descifreze măștile și sublimările.

Trebue să recunoaștem mai întâi că ideea care fundamentează actualul sistem politic și legitimează csența majorității instituțiilor și a modalităților lor de organizare este ideea națională. Academia, Universitatea, Biserica, Armata, Poliția, Administrația, Presa, Școala sunt saturate de acest spirit. Criteriile și unghiul sub care se judecă acțiunea politică se chiamă Națiunea în totalitatea ei. Punerea luptei și a diferențelor de clasă este îngăduită

și considerată ca un act de lèse-majestate. Chestiunea este, însă: cine profită din menținerea acestui spirit? Sub imperiala hlamidă a acestei idei se ascund păduchii exploatării sociale. Ea a devenit pretextul sub care se interzice strigarea adevărului și suferinței sociale. Posesia majorității bunurilor materiale și culturale aflate de fapt în mâna unui mic procent din totalitatea populației se legitimează (escamotează) prin sublinierea constantă și intensivă a identității de limbă, sânge și tradiție.

Structura sufletească a grupului capitalist n'are în realitate nici în clin nici în mână cu aspirațiile grupului sărac și majoritar din acelaș neam. Burgheziile de orice gintă vorbesc în limbaj analog. Structura psihologică a individului este determinată de profesie. Legea militarului este onoarea, a funcționarului supunerea și neutralitatea, a lucrătorului munca și suferința, a preotului menținerea divinului în lume, etc. Tipizarea figurilor din aceeași profesie e un fapt de mult cunoscut. Internaționalismul păturii conducătoare din România (ieri fanarionism, azi germanofilie, francofilie ori anglofilie) se datoresc împrejurării, că atât aristocrația, cât și burghezia sunt internaționale prin structura lor, regăsindu-se perfect într'un cerc analog pe care îl pot părăsi sau păstra după conjunctura favorabilă. Naționalismul este pentru bogați masca cu care pot exploata în liniște și siguranță pe cei săraci și proști.

Bogatul trăiește uneori sincer masca. Pentru orice acțiune, subconștientul uman dorește o justificare în sensul unei vitalități și prosperități maxime a individului. Tipul burghez, pus în condițiuni propice de înflorire econo-

mică și libertate — banul este în actualul sistem esență concentrată de libertăți și plăceri — de dezvoltare favorabilă a facultăților de cunoaștere (de-aici în subsidiar exaltarea Rațiunii) se teme de nepatriotism și irațional (care se traduce prin revoltă, nemulțumire și dinamism), disprețuiește grozav doctrinele materialiste, dialectic-marxiste și vitaliste, pline de elan, încearcă să «raționalizeze» și să îmblânzească, să neutralizeze, să «științificeze», să dea aureolă națională instituțiilor existente, pentru a putea îngenuchia și apoi, domina, singur, în liniște.

Pentru cercetătorul modern căruia îi sunt transparente mobilurile de unde pornesc elanurile, ideile, teoriile și idealurile este o voluptate tristă și desabuzată de a defini și clasifica ideologiile. *O, ideile nu cad din cer*, cetitorule ! Asta se știe de mult (dela sociologul italian Loria) și e necesar să reîmprospătăm vechea înțelepciune. Totul este o luptă de interese. Acest adevăr elementar, clar și de cele mai multe ori neclarificat pentru cel în cauză, bârfit și persecutat, adevăr al adevărilor (care își are și el povestea lui în suferință și în răscoală socială) învață să mergi direct la izvorul de unde pornește draparea ideologică. Prin izvor, definești aproape fără greș esența, resorturile și finalitatea.

Gruparea bogaților și a exploataților din Europa ultimelor două veacuri avea o situație precară. Era greu să ții în frâu o masă enormă de oameni, cari lepădau zi de zi din inima lor comandamentul supunerii sociale dictat de Biserică — dealtminteri un eveniment întâmplat cu ajutorul amabil al burgheziei aflate în luptă cu feudalitatea clericală — și care erau din ce în ce mai clarificați

asupra rosturilor, lanțurilor și barierelor sociale. Grupul burghez izbutise să bată aristocrația și să ia asuprași conducerea politică, secularizase evul mediu și instituțiile lui, dar îi era greu să mențină pozițiile cucerite fără un nou narcotic destinat masselor. Rolul jucat în evul mediu de către religia organizată prin biserică, care era între altele, și pe vremuri, opiul poporului (cu toate că orice religie este respectabilă și însemnează un răspuns metafizic) a fost predestinat mitului național. El avea rolul să sintetizeze într'o formulă impecabilă și cu conținut naiv interesele bogaților și să împărtășe pericolul pretențiilor masselor. Burghezia născândă germană, de pildă, a creat pe Friedrich List și listianismul, adică extinderea naționalului în domeniul economic, din care partea leului și-o face, desigur, bogatul însetat de capitaluri ușor acumulate din munca plebei naționale, luat în brațe, apoi, în România de către casta burgheză liberală; în frunte cu P. S. Aurelian, Carada, I. & I. I. & G. I. & Vintilă Brătianu. Extinderea și intensificarea naționalului în ultimul veac coincide ciudat cu luptele burgheziilor europene, care nu se puteau înțelege la împărțirea prăzilor. Ațâțarea a fost, conștient ori inconștient, dar sistematic, făcută, până când s'a ajuns la catastrofa mondială din 1914. Declanșarea războiului din 1939 s'a făcut tot pe platforma naționalismului. Ideologia naționalismului a fost de două ori izvorul de măceluri războinice pe dimensiuni planetare.

Accentuăm că modul de formație al mitului național nu este ușor de demascat pentru cel dăruit lui. În mișcătoarea lui simplitate, omul-de-pe-stradă depune la

picioarele acestui Moloh modern rezervele lui de iubire, jertfă și goană după trăire emoțională, fatale sufletului omenesc. Chiar sufletele mai complicate și mințile mai lucide pot fi prinse în mreaja lui. Ce-au fost ideologiile naționaliste, decât muzică de acompaniere pentru noua burghezie românească aflată în proces de formație definitivă și dornică de a se înscăuna la conducere ?

Din punctul de vedere al teorii juridice, mitul național al bogaților și-a creat cele mai fantastice și mai complicate construcții pentru a-și legitima domnia. Denumirea monumentelor juridice contemporane poartă indubitabil pecetea burgheză. Intâi, codul Napoleon, denumit extrem de caracteristic cod civil. « Civil » are în limba franceză o nuanță de cuminenie legalistă, de bună-creștere și politeță cetățenească pe care nu o poți găsi decât la domni cu o rentă anuală apreciabilă, capabili să figureze și să iubească onorabil fete în romanele lui Paul Bourget. Nemții ceva mai puțin subtili și mai puțin ipocriți, l-au denumit direct și precis *Bürgerliches Gesetzbuch*, adică o carte de legi pentru burgheji. Substantivul « *Bürgertum* » înlocuște neologismul « *Bourgeoisie* » pentru juriștii naționaliști și uneori chiar în limba jurnalelor, a cărților și a cetățeanului, « *Bourgeoisie* » fiind rezervat cu precădere polemiciștilor sociali, cuvântul fiind el însuși încărcat de polemică. O bucătărie bună și consistentă — mai ales ! — se chiamă în limba germană « *bürgerliche Küche* ». Nu vei găsi acolo, Doamne ferește, vagabonzi și muncitori urâți, ci domni cu lanț negustoresc și « civil », care studiază îndelung lista de bucate, având doar... *l'embarras du choix*.

În dreptul constituțional și în teoria Statului, problema suveranității naționale a devenit centrală, fiind în interesul și în concordanță cu interesele «civile». Ideea de suveranitate națională analizată în componentele ei înseamnă: 1) status quo în interior și punerea pe primul plan al naționalului; 2) imperialism burghez și cât mai mult protecționism vamal prin accentuarea elementului de naționalitate și independență absolută față de alte organisme politice analoage; 3) obligația de a acoperi și susține interesele burgheze în concurența externă pe care o întâmpină. Lacheii ideologici au învăluit-o în valuri de fum de tămâie, au considerat-o ca pe un principiu absolut, imposibil de pus în discuție și nu se îngăduie să fie readusă în complexul inițial de unde pornește. Uneori existența ei este negată (Duguit, Kelsen), conform unui obicei mai vechiu împrumutat dela struț, altelei atingerea e o crimă, care duce în fața curților marțiale. În realitate, suveranitatea națională este un mit juridic cu o forță propulsivă extraordinară, subordonată ideii naționale și — în ultimă analiză — intereselor bogaților.

Prin Statul-de-Drept, Statul juridic sau Statul kantian se înțelege de obicei «o mulțime de oameni strânsă la umbra normelor de Drept». Apariția și legitimarea teoretică (Kelsen) a Statului juridic, unde așa zisa «domnie a legii» este dogma supremă, se leagă temporar de cuceririle unei clase, doritoare de a menține un status quo și a-l aureola cu sfințenia unei Legi stabilite în favoarea ei. Apologia Legii e o expresie cu înțelesuri variate, aproape un cuib de vipere, de obicei o formulă frumoasă, naivă și ineficace, atâta vreme cât marile lupte

nu s'au dat. Intr'o societate de tranziție și suferindă, Legea în sensul stabilit de imperiul roman și englez e o imposibilitate și o ipocrizie. Legea se aplică mereu contra săracilor. Codul penal este un cod al pauperilor. Clasa dominantă este rareori pedepsită în actualul sistem capitalist.

Grupurile de hoți și de aristocrați au un cod de onoare, o lege cu prescripții precise. Banda care are de împărțit o pradă, pentru a putea trăi în mijlocul bănuelilor generale, își formează un Cod draconic. Membrii poporului sunt în deobște mai puțin severi între ei, mai puțin formalști (formalismul juridic are în totdeauna ceva de ascuns) și judecă după simțămintele de dreptate, concretizate, după conținuturi, în judecăți variate și labile. Dura lex, sed lex, datoriile de onoare plătite chiar cu desonorări palpabile, duelurile — sunt lozinci ale spiritului de castă și, în lumea lor, necesități. Banditul, aristocratul, jucătorul de cărți, kantianismul și formalismul juridic, Roma veche și Londra nouă exploatoare, negustorul cu frica și nevoia de a fi păzit — iată Statul juridic. Plus naivii lachei admirativi. Apologia legii e o sabie cu două tășuri. Ea aranjează pe pedestale idoli în numele cărora se umplu închisorile și se justifică exploatarea. Călcarea legii însemnează arbitrarul administrativ și posibilitatea uneori de a schimba cu violență o ordine de lucruri, de a nu cultiva în inima cetățeanului credința în eternitatea lui status quo — pe lângă chestia subsidiară, că legea nu poate fi dreaptă în actualul sistem (ca să nu ne bandajăm ochii, ca zeița Dreptului).

Rolul psihologic al arbitrarului administrativ și al călării frecvente a legii nu poate fi trecut ușor cu vederea. Într-o asemenea atmosferă naște așteptarea și se adevăresc cuvintele înțelepte: cine scoate sabia, de sabie va pieri. O societate fără legi respectate, fără norme rigide, are o elasticitate apreciabilă în introducerea reformelor. Societatea cu legi respectate și construită pe exploatare este mai greu de dinamitat, supunerea prinde rădăcini adânci în inima sclavului, așteptarea unor zile mai bune n'are febrilitate.

* * *

S'ar putea face o distincție între patriotism și naționalism.

Patriotismul este legat de iubirea căminului, de familie, de primele amintiri și are nuanțe de afecțiune idilică, naturale și îndreptățite. Naționalismul este ridicarea la dogmă a acestui complex de sentimente și decretarea inamovibilității lui.

Trebue de remarcat că nu toată lumea are amintiri idilice din vremea căminului copilăriei. Dacă așa ceva se întâmplă la marii și la micii burghezi, pentru covârșitoarea majoritate a poporului, copilăria e legată de lipsuri, de muncă timpurie și de întunec. Câți din copii primesc în leagăn libertatea divină a jocului, pe Moș Crăciun încărcat cu bunătăți și posibilitatea dezvoltării darurilor lor naturale? Tristețea îngrozitoare a căminului fără flori și muzică, fără grădină paternă și fără iubire este regula obișnuită, iar nu masa încărcată cu bunătăți și atmosfera afectuoasă. Veacul nostru, veac al copilului

încearcă să facă grădini și căminuri luminoase, să-i dea libertatea de joc și o atmosferă sănătoasă, stranduri cu nisip și apă, lovindu-se de dificultăți insurmontabile. De unde vine incomprehensiunea, apologia romantică a unei copilării fără romantism, în generalitatea ei? Majoritatea oamenilor de azi, lipsiți la vremea lor de romantismul și libertatea copilăriei, ajung la maturitate, îmbătrâniți, severi și lipsiți de căldura inimii. Loviți de amnezie parțială, fac din ea mai târziu o feerie. Pricipea veritabilă pentru legile copilăriei nu au, de vreme ce întrebunțează bățul pentru copii lor, neavând vreme și nici gustul afecțiunii. Copilăria în familia contemporană este mai întotdeauna un iad. Acreala «bătrânilor», — îmbătrâniți de vreme, de nevoi și de iadul propriei lor copilării —, obligația de a trăi între patru ziduri cu oameni de vârste și cu preocupări variate, răpesc tot farmecul propriu al vârstei, care cere camaraderie cu egalii și învățatură dela specialiști. O dovadă peremptorie este procentul contemporan impozant de domni «serioși» și gravi (seriozitatea și gravitatea aplicându-se nu odată cu sadică plăcere copilăriei). Uscăciunea, incapacitatea de a se juca cu copiii și a lua cu ei contact este proba elocventă a propriei lor mizerii trecute.

Acești domni au nostalgia copilăriei, vorbesc și scriu chiar cărți groase despre fericirea de a fi copil, uitând ce-au suferit și suferă majoritatea copiilor, cerând familia, temelia națiunii, care nu e de fapt posibilă cu armonia ei necesară, decât pentru un mic procent de copii (tatăl și mama fiind, îndeobște, supra-încărcați de muncă). Grădina de copii, internatul modernizat cu grădini și spe-

cialiști, în general, educația colectivistă va sustrage și pe ceilalți copii fără soare și fără joc și-i va aduce în marea comunitate unde nu există nici diferențe și nici tratament preferențial.

Barierele continuă și vor mai continua. În lumea de azi sunt prea mulți bătrâni precoci, rămășițe și victime ale unei lumi nedrepte. Vor cere educație în familia strămoșească dizolvată, severitate de moravuri, ca pe vremea bunicilor. Acești Catoni inactuali și indezirabili sunt bieți bătrâni ridiculi, cari nu pot trezi decât compătimire și uneori indignare. Trăiți în sclavie vor să pună și urmașilor lanțuri, pe care le sărută și le proslăvesc. Cine a avut o copilărie într'adevăr fericită și nu-i este necunoscută situația nouă nu poate să-și păstreze căldura inimii decât pentru noul tineret, în loc de a deveni un *laudator temporis acti*, cerând și pentru alții de cecece a avut el parte, adică joc, lumină, camaraderie, bucurie și libertate.

Reacționarismul tineretului nostru e temporar și nu se datorește decât sărăciei clasei mijlocii de unde provin indignată de opulența burgheziei orășenești minoritare. În loc de a generaliza indignarea cum trebuie și asupra bogaților de aceeași confesiune se opresc la jumătate de drum cu o soluție parțială, în loc de a se hotărî la lupta pentru schimbarea sistemului. Bogatul de orice rasă sau confesiune rămâne același. Legea lui este exploatarea. Jumătățile de măsuri rezolvă probleme pe jumătate și îndeobște folosesc numai celor cari au nevoie de coade de topor.

Apariții secundare în naționalism, dar elemente hotărâtoare de natură emoțională pentru întărirea și menținerea lui sunt: steagul, amintirea căminului, imn național, bucătărie națională, ura sau cel puțin mefiența împotriva străinului, etc.

Dacă străinul n'ar exista în sânul unui popor, burgheziile naționale ar trebui să-l inventeze. El este terenul țap ispășitor în capul căruia se aruncă oalele sparte interne. Să se observe un menaj unde unul din soți este străin sau din altă clasă socială. Vina neplăcerilor și a greutăților provenite din cauze aflătoare și în alte menajuri ortodoxe se aruncă neapărat în spinarea străinului sau a aceluia de proveniență socială inferioară. E una din trăsăturile urite ale caracterului omenesc de a da vina la nevoie pe cel mai slab. Dacă menajul e ortodox, cel slab vital mănâncă bătaie sau primește remontranțele. Străinul dintr'un menaj, prin însuși faptul că e venetic, are un teren slab sub picioare. Mai întâi pentru că nu se poate apăra cu arme egale. Nu cunoaște suficient limba, moravurile, înjurăturile sau le aplică exagerat și scabros. Când străinul conrupe pe alții o face fără decență și inabil. Apărarea lui e nesigură, nerușinarea trece granițele. În el, este, nu odată, ceva de sclav sau de libert. Autohtonii cari cunosc sentimentele de domn și de siguranță în preajma străinilor, chiar când sunt lachei și se pleacă, sunt gata în cazurile de ceartă sau de criză să dea vina pe cel mai slab.

· Istoria țapului ispășitor e într'adevăr eternă, fiind legată de una din caracteristicile Omului. Evreii, în diaspora, au cunoscut și au mâncat veșnic pâinea amară

a străinului, pâinea menajului mixt, unde ei nu erau niciodată indigeni. În capul lor se sparg nemulțumirile și crizele. Este straniu, că efervescențele antisemite coincid cu regularitate matematică cu epocele și peisajele geografice aflate în urma unor catastrofe politice sau economice. Anglia, după terminarea durerilor nașterii capitalismului și după fundarea belșugului său economic a îngăduit pe Evrei pe toate treptele ierarhiei sociale. Lord Beaconsfield (Benjamin Disraeli) a fost conducătorul conservatorilor. În Germania bogată, puternică și plină de viitor până în preajma lui 1914, Wilhelm II și Bismarck se înconjurau cu ei. După catastrofă, Wilhelm II îi găsește principalii vinovați, iar cu progresele crizei economice ale sistemului capitalist s'au înregistrat și progresele antisemitismului, ca o coadă de topor la distrugerea frontului solidar muncitoresc și ca țap ispășitor general. Problema tratării străinului, e dialectica sistemului de exploatare.

Patriotul are nenumărate aparițiuni. În Franța, de pildă, este legat de jacobinism, adică de Revoluție sau de radicalismul tip 1789. Clémenceau a fost incarnarea tipică a « patriotului francez », element de desordine parlamentară până în preajma bătrâneței, răsturnător de guverne, amestec de fanatism și cinism cu ironii mușcătoare până la sânge. În el retrăia soldatul Revoluției burgheze, adică lupta până la cuțit cu reprezentanții clericalismului și apărarea contra străinului boș; ecoul pur al burgheziei naționale în ascensiune, luptând revoluționar în interior cu conservatorismul, iar naționalist

cu burgheziile străine în concurența pentru câștigarea piețelor economice de desfacere a mărfurilor.

Naționalismul nu este o idee, care a apărut în toate timpurile, în toate culturile și peste tot globul pământesc. Nu are nimic din fatalitatea legii gravitațiunii universale, după cum se crede de către fanatici, ci e o aparițiune legată de timp și spațiu, circumscrisă istoric. Nu are nimic teologal. Istoria ideii naționale este cât se poate de laică.

Exploatarea simte necesitatea legitimității ei. În antichitate se baza pe prejudecăți de castă, — sclavi și patri-cieni —, în evul mediu a îmbrăcat haina teologală, în evul modern a inventat naționalismul.

Unitatea națiunii este o iluzie. Posibilitatea topirii bogățiilor cu a săracilor în aceeași pastă e o superstiție din care profitul cel mai gras îl trag bogății, iar toate neajunsurile le suportă săracii. Uniunile în mari organisme au fost făcute de-a-lungul istoriei pe alte baze decât acelea ale națiunii, cu toate minciunile istoricilor oficiali naționaliști, cari au reușit să înrădăcineze această părere în opinia publică cu ajutorul âbcedarelor, ziarelor, școlilor, festivităților, armatelor, discursurilor solemne, etc. Marile comunități în istorie s'au creat pe baza unor principii ideologice și pe interese materiale, criteriul național fiind o apariție izolată, afară de veacul al XIX-lea și al XX-lea unde a provocat atâtea dezastre. Dar chiar în ultimele două veacuri, criteriul național nu e generalizat. El a reușit să fie pârghia lui Arhimede — printr'o propagandă sistematică abilă, abundant finanțată publicistic și folosind alți factori — numai pentru burgheziile națio-

nale, care în 1914 și 1939 au deslănțuit catastrofele din care Europa nu se mai poate însănătoși.

Ce interes real ar fi putut prezenta pentru popoarele muncitoare ale lumii, cearta criminală dintre capitaliștii englezi și germani? Numai orbirea și neluminarea maselor, aliată cu trădările (sau inconștiența) conducătorilor uvrieri au dus la măcelul fără precedent care a costat viața a 10 milioane de bărbați în floarea vârstei și a lăsat 20 milioane de invalizi, fără a socoti bunurile distruse și desorganizarea lăsată de primul războiu mondial. Să mai enumerăm victimele din al doilea războiu mondial? Rana nu s'a vindecat...

Alianțele s'au încheiat pe afinități de capital. Dacă Franța și Anglia nu făceau investițiuni în Rusia țaristă, Marea Antantă nu s'ar fi născut. Datele statistice aruncă o lumină crudă asupra dedesubturilor evenimentelor. Capitalul bancar din Petersburg ¹⁾ se cifra în 1914 la 8235 milioane ruble. Participarea capitalului străin era următoarea: capital francez 55%, capital englez 10%, capital german 35%. Filiale ale acelu triu bancar parizian: Banque de Paris et des Pays-Bas, Banque de l'Union Parisienne, Société Générale făcuseră, apoi, investițiuni fantastice cu banul din « ciorapul rentierului francez », transformat printr'un sistem de dividende exploatare în « cămătarul lumii » (Lysis, *Contre l'oligarchie financière en France*, a V-a ediție în 1908). Imprumutul de înarmare antebelic acordat țarismului împotriva căruia a protestat furtunos Inteligența rusă, iar Maxim Gorki a scris pam-

¹⁾ v. E. Agahd, *Grossbanken und Weltmarkt*. p. 116.

fletul faimos (*Frumoasă Franța, te scuiș în obraz!*), investițiunile industriale și participările bancare făcuseră din Rusia o colonie franceză.

Solidaritatea capitalului rus și a capitalului francez — țaranul și muncitorul rus fiind exploatat până la sânge și obligat să-și trimită cerealele în străinătate scoase dintr'o agricultură rudimentară în timp de foamete aproape permanentă pentru a plăti dobânzile, iar băncile indigene — de pildă — ca « Banca Rusească » și « Banca Internațională » își măreau capitalul între 1906—1908 dela 44 milioane ruble la 98 milioane, iar rezervele dela 15 milioane la 39 milioane — a dictat și solidaritatea de arme.

Solidaritățile sunt dictate de interese capitaliste, naționalismul fiind un simplu pretext pentru atragerea săracilor. Interesul bogaților nu coincide cu al săracilor, cari sunt la fel de exploatați în toată lumea capitalistă, primind doar firimituri mai mici sau mai mari, având în schimb spectrul șomajului cu desagregările lui sufletești ori mizerie permanentă și nivel scăzut.

Solidaritatea pe bază națională e ceva inedit, un pretext de a mișca masle. El e specificul lumii moderne.

Comunitățile în Istoric au avut drept criterii până acum: un stil de viață și administrație (imperiul roman), cultură (elenismul), religie (islamismul), religie și persecuție (iudaismul), foamete și războiu (imigrațiunile barbare), prosperitate economică (americanismul), pacea (Elveția), monarhia și administrația (Austro-Ungaria), prosperitate și libertate (imperiul britanic), monarhia și religia (țarismul), etc. Criteriul național generalizat e

tardiv. Definiția cea mai celebră a națiunii « un plebiscit de fiecare zi » (Renan) dă dreptul la dinamitarea ei prin faptul bine cunoscut al variabilității plebiscitelor. Conștiința tot mai accentuată și în marș victorios a diferențelor de clasă indică dispariția mitului național. « Wirtschaft ist Schicksal ». Problema economică formulată astfel pentru destinele epocii moderne de Walter Rathenau și demascarea sistematică a exploatărilor sunt cei doi piloni pe cari se construiește stilul lumii care va veni.

Societatea nouă a cărei naștere are loc sub ochii cari nu vor să vadă, ale cărei țipete ale facerii nu găsesc urechi să audă, are caracteristicile internaționalismului, ca tatăl său capitalismul și ca munca, mama sa. Legea ei specifică e munca colectivă, iar conștiința, necesitatea apărării drepturilor ei.

Națiunea bogaților e capitalismul, iar națiunea săracilor, munca și idealul socialist. Capitalismul e imperialist și agresiv, deoarece între grupurile de bogați rivalitățile sunt maxime. Încercările de a controla producția prin trusturi, carteluri, syndicate, monopoluri și conferințe internaționale sunt baloane de încercare și alcool pentru amețirea mișcărilor sociale. Cu aceste metode se încearcă a se sparge unitatea suferinței prin promisiuni, care nu pot fi ținute. Redeplasarea centrelor capitaliste și împărțirea lor între bogații tuturor națiilor, ca să se împace în fața prăzii pe cale pacifică, e o farsă greoaie. Instituțiile pacifice (Geneva, Haga, Locarno, etc.) au fost anexe ale societăților anonime, care însărcinaseră pe salariații lor să se îngrijească de lichidarea obstacolelor actuale și viitoare în lupta lor pentru existență. Iar existența și

semnificația capitalului e exploatarea. Chiar admitând că s'ar împăca în fața prăzii (și în așa ceva nu avem nicio speranță), trecutul ne învață contrariul: permanentizarea exploatării. Deșteptarea conștiinței sociale este în marș pretutindeni.

II. DETERMINAREA STILULUI DE VIAȚĂ SOCIALĂ

Unul dintre motivele care împiedică acumularea unui capital național român de mare format e stilul de viață cu tendință de creștere a nivelului. Capitalul este acumulare de muncă și bunuri în mâini restrânse care se obține din reținerile personalului de toate categoriile din întreprinderea pe care o conduce cel care acumulează.

Pentru a se îngădui acumularea, salariile trebuiesc fixate cât mai jos. Asceză voită sau forțată este lozinca supremă. Acumulările imense de capital se fac în colonii sau cu export în țări coloniale ori semicoloniale. Piața internă suportă numai pentru puține decenii o exploatare colonială. Mizeria înspăimântătoare a maselor muncitorești — urbane și rurale — dela începuturile capitalismului modern e considerată ca atare nu pentru că această mizerie n'ar mai fi fost cunoscută, ci acum se ia cunoștință de ea prin raportare la stilul de viață al grupei favorizate din lăuntrul națiunii.

Dialectica sistemului capitalist disolvă stilul de asceză medievală. Producându-se bunuri terestre în mari cantități răspândite pe tot teritoriul și la toate colțurile, siste-

mul impune maselor să devie cumpărătoare ale acestor bunuri. Stilul de viață contemporan este determinat de fabrica modernă. Prin aruncarea mărfurilor pe piață, capitalismul confiscă treptat, treptat în câteva mâini toată averea națională. Pentru acumulare, capitalismul fixează minimal salariile citadine; produsele agricole destinate marilor mase cu venituri restrânse, sunt preluate anual pe un preț redus, vânzând în schimb pe un preț cât mai ridicat posibil fabricatele sale. Acumularea este într'adevăr piatra-din-capul-unghiului întregului sistem. Având conducerea la fixarea prețurilor, deoarece posedă forța financiară inițială, capitalismul pauperizează masele industriale și agricole pentru a-și acumula diferențele în capitalul sporit.

Masele se pauperizează (adică nu mai sunt posesoare ale parcelelor averii naționale), fiindcă prin introducerea capitalismului își părăsesc stilul de viață căutând să-l ridice la același nivel cu al capitaliștilor. Deși stilul se ridică, impresia de suferință și sărăcie persistă. Mai întâi pentru că prin ridicarea standardului de viață nu se ridică teama luptelor pentru existență din cauza crizelor frecvente capitaliste. Cetățeanul din sistemul capitalist nefiind posesor direct al unei parcele de avere, neavând rezerve atât în agricultură cât și în industrie, un singur an rău îi desechilibrează bugetul și-l îndatorează pe viață băncilor și cămătarilor. Dar chiar în epocile de prosperitate impresia de suferință și sărăcie persistă comparând opulența afișată sau numai virtuală — banul e criteriul bunurilor și al plăcerilor — pe care o dețin capitaliștii.

Economiștii puri operează prea puțin cu complexe psihologice. Ei nu văd decât cifre și operațiuni comer-

cială. Chestia socială e o problemă cu mult mai complicată. Elementele ei sunt variate. Psihologia își dă întâlnire cu economia, dreptul, sociologia, religia, cu politica externă și internă. Trebuiesc cunoștințe din domenii felurite pentru a putea fi privită în totalitatea ei.

Cum se calculează stilul de viață contemporan? Să accentuăm, că sunt două felurii de stiluri în viață: acela pe care este obligat să-l ducă individul și acela la care tinde. Discrepanța stilurilor provoacă suferința și dă naștere chestiei sociale. Știu că moraliștii anoști și hienele deținătoare ale avuției generale predică masselor sărăcia, restrângerea, rezervându-și privilegiul consumației tuturor bunurilor pământului. O, dacă s'ar putea ca masele să se hrănească numai cu măcăliță și să fie de o modestie îngerească! Cine a trăit și trăiește printre burghezi cunoaște grimazle și indignarea de canalie când pomenesc de pretențiile țărănimii de a mânca grâu în loc de a-l exporta, de a-și trimite copiii la școli în loc de a-i ține la coarneză plugului în neștiință și mizerie paternă. Numai caiafa și hiena burgheză au stomac pentru pâine și friptură, urechi pentru muzică de gramofon și radio, piele pentru mătase, șifon și postav, ochi pentru carte și plimbare. Țăranul și muncitorul trebuie să trăiască în mizerie și besne eternă, pentru a îngădui anual o acumulare de capitaluri. Cu cât acumularea se intensifică cu atât pauperizarea crește, deși stilul se poate ridica și complica. Chestia socială e problema discrepanțelor. Ea e, în primul rând, o problemă psihologică.

Exponenții capitalismului și lacheii lor teoretici nu vor să țină seama de sufletele masselor. În era organică și

patriarhală a omenirii, suferința masselor era mai mică, deoarece stilul de viață al clasei conducătoare și al clasei conduse, era, cu mici deosebiri, care țineau mai mult de funcțiune, decât de structură, similar. Funcția de conducător o îndeplinea tipul ctitorului, șef quasi-religios a cărui viață nu avea sens decât în mijlocul masei fără zăgazurile obiective contractuale. Raporturile lui cu masa erau organice, dela suflet la suflet, iar nu contractuale ca în capitalism, dela unitate la unitate, dela monadă fără ferești la monadă fără ferești. De aceea apropierea structurală dintre lumea organică și lumea colectivismului sovietic este cu mult mai mare decât între comunism și capitalism. Atmosfera lor este profund înrudită. Raporturile dintre exponenții lor sunt directe dela om la om, dela suflet la suflet, pe când în lumea capitalistă sunt atomizante, contractualiste și lipsite de fluidul vieții.

Conducătorii lumii capitaliste se izolează prin stilul lor de viață de mase pe care le disprețuesc și le consideră ca pe simple unelte de muncă. Literatura lor este estetizantă, se închide în turnul de ivoriu, care are oroarea omenescului și devine literatură de cenaclu închis, rezervată inițiaților. Jemanfișismul, scepticismul, raționalismul sunt florile acestei lumi. Dar pieirea ta prin tine, Izraile ! « In vremurile când lupta de clasă se apropie de decizia ultimă, procesul de disoluție al vechii clase și înlăuntrul întregii societăți vechi ia un caracter așa de puternic și de colorat, încât o mică parte a clasei conducătoare se desparte de ea și trece de partea clasei revoluționare » (Karl Marx). Acolo e dreptatea, suferința și omenia. « După cum înainte de Revoluția franceză o parte a

aristocrației a trecut de partea revendicărilor burgheziei — *liberté, égalité, fraternité* — tot astfel acum o parte din burghezie îmbrățișează revendicările proletariatului — (industrial și agrar) — anume o parte a ideologilor burghezi, cari au căpătat înțelegerea teoretică a procesului istoric » (Marx). În saloanele dela Versailles se jura pe drepturile Omului, indiferent de originea lui aristocrată sau roturieră. Pe jumătate, de sigur, din snobism. Dar altă jumătate era prinsă suflețește. Poate cea mai bună, cea mai lipsită de prejudecăți, cea mai capabilă de jertfă. Contele de Noailles a putut să ia inițiativa istorică a deposedării drepturilor clasei sale, iar alții au fost pe baricade. Mai târziu, saloanele Berlinului, Parisului și Bucureștilor au mișunat de comuniști: unii rămân acolo; alții se manifestau pe stradă, acea stradă cu aer curat de care pomenea Nicolae Filipescu, pe când în anticameră te amțeța duhoarea pestilențială.

Camera și anticamera sunt contra străzii. Pe pietonii străzii i-ar dori în sdrențe, înfometăți (adică ascetici), locuind în bordeie de șoareci famelici, pe când guzganii să se desfete în voic și în liniște în hambare spațioase și pline.

Stilul general de viață nu se fixează pe trepte și nici la media stilurilor, ci stilul maxim determină transformarea societății. Explicația e pur psihologică, iar nu economică. Stilul minimal tinde să ajungă pe cel maximal. Atâta vreme cât stilul nu se standardizează, chestia socială va exista. Evident, la bază e invidia. Sau poate ereditatea lumilor organice unde stilul era unitar, iar conducătorul simplu ctitor, adică îndrumător cu daruri

lăsate dela Dumnezeu sau natură, care își găsea funcțiunea în împlinirea și activitatea darurilor în folosul comunității unanime fără a fi posedat de demonul acumulării personaliste. Atunci, când se întâmpla să acumuleze, se izbăvea prin redarea bunurilor furate din colectivitate sub forma bisericilor, spitalelor, darurilor mănăstirești. Astăzi furtul se acumulează și e lăsat moștenitorilor. Standardul lor se ridică. Mulțimea rămâne în urmă și discrepanța crește. Așa se naște chestia socială, lupta și conștiința de clasă, suferința generală. Prin colectivizarea marilor izvoare de producție standardul se stabilizează la nivelul producției, risipa și suferința e minimală. Suferința devine pur individuală prin sorginte și, izvorul actual de suferință datorită societății și diferențelor ei, dispare.

* * *

Cine e exploatat și cine e exploatator ?

Definirea raporturilor nu pornește dela o tabelă abstractă (colorată eventual moralizant și teologal), ci dela stilul de viață dinlăuntru unei societăți. Iar stilul de viață este determinat de standardul grupei restrânse de privilegiați și exploatatori. Dictarea condițiilor și aspectul felului de viață socială pornește de sus în jos. Versailles a pus pecetea stilului francez și l-a ridicat la rangul de criteriu și ideal. Berlinul prusian în urma victoriei dela 1871 și a politicii de expansiune colonial-militaristă a dat indicațiunile după care s'a modelat prusian-organizatoric o federațiune patriarhală de «gânditori și poeți». New-York a americanizat triburile

medievale Sud-Estice și Est-Europene emigrate dând ca norme 100% americanism (100% e titlul unui roman tipic american, iar Babbitt, eroul romanului, a ajuns... babbitt, adică un substantiv).

Stilul de viață impus în România este București-Paris, o mixtură latifundiară parizianizată. Atâta timp cât se rămâne în sistem, orice lamentații sunt inutile. Precizarea stilului nostru de viață s'a făcut la o intersecție între latifundie, decadentă și cetate capitalistă. Acesta este idealul social al tuturor Românilor și ediția princeps se tipărește în toate formatele și pe toate cărările. Discrepanța dă impresia de provizorat și suferință.

Nu voi face acum un portret sociologic al stilului de viață românesc. Ediția princeps a fost refăcută, cu un strălucit rafinament și cu o artă superioară de giuvaergiu din vremea Renașterii, de Al. O. Teodoreanu în *Hronicul măscăriciului Vălătuc*, o carte cu haz, unică în felul ei. Formația stilului de viață român intuită de Al. O. Teodoreanu a fost studiată în formele ei ulterioare, care au păstrat linia primară, de Ionel Teodoreanu în *La Medeleni* și *Bal Mascat*. Indicațiuni concretizate literar se mai găsesc în *Venea o moară pe Siret* de Mihail Sadoveanu și în *Calea Victoriei* de Cezar Petrescu.

Era firesc ca, o țară « eminentamente agrară » să primească pecetea stilului de viață dela principii latifundiilor. Nerentabilitatea agriculturii în sistemul capitalist i-a ruinat cu toată bogăția de materii prime și de personal pe care le posedau. Dacă se face o evaluare justă între capitalul investit într'o fabrică și avuțiile agricole posedate de latifundiar, egalitatea lor era perfectă. Deosebirea provenea

din nerentabilitate, prețurile fiind indirect fixate de fabrică și bancă prin menținerea la un minimum a salariilor muncitorilor industriali consumatori de pâine. Având monopolul prețurilor, rentabilitatea posesorilor lor era maximală pe când a latifundiarului extrem de redusă.

Această diferență de venituri nu se traducea pe scara ierarhiei sociale. Din punctul de vedere al Reprezentațiunii și pe baza tradiției, latifundiarul aristocrat trecea înaintea burghezului fabricant. El era chiar obligat de morala socială să ducă un stil de viață mai opulent decât burghezul. Discrepanța de venituri a dus pe latifundiar să-și «mănânce moșiile ca pe măslin», după expresia atât de sesizantă a lui Păstorel Teodoreanu.

În timp ce burghezul își putea îngădui un stil de viață tot atât de ridicat ca și al latifundiarului, pe care l-a înlocuit, rentabilitatea întreprinderilor lui punându-l la adăpost, latifundiarul, însă, se ruina.

O moșie = o măslină.

România, țară eminentamente agricolă, n'are în sistemul burghez o valoare mai mare decât a unei porții de măslin.

În loc ca stilul de viață să scadă la valoarea reală pe care o avem în sistemul capitalist, el crește.

Standardul de viață al masselor muncitorești și agrare române este în ascensiune datorită mijloacelor rapide moderne de molipsire din atmosfera citadin-burgheză. Ultimele decenii ale veacului XX au împlântat în inima și mintea ultimului plugar și ultimei țărânci imagini orășănești. Invazia copiilor de săteni la școli își are aici sursa. Nu insistăm. Concepțiile polițiste strigă pe toate cărările despre roșul, pudra, mătasea și gramofonele pe

care cooperativele populare au fost silite să le cumpere pe baza principiului comercial just burghez de cerere și ofertă. Este, dealtminteri, și o dovadă a finței plămădei poporului român, care simte necesitatea de a-și asimila aceste ustensile ale civilizației moderne. Canaliile orașene ar dori un privilegiu de castă pentru tehnica, amabilitățile și plăcerile modernității, iar țăranului român îi predică modestia — sau grosolănia structurală? — a unei țărănimi negroide. Blandul Simeon Mehedinți a predicat o viață întregă învățătoarelor și țăranuțelor să poarte zăvelcile moștenite din zestrea bunicelor, purtate uneori — aceiaș bucată — și de răstrăbunice. Mersi. Stamba se poate spăla săptămânal la cișmeaua cu apă limpede. E mai igienică. Moda se schimbă la Paris, sezonul. Cochetăria și nasul ascuțit al unei simple țărănuțe simte ceva mai mult decât un geograf culturolog educat antebelic la Berlin și îmbrăcat ca un pastor protestant pe trotuarul cu încântătoare piciorușe de pe Calea Victoriei, învăluite în mătase străvezie de Lyon și cu idealuri de bijuterii în Rue de la Paix.

Un portofoliu dubios de $2\frac{1}{4}$ miliarde lei al Cooperativelor a fost preluat prin 1931 de către Stat. Datoria agricolă de 60—80 miliarde lei, tot Statul a plătit-o. Statul face împrumuturi în străinătate...

Stilul latifundiarului în sistemul capitalist, care îi răpea veniturile, l-a dus la ruină. Rentabilitatea agriculturii române care făcea schimbul cu Apusul pentru a-și duce un stil analog, e deficitară. Diferența se citea în balanțe comerciale. Titularii proprietății rurale n'au mai fost țărani, ci băncile sau instituțiile similare, care sunt

finanțate de Apus. Încă puține decenii și dacă sistemul continuă, întreaga Românie se va proletariza definitiv. Deținătorii principali vor fi din Apus. În niciun caz nu vor fi cei ocupați în agricultură. Titlul lor juridic va fi expropriat pe cale economică.

III. PAUPERIZAREA ROMÂNIEI ÎN SISTEMUL CAPITALIST

Critica spiritului și culturii românești intrate în sistemul capitalist apusean a fost în istoria noastră de o rară violență. Dobrogeanu-Gherea vorbea cu patos social-democrat și « lichidatoric » (liquidatorismul a fost un curent puternic de lichidare a Revoluției sociale și de încredere deghizată în capitalism), întrebuițând o comparație astronomică despre intrarea României în « orbita apuseană ». Imagine barocă în care se reflecta fidel concepția mecanicistă a social-democrației oficiale intimidată de « stabilizarea capitalismului » în Occident și de necesitatea « celei mai mari revoluții, aceea a respectării legilor » în Orient.

Răul acestei intrări « în orbită » era adânc simțit, fatalitatea situației cu greu de înțeles, dialectica evenimentelor rar descifrată. După generozitatea, elanul și utopismul Revoluției burgheze (1848, 1866) s'a instaurat în cultura românească o eră de circumspecție, criticism, scepticism și satiră generalizată fără nicio teleologie salubră. Olimpianismul gen Titu Maiorescu și negativismul tragic I. L. Caragiale a obsadat până la teroare trei generații

culturale: « Direcția Nouă », generația simbolistă a anului 1908 și ultima generație imediat de după primul războiu mondial. Criticismul a fost pe larg analizat de G. Ibrăileanu.

A existat între timp un splendid intermezzo: « generoșii » dela *Contemporanul*, prima aventură a socialismului în România. A fost în fond, o echipă cu ramificații în pașoptism, cum s'a dovedit ulterior (s'a furnizat burgheziei române cea mai strălucită falangă de miniștri), derivând ideologic din bomba bătrânului Ion Brătianu, pregătită studențește la Paris cu un terorism fără succes împotriva lui Napoleon III (amănunte în cartea d-lui Alexandru Marcu despre « Conspiratori și conspirații », 1931).

După acest intermezzo, instaurarea criticismului, circumspecției, scepticismului și satirei generalizate (ironia și auto-ironia ridicată aproape romantic la rangul de criteriu al vieții) căpăta forțe remarcabile și o domnie neturburată. Astfel s'a lichidat tabla adversă de valori: prognoza dialectică, optimismul în forțele revoluționare, iubirea de oameni săraci, credința și lupta pentru progres, naivitatea sublimă, forța simplității, sănătatea și echilibrul interior. Dela 1880 până astăzi, tonalitatea culturii românești este pesimismul sceptic.

* * *

După succesul pașoptiștilor, cari au avut darul să dărâme efectiv multe instituții anahronice, au apărut mici grupe cointeresate la binefacerile sistemului capi-

talist european: simple sucursale, unele afișând naționalismul sgomotos burghez, altele progresismul, predicând vizionar și interesat revărsările Nilului european. S'ar putea defini: pasări de pradă în jurul cadavrelor prezente și viitoare.

Apologia sistemului capitalist în România (făcută de H. Sanielevici, Vintilă Brătianu și St. Zeletin) lua ca exemplu standardul muncitoresc apusean ridicat, uitând condițiunile speciale cu surse coloniale inexistente la noi, standard ramificat dealtminteri numai la o « aristocrație sindicală ».

La primul lucru, instinctiv, probabil, pe lângă reflexie, tradițiile burgheziei progresiste și interesele ei de clasă, la al doilea interesele puternicei grupări bancare pe care o reprezenta, la al treilea decizii și atitudini de intelectual rafinat crescut în cafenea literară, cultivând paradoxul și acrobația, singurul intelectual român care a căutat să justifice « științific » mizeria și proletarizarea masselor, părăsind interesele claselor muncitoare și îmbrățișând frenetic Banca. Masca « științifică », « neutralitatea », « imparțialitatea » în disciplinele sociale se cunosc ceva mai bine în ultima vreme. Distincția introdusă de problematica germană între « Geisteswissenschaften » și « Naturwissenschaften » a terminat o impostură mai veche. În domeniul disciplinelor sociale nu există decât lupte de clasă, atitudini, decizii intime. Originalitatea formulei constă în justificarea « marxistă » a oligarhiei (Șerban Voinea), în loc s'o facă pe latura iluministă și libertară după cum se obișnuia. Eșafodul se poate « construi ». Construcția reprezintă o viziune personală a feno-

menelor sociale din România. Viziunea este extrem de interesantă. Pretenția ei de « obiectivitate » și « generalitate », e impostură. În domeniile sociale nu există « obiectivitate » și « generalitate », ci unghiuri care pornesc dintr'un complex de interese. Doctrinile politice și sociale au la bază clasele, votul cetățenesc schimbător. Adică, opinia publică exprimată prin aclamație (regalitate, feudalitate, dictatură), vot universal sau restrâns (« științificul » sociolog Zeletin a cerut corectarea și restrângerea votului universal prin introducerea votului plural pentru a « favoriza » pe intelectuali și « titrați »). În problemele politice și sociale nu există decât opinii fluente, interese, hotărâri intime, propagandă.

În marea luptă de interese și opinii, angajată de un veac, reprezentanții și apologeții sistemului capitalist în România au justificat mizeria și proletarizarea masselor arătând în viitor o Mecca irealizabilă. « Generații de sacrificiu ! » a spus Vintilă Brătianu. Cu o paletă somptuoasă de pictor Kimon Loghi și Böcklin, sociologul St. Zeletin a trasat cadrul întunecat al începuturilor capitalismului român și străin, proiectând în « Spätkapitalismus » epoca de aur unde va curge numai lapte și miere.

Dar n'am avut în epoca dinaintea războiului din 1914—1918 a Apusului condițiunile maxime și cu fundamente coloniale pentru Chanaanul capitalist apusean? Nu s'au ținut lanț grevele? Alături de somptuozitatea unei grupe privilegiate n'a fost foametea intermitentă a masselor, spaima existenței materiale și otrăvirea lor. sufletească prin discrepanța stilurilor de viață în sânul națiunii?

Prima eroare făcută la evaluarea Chanaanului capitalist și la scrierea ditirambilor a fost desconsiderarea unor elemente primordiale de psihologie a masselor și necunoașterea modalității determinării stilurilor de viață.

Care sunt motivele?

Apologia sistemului capitalist viitor în România — situația actuală e privită de toată lumea ca un provizorat — se datorește unei comparații între doi termeni neegali. Toți doresc ca România să ajungă la nivelul Apusului. Se uită diferența de condițiuni de viață, faptul fixării centrelor capitaliste și imposibilitatea deplasării în favoarea noastră, exploatarea colonială, etc. Comparația stilului de viață apusean nu se face în adâncime și pe latura tuturor straturilor populației, ci se rămâne la „aparențe și la micul grup exploatator.

Reprezentanții micului grup capitalist român își continuă în străinătate stilul lor de viață, care coincide cu al burghezului apusean: fraternizare și înțelegere generală.

Intelectualii proletarizați — gen St. Zeletin — au oroarea polemicii sociale și patima « obiectivității ». Meteci închiși în mansarde solitare și în biblioteci oficiale roze, ei nu au sufletește elasticitatea de a trăi pe toate treptele ierarhiei apusene. Relațiile lor sunt restrânse, cunoașterea reală și psihologică inexistentă. Diferențele de clasă, inamicitățile, otrăvirea lentă, diformarea sufletească nu intră în construcția sistemului lor social. Avem de-a-face cu o pledoarie cu argumente strânse din izvoare oficiale și oficioase, falșificatoare a adevăratei situații economice, sociale și psihologice. Proletarizarea și chinuirea masse-

lor — spectrul șomajului periodic și discrepanța de stiluri — nu apar în asemenea trandafirii cercetării. Numai cine a avut ocazia și curiozitatea de a trăi toate treptele sociale apusene își dă seama de trista și oribila situație. Reportajele române din Apus sunt reportaje de metec izolat și de gură-cască.

Sistemul capitalist e un infern pentru masse, adică dela concentrarea producției în câteva mâini, pentru marea majoritate a populației. În Germania, 26.000 de capitaliști controlau producția unui popor de 66 milioane de oameni sub regimul Republicii dela Weimar, care s'a terminat în aventura războinică a național-socialismului.

66 milioane (minus 26.000) nu au avut siguranța vieții. Termenul care exprimă această teribilă realitate se chiamă « Existenzangst », teama pentru existență și se bucura de cea mai tristă celebritate. Independența individului a dispărut. Vestita umilință de turmă a Germaniei își are explicația aici. Raporturile individului în lupta pentru existență sunt acelea de salariat, adică supus, iar întreprinderile individuale sunt în dependență de bănci și mari concerne. Crizele frecvente și teama de șomaj țin permanent pe individ sub o presiune, care se traduce prin gesturi și temeri unde creatura umană iese umilită și deformată.

Prosperitatea materială nu se traduce printr'o prosperitate sufletească. Criza spiritului și culturii europene își are rădăcinile în condițiunile materiale atroce de viață. Căutarea înțelepciunii și a echilibrului interior, *la douceur de vivre*, creația armonică și *de longue haleine* s'au trans-

format în trepidație, anxietate, compensație în nevroze și viciu, așteptare, efemeridă, tainic dezechilibru și degenerare. Numai reacțiunea puternică a sporturilor, silind capitalismul și autoritatea stabilită de a construi parcuri, bazinuri, mijloace ieftine de locomoție săptămânale soldate cu deficite publice de miliarde, au creat supape de ușurare.

Criza mondială din 1929, datorită raționalizării întreprinderilor, care în loc de a folosi masselor a intrat în sfera exclusivă de influență a capitaliștilor, creând milioane noi de înfomețați, a turburat definitiv organismul social.

Disciplina nouă a psihotehniceii care dă indicațiuni strălucite de economisire a energiei vitale și de scoaterea a unui maximum de randament, a devenit o armă contra masselor, după cum dinamita și chimia binecuvântată au devenit mijloace de ucidere războinică. Scandalul Profesorului Moede, titularul catedrei de Psihotehnică dela Politehnica din Berlin-Charlottenbourg, care într'o broșură dădea sfaturi « științifice » de concediere a personalului prin trucuri și tertipuri de o imoralitate scabroasă, a rămas memorabil. Un ministru « național » a și pronunțat că Germania are 20 de milioane de locuitori în plus, asemeni credinței intime a lui Clemenceau. Mașina și materia primă a Europei pot hrăni o populație triplă cu o economisire minunată a energiei vitale. Numai mașina și materia primă a Europei aflate în mâinile capitaliștilor au cerut holocauste.

Fenomene analoage de înfometare și teamă atroce pentru existență și-au făcut aparițiunea și în România.

La noi, situațiunea se agravează prin pozițiunea specială a României față de Europa: pozițiunea muncitorului față de fabrică și bancă, aflat la cheremul capitalismului. Atârnarea a devenit atât de accentuată, încât nu se poate construi o șosea între București și Brașov, dacă o bancă engleză sau suedeză nu furnizează creditele necesare, cu toate că brațele de muncă, materiile prime, alimentația și specialiștii se găsesc în țară. Dar din scandalul creditelor și al împrumuturilor în străinătate n'am văzut nicăieri o pricepere cât de slabă despre anomaliele sistemului în care se sbate România.

* * *

Toate străduințele au fost îndreptate în direcția formării unui sistem capitalist național perfecționat ca tehnică și rodnic în productivitate.

De ce direcția e greșită și țelul imposibil de realizat, pe noi așteptându-ne situația Indiei înfometate, cu mari bogății, situația țărilor sud-americane cu revoluție endemică, posesoare de mine vestite și a republicelor petrolifere neolatine central-americane?

Răspunsul vine dela un studiu al condițiunilor istorice de formare a capitalului. Acumulările de capital au fost datorite și se datoresc încă unor condițiuni specifice lui. Există aceste condițiuni pentru capitalismul românesc? (Notăm că actualmente avem sistem capitalist, dar lipsește capitalul de exploatare pe care trebuie să-l importăm din străinătate).

Cum s'au format capitalurile în marile centre financiare?

Iată-le :

a) acumulări de bogății coloniale, adică exploatări în mare stil de materii prime și oameni;

b) putere politică și — în subsidiar — putere administrativ-militară pentru îngenuncherea masselor de sclavi colorați.

Ambele condițiuni ale acumulărilor de capital lipsesc la noi, în România. Există numai, în interior, bogății de materii prime. Prin introducerea capitalurilor străine, acumularea nu rămâne în țară, ci ia drumul originii lui. În țară se fac numai instalațiuni, care nu aparțin teritoriului unde se găsesc, iar începuturile de capital național vor fi ruinate și proletarizate pe baza legii de concentrațiune, neavând capacitatea de credit și de rezistență a societăților străine. (Cazul ruinării sezoniere a industriei petrolifere autohtone: Creditul Minier, I.R.D.P., etc.).

Dar să analizăm faptele care împiedecă definitiv formarea unui capital național. După cum se știe de toată lumea, capitalul de mari proporții nu se formează cu ciorapul. El are nevoie de mari lovituri. Numai moralisții provinciali cu știința lor de broască își imaginează că puii de crocodil ies din ouă verzi de rață. Cercetarea sociologică a stabilit definitiv sorgințile coloniale și prădalnice ale capitalismului. Paginile lui Sombart sunt clasice, iar « *Raubwirtschaft* » (economie de pradă, banditism, etc.) sunt complimente și mângâieri obișnuite. Să remarcăm că Sombart e sociolog burghez, aproape de dreapta, iar unanimitatea sociologiei și economiei politice de orice nuanțe pe această temă e înduioșătoare. Numai

broasca moralistă română se lamentează în febra crizei proletarizante predicând biciul de foc al economiilor de ciorap într'o pauperizare crescândă și iremediabilă.

Puritanismul în interior al incipienței capitaliste se traducea în colonii cu schingiuri și vânătoare de sclavi colorați urmăriți cu câini-lup hrăniți zilnic cu carne colorată pentru a-și păstra calitățile și mirosul. Noi n'avem colonii. Capitalismul român și sluga lui cetind aceste pagine, regretă grozav că nu se pot întrebuița în interior asemenea metode pentru turmele naționale de muncă. S'ar forma, în sfârșit, capital și acumulare națională. Anomalia constă în faptul, că însuși capitalismul național le obligă psihologic să cumpere puținele lui fabricate, ridicându-le standardul, virtual, și aruncând masele în suferință prin lipsă. Dacă masele ar fi ascetice, iar fabricatele ar fi exportate, s'ar face acumularea. Condițiunile specifice ale capitalismului național cer două lucruri contradictorii: fii econom și modest, dar cumpără-mi fabricatele ! Cu o mină încruntată de moralist gen Vintilă Brătianu, N. Iorga îi recomandă să nu se întindă mai mult decât plapuma de sclav și om al jertfei, iar cu amândouă mâinile îi vără sub plapumă pe credit (vezi datoriile și camăta) toate meșteșugurile și mărfurile capitaliste. Aici e o primă contradicție care face imposibilă acumularea națională. Ridicându-se standardul, începe importul din Apus cu prețuri și procente coloniale, desechilibrând definitiv acumularea și ciorapul.

Câteva lovituri de mare anvergură pe care le-au întreprins și le întreprind căpitanii capitalismului național — incendieri de depozite prealabil golite și « acumulate »,

mită, furturi rentabile cu aparențe legale — indignează, aruncând în efervescență și resentimente opinia publică, necreându-le acea atmosferă de respect și îndemn, propice dezvoltării începuturilor capitalismului. Coloniile tăceau sau nu se auzeau, iar în patrie era puritanism și respect. « Găinarul » și « excrocul » nostru capitalist era mai înainte invidiat, dar n'a fost niciodată respectat. Acum e arătat pejorativ cu degetul și fiecare îi dorește « *cinci perechi de palme* ». Din această cauză căpitanul întrepid de lovituri se diformează sufletește în complexe de inferioritate socială, care se traduc ca o compensare — asta e o lege a sufletului — prin risipă, sfidare costisitoare și neacumulatoare, traiu bun, afișare scandaloașă și cu orice preț, adică la consumarea « loviturii », iar nu la capitalizarea și productivizarea ei. Vintilă Brătianu a fost, de pildă, pentru opinia publică bucureșteană un tip ridicul, fiindcă, deși bogat, umbla cu tocurile scâlciate ca un pietist englez sau baptist american. (Psihologia e de multă utilitate pentru comprehensiunea sociologică și economică).

Capitalismul român, ieșit din atmosfera latifundiară, n'a trecut prin stadiul întreprinderii coloniale cu puritanism intern în patrie — ca cel englez, francez, olandez, german și american — și nu reprezintă niciunul din caracterele capitalismului în durerile facerii și ale ascensiunii. El își apropie numai formele de decadentă în afinitate structurală cu latifundia și care se caracterizează prin lipsa spiritului de întreprindere, cu preferințe marcate pentru pură consumație somptuoasă și anarhică. Somptuozitatea grupei de capitaliști naționali ridică și stan-

dardul intern prin imitație pe care alte sisteme capitaliste l-au ținut multă vreme la un nivel scăzut prin exemplul lor ascetic.

S'a observat de multe ori faptul ciudat, că a doua generație de burghezi români, în loc să fie cu Biblia în mână și să umble cu tocure scâlciate, citesc pe Baudelaire, se stabilesc la Longchamps, uitând fabrica, și sunt complet . . . degenerați. În fond, ei își asimilează rapid formele de viață ale tovarășilor lor din Occident, sărind personal treptele, deși fabrica e începătoare. Individul poate ușor sări treptele. Economia, ceva mai greu. Atmosfera pietistă gen Boodenbroocks (romanul burghez de mare faimă al lui Thomas Mann), care ar trebui să domnească la începuturile noastre capitaliste se preschimbă foarte natural în prietenie cu strănepoții familiei Boodenbroocks. Anomalia e în economia specifică. Tradițiile religioase de renunțare și restrângere personală pentru bunul mers și înflorirea întreprinderii fiind pierdute în atmosfera europeană de *Späthkapitalismus* care se furișează fatal, întreprinderea dă faliment în a doua generație.

Se mai adaugă nesiguranța provocată de războiu, teama revoluțiilor sociale, devalorizările, crizele endemice, factori absolut contrarii unei dezvoltări normale a capitalismului, plantă gingașă, care nu poate crește decât în pământuri îngreșate special.

Apologia capitalismului român făcută de H. Sanielevici, Brătianu, Șt. Zeletin & Co., e o grandioasă auto-înșelare. Cultivarea *tale quale* a unei plante apusene a uitat originile ei. În rezumat, originea capitalurilor e exploatarea colonială a popoarelor străine. Capitalul român

nu poate exploata atât de sălbatic intern din cauza ridicării standardului de viață.

Neputându-se naște în țară, pentru perfecționarea sistemului, se rup acum zăgazuri lăsându-se inundarea cu capital străin, sperându-se fecundități miraculoase de Nil. Venirea capitalului străin în țară se lasă greu din motive de colonie nesigură — (exproprieri, conversiuni) — și neîndeajuns de rentabilă (în Africa și Indii salariile muncitorești sunt mai mici).

Imaginea Nilului legată de introducerea capitalului străin în România, pusă în circulație de Take Ionescu și repetată fără analiză sociologică, uită structura capitalismului:

a) în comparație cu modul de viață, capitalismul proletarizează masele, căutând un profit cât de mare;

b) profiturile capitalului investit nu rămân în țară.

Munca națională aliată cu bogățiile extrase din solul și subsolul național, condensate în profituri coloniale, iau drumul Apusului. Dacă până la facerea instalațiilor găsim o perioadă mică de înflorire, în sensul unor noi instalațiuni, după aceea urmează o subjugare definitivă și o sărăcire treptată. (Analizele profesorului Alfons Goldschmidt despre America Centrală și statele sud-americane sunt concludente).

Forma actuală modernă a producției, prin societăți anonime și trusturi nu favorizează nici măcar spiritul de întreprindere național. Întreprinzătorii adevărați sunt numai reprezentanți efectivi apuseni ai băncilor și ai societăților anonime, restul fiind tăietori tot apuseni de cu-poane și studiosi ai gazetelor de bursă pentru pândirea

loviturilor. Personalul național întrebuințat de trusturi și societăți sunt simpli funcționari în subordine. Naționalizarea băncilor și a societăților anonime, de pildă, n'ar schimba din activitatea de muncă și stilul personalului cu nicio iotă, numai că activitatea trusturilor și a băncilor ar fi armonizată cu interesele producției generale, nu ca până acum, iar veniturile n'ar lua drumul Apusului, ci ar rămâne în țară și ar fi întrebuințate din nou acolo.

Titularii cari încasează dividendele — și cari teoretic ar trebui să fie ei înșiși conducătorii întreprinderilor — nu stau azi în nicio legătură directă cu producția. Imaginea fabricantului care muncește din zori până în noapte pentru bunul mers al fabricii, se concretizează azi printr'un administrator-delegat energic sau un inginer salariat fix, cari pot îndeplini exact aceleași funcțiuni — la bază e energia vitală, ambiția de creație și de renume personal — și într'un sistem de naționalizare al producției. Conducătorii direcți ai producției actuale au ajuns simpli salariați ai societăților anonime și ai bancherilor. Lupta nu se mai dă pe terenul fabricii. Ea se dă în speculațiuni de bursă, aranjamente de mari concerne și credite la umbra băncilor. Fabricantul conducător e comanditar, iar comanditarul e marea finanță. Din veniturile producției, conducătorii de fiecare zi ai ei, nu încasează decât o leafă de funcționar calificat. Adică, ceea ce se întâmplă și într'o producție naționalizată, care nu mai are pericolul șomajului, ci își intensifică sau limitează capacitatea după nevoile întregii populații. Rezultatele sunt peste orice așteptări în Uniunea Sovietică unde s'a intensificat producția, acoperind nu numai nevoile interne, ci

au invadat și piețele străine cu produse agricole sau chiar industriale, băgând spaima în capitaliști prin așa zisul « dumping sovietic ».

Sistemul economiei moderne a îndepărtat prin mecanismul său intrinsec, care tinde la concentrare și colectivizare, toate seriile de mici întreprinzători, pe cari îi proletarizează. O mică parte devin rentieri prin exproprieri plătite. Există în Apus câteva țări favorizate prin conjuncturile istorice unde clasa parazitară a rentierilor este destul de dezvoltată — Franța, Olanda, Suedia, Anglia. Introducerea capitalului străin pentru organizarea producției noastre nu va contribui la crearea unei clase favorizate de rentieri români, cari nu au numerarul pentru a subscrie acțiuni, ci va contribui la susținerea și formarea unei noi grupe de rentieri favorizați în patria de origine a capitalului importat. Sombart numește aceste grupe « pete de grăsime într'o supă »; « ele stau departe de viața economică »¹⁾.

Aceste pete de grăsime, cum caracterizează Sombart « la haute finance » din Franța și Anglia veacului XVII și XVIII (« oameni extrem de bogați, de origine de obicei burgheză, îmbogățiți în operațiuni cu statul, cari plutesc ca petele de grăsime într'o supă și cari stau departe de viața economică ») le găsim câteodată și în România contemporană. Tot pete de grăsime fără legături cu spiritul întreprinzător și direct al producției sunt rentierii actuali, străini, cari ne furnizează capitaluri.

¹⁾ Sombart, *Der Bourgeois*, p. 46.

N. Bucharin a scris despre psihologia și rolul rentierului o carte clasică: *Die politische Oekonomie des Rentners* (Wien-Berlin, 1926).

Defoe spunea despre negustorul devenit rentier: « mai înainte trebuia să se îngrijească de facerea averii lui, să fie activ și vrednic; acum nu mai are nimic altceva mai bun de făcut decât să se hotărască a deveni leneș și inactiv (to determine to be indolent and inactive) ».

« Nu trebuie să credem, că prezentul nu cunoaște o atare psihologie. Dimpotrivă. Evoluția capitalismului din ultimele decenii a adus cu sine o acumulare rapidă de valori. În urma transformării diferitelor forme de credit plusvaluta acumulată revine unor persoane, care nu stau în nicio legătură cu producția. Numărul acestor persoane crește mereu și formează o întreagă clasă socială, clasa rentierilor »¹⁾. Această grupă socială apare și se întărește odată cu desvoltarea societăților pe acțiuni, a băncilor și cu nașterea unui comerț enorm cu valorile de bursă. Domeniul activității ei economice se restrânge la problemele circulației bunurilor ». « Este caracteristic, că înlăuntrul acestei grupe, care trăiește din venitul acțiunilor se găsesc diferite nuanțe. Tipul extrem este reprezentat de acei cari stau, nu numai înafară de producție, ci chiar înafară de procesul circulației. Aceștia sunt mai ales posesorii de hârtii cu venituri fixe: rente de stat, obligații de naturi diverse, etc. Aceste categorii nu cunosc nici măcar neliniștea jocului de bursă » (*op. cit.*, p. 22).

¹⁾ Bucharin, *Die politische Oekonomie des Rentners*, p. 22.

Rentierul e absolut parazită: «el capătă trăsături sufletești înrudite cu ale aristocrației aflate pe curba descendentă la sfârșitul vechiului regim și cu căpitanii aristocrației financiare din aceeași perioadă. Trăsătura cea mai caracteristică a acestei pătri, care se deosebește atât de proletariat cât și de celălalt tip al burgheziei active, este, după cum am văzut, înstrăinarea de viața economică. Ea nu mai participă direct nici la producție, nici la comerț. Reprezentanții săi de multe ori lasă pe alții să le taie și să le administreze cupoanele. Domeniul activității unor asemenea rentieri poate fi definit ca sfera consumului pur » (*op. cit.*, p. 24).

Identitatea de ocupații și stil de viață între latifundiar și rentier este neîndoieală. România ieșită din latifundii a intrat prin reprezentanții producției sale în stilul rentei cu cea mai mare ușurință. Ar fi fost nenatural să fie altfel, fiindcă ar trebui să ceri dela exponenții capitalului român să devie eroi, când ei sunt niște bieți oameni. Trecerea a fost pregătită sufletește prin amintirea și influența recentă a latifundiei și prin influența franceză în România.

Franța e țara clasică a rentierilor. Nu vorbesc de mase, care sunt contaminate de aceleași idealuri, deși nu au decât parțial și în mică, aproape inexistentă măsură, posibilitatea realizărilor.

Clasa conducătoare cu care vine în legătură directă clasa noastră conducătoare — legături de rubedenie, voiajuri, consum de literatură — este o clasă tipică de rentieri. Poziția geografică și destinele istorice au creat din Franța o țară fericită și parazită în actualul sistem modern

capitalist până în anul 1939, când a primit o gravă lovitură. Investițiunile de capital în străinătate, aducătoare de venituri grase, pe care le-a făcut burghezia franceză printr'o politică economică și militară abilă au fost imense. Nu mai întroducem date statistice obositoare. Lucrul e cunoscut de toată lumea. Indignarea contra Sovietelor că nu vor să plătească datoriile țariste antebelice — capitaluri investite colonial de unde au scos sume duble și triple din investițiuni, dar pe care le-ar fi dorit prefăcute în rente eterne — este pârghia lui Arhimede cu care reacțiunea a încercat să miște opinia publică burgheză europeană contra Sovietelor și din care s'a născut în Franța caricatura de « Stat francez » a lui Pétain-Laval sub ocupația hitleristă.

Critica idealului rentier de viață francez a fost făcută cu o neobișnuită violență chiar de Francezi, acest popor echilibrat, amabil, sceptic, clasic și senin. Afluența spre birocratism — v'amintiți lamentul care seamănă ca două picături de apă cu cel român? — se datorește aceluiași ideal de asigurare rentieră (pensia), deși numai un ideal de clasa II-a. Mărturisesc că între un *séjour* până în 1939 în Franța și altul la București nu puteam face deosebiri. Aceleași maniere de rentă onctuoasă, același mod de gândire cu tainice venituri nemuncite — durerea discrepanței e numai originalitatea română —, aceeași literatură cu psihologia purului consumator. Estetica lor literară, vestimentară, pură, olimpiian-anxioasă (trăiesc neigienic-somp-tuos), rătoielile, suficiența, egotismul amuză și desguștă.

Dar analizate în substratul lor mi se par apariții naturale și îndreptățite.

Eșecul capitalismului român actual și viitor îl văd în lipsa condițiilor lui intime de înflorire și în intrarea rapidă a exponenților lui și a țării în *Spätkapitalismus*, iar nu în *Frühkapitalismus*, în lipsa coloniilor, în incapacitatea de organizare și de ridicare a standardului de viață și în poziția noastră specifică în subordine față de Apus unde s'au fixat centrele financiare, în situația obiectivă de semi-colonie a centrelor financiare mondiale grație și importanței mondiale a petrolului dela 1880 până astăzi.

* * *

De ce România nu are nevoie să parcurgă ciclul capitalist?

D. Prof. Eugen Demetrescu, discută cu o remarcabilă claritate de gândire și scris problema specificului economic român: « înafara acestui tablou, care ne dă măsura în care ne cunoaștem, nu a existat decât un singur punct de vedere clar-văzător și acesta cu ajutorul concepției unor economiști cari au avut a explica evoluții înrudite cu a noastră: Rusia » (Revista « Independența Economică », 1930, Nr. 3).

Nu insistăm pe plan istoric.

Problema se poate pune într'adevăr cu multă îndreptățire în actuala conjunctură internațională. În schimbul burghez cu Apusul, pe baza sistemului capitalismului occidental, noi ieșim cu o proletarizare și o pauperizare crescândă. Se poate vorbi de un faliment apropiat al României, faliment pe latura și în morala burgheză. Experiența de un veac se dovedește dezastruoasă. Dacă

am putut organiza un mecanism de stat și de confort limitat pentru burghezi, rezultatele totale față de bogățiile naturale și posibilitățile muncii românești sunt jalnice și cu tendința de a consuma însăși substanța.

În schimbul pe baze de economie privată pe care îl facem cu capitalismul apusean ieșim deficitar. Importul se face anarhic, neproductiv și costisitor. Apusul ne impune condițiuni oneroase pentru produsele lui, iar avuțiile noastre reale — petrolul, lemnul și grâul — sunt preluate sub cost. Ne aflăm în raporturile obișnuite dintre un European și un Hotentot.

Exemplul sovietic în această privință, a rămas hotărâtor și pilduitor.

Unificându-se standardul general, limitarea și trierea importului a fost ușor făcută, fără dureri în mase și fără pericole.

Ne mai îngăduind capitalului să fie piatra unghiulară a producției, organizarea și intensificarea ei a fost o chestiune de un deceniu, deși producția lăsată de regimul anterior trecuse prin uzura unui războiu mondial și a unui pustiitor războiu civil. Banul devine instrument simplu de schimb, iar nu dictatorul producției. Făcându-se aprovizionarea maselor prin concerne de stat, care regulează și controlează producția, pentru facerea de drumuri între București—Ploiești, de pildă, nu mai e nevoie de enorme capitaluri engleze sau suedeze, ci totul devine o chestie de organizare, alimentație, specialiști și materii prime aflate integral în țară. Importul de capitaluri făcut de Soviete are cu totul altă misiune: exclusiv cumpărări de tractoare pentru modernizarea agriculturii, de mașini,

fabrici, etc. În general, s'au cumpărat mașinile necesare instalațiilor unor fabrici. În crizele ciclice ale industrialismului european și american, Sovietele au cumpărat—în deosebi din Germania și Statele Unite—fabrici întregi de tractoare și fabrici în ramurile cele mai productive, pe care le demontau și le transportau cu monteurii cu tot în Rusia, unde personalul rus se familiariza treptat, treptat cu ele. Culturalizarea în tempo accelerat a masselor a fost aliată cu furnizarea de reviste tehnice editate de stat și răspândite pretutindeni, pregătind, astfel și personalul. Actele de sabotaj și indisciplină au avut permanent un dublu control: al personalului din întreprinderi unde s'a format o morală severă și ireductibilă (ca și în sânul muncii din fabricile apusene) și al controlului politic. Sufletul este labil. Reportajele despre noua generație sovietică: mândră, disciplinată, ascetică, sportivă, activistă și larg deschisă bucuriilor minții și sufletului, nu mai coincide cu reportajul literaturii vechi despre «sufletul slav» cu bețivani vestiți, indolență, lenevie — Oblomov! —, aiureli sublime și lipsă de igienă. Judecățile tipizate despre sufletul popoarelor sunt o stupiditate. Atmosfera generală a unui popor este determinată de fundamentele și mecanismul său economic. Oricine a trăit în Germania weimariană nu mai recunoaște decât din vestigii și habitudini în dispariție celebrele «calități germane». Aflați în debandadă economică, la ei, ca și la noi, corupția a întrecut orice margini. Afacerea Sklarek, Barmat, cumpărarea consilierilor comunali și intrarea lor cotidiană și generalizată dela masa verde a demnitarilor politici în închisori cu costume vărgate, indisciplina, insu-

recția politică, furtul, nepotismul, etc., au fost la ordinea zilei. « Omul e într'adevăr etern » (Chesterton) în sensul că pus în condițiuni analoge se comportă în consecință. Seniorii noștri conservatori se aseamănau și se aseamănă sufletește cu junkerii germani, cu rentierul francez, cu lordul englez (P. Carp, Alex. Marghiloman, Lahovary); kulacul român se aseamănă cu cel țarist, bismarckian sau francez. Psihologia popoarelor este cu mult mai exactă, atunci, când se face pe profesii, generalizările actuale identificând de obicei o profesie de influență și dominantă cu întreg poporul. Generalizarea psihologiei unei profesii într'un popor are o durată exactă cu a dominării și înfloririi profesiei respective și tipizarea e îndreptățită numai în asemenea cazuri.

România a intrat dela începutul veacului al XIX-lea într'o criză permanentă care nu se va sfârși până când actualele forme de viață economică nu vor fi distruse și nu se va crea noul stil. Criza este epocă de tranziție: indecizie între două stiluri de viață, amestecul lor în dozaje hibride, luptă de guerilla și nerodnicie.

1829, 1848, 1866, 1907, 1917, 1937, 1941, 23 August 1944 — sunt stadii ale unei crize și ale unei efervescențe continue.

Potențialul economic și cultural este cu mult mai ridicat decât realizările de până acum. « Sărăcirea » și « sărăcia » sunt triste realități raportate mai ales la potențialul existent aici. Sunt câteva particularități ale capitalismului român și ale sistemului capitalist, în general, aflat în țări coloniale sau quasi-coloniale, care împiedică ridicarea tehnică la nivelul potențialului de avuții posedat.

Să enumărăm aceste particularități:

1. Particularitate la fenomenul «acumulării capitalului» (a se vedea la problema acumulării cartea clasică a Rozei Luxemburg inclusiv erorile semnalate de Lenin). Preluarea schemei lui Marx și a sociologiei marxiste de către Șt. Zeletin este justă, uneori, la capitolul introducerii capitalismului în România. Este inexactă prognoza stabilizării capitalismului european, luată dela Kautsky și Sombart, precum și analiza parțială a «acumulării capitaliste în România», problemă tratată eronat, deși face parte integrantă din introducerea și dezvoltarea capitalismului la noi, toate problemele expuse cu hotărârea de a face o sinteză în «Burghezia română». Introducerea capitalismului în România s'a făcut analog cu acelea din semi-colonii, fără a fi un drum cu totul original la noi. Dezvoltarea capitalismului prezintă «particularități», în comparație cu Occidentul. N'am avut colonii, ci am fost semi-colonie. «Acumularea» la noi, în loc să se reintroducă în circuitul producției și în forme productive ia drumul Apusului sub formă de procente coloniale ale capitalului împrumutat și prin exportul exagerat de devize al unei burghezii costisitoare.

2. Bugetul Armatei în România a fost, îndeobște, pur defensiv. Țările apusene aveau și au un buget militar și polițienesc ridicat pentru păstrarea coloniilor și apărarea privilegiilor și investițiilor de capital în străinătate. Un buget, deci, indirect rentabil. Al nostru a fost defensiv și consumator.

3. Politica industrializării și autonomiei industriale n'a fost urmărită cu tenacitate. Se spune despre Prusia că

a ajuns mare prin înfometare: *Preussen hat sich grossgehungert*. Capitalismul englez, olandez, belgian și francez s'a sporit prin înfometarea și prădarea coloniilor.

4. Poziția noastră față de Apus este poziția raporturilor dintre sat și oraș. Satul n'a avut și nu poate avea niciodată capital activ și modern, ci numai sistem capitalist, ceea ce e cu totul altceva decât capital național. Procesul de disolvare al Agriculturii și acapararea ei de către capitalul financiar se observă pretutindeni în lumea capitalistă. În America, de pildă, am avut, în mod periodic, ruina micilor și a marilor fermieri, înglobarea în datorii și transformarea lor de *facto* și uneori de *jure* în simpli proletari salariați famelic. În Germania, după datele statistice publicate de « *Institut für Konjunkturforschung* », împrumuturile postbelice în agricultură au fost în medie de 10—14%, iar datoria agricolă germană în 1927 era de 13 miliarde mărci, adică de 520 miliarde lei. O situație analogă cu cea din România la aceeași epocă. Noi, fiind o țară « eminate agricolă » avem global poziția agriculturii în relație cu dictatura capitalului străin internațional. Capitalul bancaro-industrial anexează pe cei « eminate agricoli » cu forța lui financiară și la un preț derizoriu, forțând pe țărani să cumpere cu preț ridicat produse industriale și impunând prețuri mici produselor agricole. Schimbul e totdeauna deficitar pentru agrarian. Capitalul financiar are într'o mână banca, adică creditul cămătăresc și în altă mână industria. Cu aceste două pârghii își asigură monopolul, de aceea capitalul financiar se mai numește și monopolistic. Împrumuturile României

în străinătate au fost împrumuturi cu dobânzi la nivelul agriculturului apusean îndatorat.

Capitalul are oroarea vidului în spațiul economic. Vrea atotputernicia. Economiceste suntem *de facto* anexați capitalului internațional în mod direct și, indirect, controlați. O colonie cu independență politică. Din punctul de vedere formal al dreptului internațional posedăm toate drepturile politice. Dacă am fi fost o colonie definitivă, capitalul internațional ar fi construit mai mult, probabil. Ne-ar fi transformat în sclavi indieni și sud-africani, punându-se la sfârșit chestia izgonirilor. Dar, așa, situația e și mai tragică: ne-au pus juridic și politic, aparent, pe picior de egalitate, ridicând, virtual, stilul de viață, fără a-i da infrastructura corespunzătoare.

IV. « INAPOIAȚI » ȘI « INAINȚAȚI » SAU DESPRE COLONII ȘI METROPOLE

Criza mondială din 1929—1932 a fost una din acele crize periodice incluse în substanța capitalismului, o criză a unei gospodării lipsite de plan și iremediabil anarhică. Pentru vindecarea rănilor războiului din 1914—1919, fabricile au lucrat sub presiune, trecând limita necesităților și piețelor de desfacere. A fost o scurtă criză. Apoi a urmat, ciclul ascensional. Deci — supraproducție. Capitalurile noi investite cu ocazia raționalizării producției apusene și americane au devenit nerentabile, deoarece nu au ținut pasul cu capacitatea de cumpărare a maselor.

Capitalismul, care nu lucrează decât cu condiția de a avea neapărat un profit la capitalul investit și-a văzut capacitatea de plasare și mai scăzută datorită tocmai raționalizării. Raționalizarea înseamnă un progres tehnic și înlocuirea brațelor de muncă cu mașini. Brațele de muncă, care erau piețe bune de desfacere, după raționalizare au fost lăsate pe drumuri, deci fără venituri și fără capacitate de cumpărare. Între producție, muncă și cumpărare există raporturi indelebile. Producția se face

cu ajutorul muncii, iar brațele de muncă furnizează consumul, adică piața de desfacere a produselor. Prin introducerea mașinismului în locul oamenilor, acest echilibru a fost turburat.

Capitalismul lucrează numai pentru câștig. Câștigul imediat, indiferent de urmări pentru viitor, indiferent de oameni. Prin raționalizare, adică prin introducerea la maximum a mașinilor în locul oamenilor și prin folosirea maximală a brațelor întrebuințate, capitalistul a observat, că se poate câștiga mai mult. Prin concedierea lucrătorilor și introducerea de mașini perfecționate marfa câștigă în calitate, iar o parte din salariile muncitorești sunt desființate. Costul mărfurilor poate fi scăzut, mărfurile multiplicat cantitativ și câștigul mai mare. Socoteala era făcută fără un factor esențial: piața de desfacere !

Piața de desfacere a mărfurilor era populația muncitoare, fiindcă producția modernă are astăzi în vedere cantitatea. Prin introducerea mașinei, lucrătorul devenea șomeur. Ne mai având salariu, capacitatea lui de cumpărare scădea până la zero. Mașinile noi introduse lucrau la început sub mare presiune. Plasarea mărfurilor devenea tot mai grea și rentabilitatea cât de mică, dar constantă a capitalului investit, chiar dacă suma investiției a fost depășită prin dividendele din anii ciclului prosper, capitalistul nu mai lucrează. Iși închide întreprinderea și concediază lucrătorii și funcționarii săi comerciali.

Sunt țări menite de a avea de-acum înainte un șomaj endemic. Anume, țările cele mai înainte, ca Germania, Anglia, Franța și Statele-Unite, afară de timpul așa zisei economii de războiu. Soarta proletariatului acestor țări

devine analoagă cu soarta proletariatului embrionar și sclavagist al antichității decadente. Soarta proletariatului din țările înaintate contemporane este poate și mai tragică decât a turmelor umane desrădăcinate din Roma. Atunci, ca și acum, marile izvoare ale producției erau concentrate nelucrative în câteva mâini. Latifundiile romane și astăzi marile trusturi care țin cheile fabricelor închise se aflau sub apărarea poliției, contra plebei dornice de muncă. Dar în antichitate, proletariatul considera munca ca un blestem de sclavi, asemeni «domnilor». Astăzi, proletariatul respectă și dorește munca. A mânca fără a munci, este considerat ca o înjosire și cerșetorie, iar nu ca o stare normală. Lipsa de muncă e sursa unei lente otrăviri sufletești. Pentru proletariatul sclavagist antic, circul reprezenta o sursă de bucurie vitală remarcabilă. Proletariatul modern ieșit din disciplina de fier a fabricelor ultimelor generații, n'are și nu știe să ceară circ. Nu are bucuriile culturii și ale contemplației. Inactivitatea este o plagă. Pentru circ și joc n'are înțelegere. Proletarul este tipologic un tip prea grav: gravitatea muncii.

În antichitate era fericit cel care mânca și nu muncea. Structura vieții publice și atmosfera eticii sociale antice, determinată de războinici și de către cuceritori, crease acest criteriu. Tipul modern-apusean nu are înțelegere pentru asemenea situație: a mânca și a nu munci, înseamnă parazitism. Morala muncii în Apus este o realitate. În orice caz, criteriul de valorificare al acțiunilor sociale și al vieții publice este determinat de muncă și producție.

Conjunctura istorică face ca cele patru țări înaintate moderne — Anglia, Germania, Statele-Unite — să intre

într'o fază, determinată de situația internațională, aflată în crasă contradicție cu stilul lor de viață. Zeci de milioane de oameni în aceste țări trebuiesc hrăniți, sub nivelul obișnuit — și evident — fără o contraprestație de muncă în ciclurile economice depresive. Aceste trei țări înaintate și-au construit producția pentru export pe piețele străine. Anglia, în special, pentru export în vastele sale colonii. America lucrează proeminent pentru piața chineză (400 milioane locuitori), iar în epoca 1910—1923 pătrunsese și pe piața europeană (în deosebi 1914—1919). Germania a lucrat pentru coloniile pierdute de Wilhelm II și pentru export mondial. Franța făcea exporturi substanțiale în coloniile sale și pe piața Sud-Estului european.

Trinitatea economică anglo-germană-americană a dat tonul și indicațiile pentru structura economică și a altor țări. Fiecare unitate politică dorește a deveni și o unitate economică. De-aici, zidurile și războaiele vamale. In-cetul cu încetul, vechile piețe de desfacere devin independente economic și scapă de sub raza de influență a «înaintașilor». «Inaintații» se emancipează. Coloniile nu mai vor să audă de «mama Anglia», care se trezește cu un șomaj permanent. Germania pierde coloniile și piețele vechi de desfacere ocupate de Anglia și Franța învingătoare sau aflate în febra lui «noi înșine». America își crease vertiginos industrii pentru aprovizionarea (pe credit !) a Europei războinice sau înfometate, care trebuia obligată să plătească în mărfuri datoriile de războiu, adică tocmai în ceea ce nu trebuie niciodată exportului american, iar aurul fiind de mult acumulat acolo. E o quadratură a cercului fără scăpare.

Producția mondială construită pe anumite baze (export la «înaintați» și import la «înapoiăți») este modificată dela temelii («înaintați» au șomaj permanent, iar «înapoiății» se industrializează sau tind să devină autarhii economice).

În timpul acestor transformări structurale, izvoarele principale ale producției rămân acaparate de o mână de capitaliști incapabili de a ieși din cercul lor magic. Masele demonstrează pe stradă cerând «muncă și pâine», iar capitaliștii își fumează nervoși pipele declarând, că nu pot deschide fabricile înainte de a li se garanta piețele de desfacere cu profituri acceptabile, «înapoiății» preferă oarecari lipsuri până când devin independenți, (România, Balcanul), coloniile sabotează și se reîntorc la patriarhalism gandhian, Germania este zguduită de febre războinice și de războiul civil, Sir Deterding sau alți capitaliști similari incită la cruciade contra «criminalilor bolșevici», etc, etc. Atmosfera grea nu se poate solda periodic decât cu războiu sau revoluție, ori cu războiu și revoluție, în orice caz cu convulsiuni sângeroase și cu tensiuni de psihologie colectivă.

Copilul unui lucrător din minele de cărbuni din Renania (poate fi și dela Lupeni) a întrebat odată pe mama-sa :

— Mamă, e frig. De ce nu faci foc ?

— N'avem cărbuni. Tata e șomer și nu ne poate cumpăra.

— Și de ce e tata șomer ?

— Pentru că sunt prea mulți cărbuni și nu se vând.

În acest fragment de conversație este închisă toată problema șomajului mondial. Pentru orice om, care n'a

înebunit încă sau nu simulează nebunia este clar: să se deschidă fabricile și minele, dându-se voie lucrătorilor să muncească pentru a avea cărbuni să-și încălzească locuința unde tremură copilul și nevasta.

Dar aceasta este o socotelă greșită făcută fără cârciumar, cum spune un proverb german, adică fără proprietarul minei. Lui dacă nu i se plătește cărbunele la un preț din care să aibă profit anual la un capital (din care a scos și capete și dobinzi enorme) închide întreprinderea. El poate aștepta. Iar fără un profit calculat după capul lui și după un criteriu din anii de abundență nu lucrează. În anii de abundență evaluările unei întreprinderi sunt pur și simplu un castel construit din joc de cărți. Acest castel este luat ca etalon. Dacă la «valoarea» acestui castel nu-i iese în fiecare an 5—10 % profituri, îl închide.

Jocul prețurilor în capitalism este un joc capricios. Se aude din când în când din America sau din Apus, că a fost o scădere «catastrofală», un krah la Bursă. Reporterii amatori de senzațional vorbesc de «pierderi de miliarde». Ce însemnează asta? S'au distrus fabricile? Au fost incendii? Nu! Opinia publicului capitalist s'a schimbat în privința câtorva valori de bursă. Se clădise un castel din joc de cărți într'o conjunctură favorabilă pentru anumite acțiuni. Piața fiind saturată cu mărfurile care formau baza acestor acțiuni, dividendele sunt mai mici. Investițiunile rămân. «Catastrofa» vine pentru lucrători, când se închid fabricile, capitalistul păstrând mai departe proprietatea. Înșelați sunt regulat micii acționari, cari se văd furați de economiile depuse în cumpărarea de acțiuni.

O criză în sistemul capitalist are două stadii: stadiul supraproduției, adică abundență, muncă intensivă a mașinilor și a lucrătorilor, urmată la scurt timp de imposibilitatea de plasare a tuturor mărfurilor; panică între capitaliști; închiderea parțială a întreprinderilor sau lucrul cu 60—40% din capacitatea lor reală; prin concedierile parțiale, plasamentele de mărfuri în diverse ramuri devin tot mai grele; panica se mărește de ambele părți — capital și muncă — până se ajunge la concedieri de milioane și la subconștientă catastrofală, care formează al doilea stadiu al crizei și cel mai greu. În acest timp capitaliștii, cari păstrează titlurile juridice ale întreprinderilor se vindecă de iluzia «castelului», adică de dividende fantastice și continui, mărfurile înmagazinate fiind vândute încetul cu încetul în anii de criză, când întreprinderile stopează și ciclul se reia lent, dela început. Capitalul începe să renteze. Evident, nu în proporția anilor de *hausse* — o ridicare de obicei artificială —, ci obicinuit cu 4—5 %. Clădirea jocului de cărți nu încează. Aici nu poate fi vindecare, fiindcă lăcomia nu implică reflexia și producția după un plan. Cea mai mică fantasmă, care atinge discret resortul tainic — (lăcomia, profitul cât de mare) — are darul de a-l reduce pe drumurile «pierzaniei», adică al crizei. Cu atât mai mult cu cât din criză nu pierde instalațiile și nădejdiile, că lucrătorul înebunit de foamea și nevoile elementare, ci își păstrează mai departe drepturile și are perspectiva de a începe jocul profitului la prima ocazie favorabilă.

Anarhia producției capitaliste și periodicitatea crizelor însemnează o pierdere considerabilă de bunuri virtuale

în tezaurul economiilor națiunilor respective. Dacă s'ar folosi 100 % tehnica modernă aliată cu disciplina și dorința reală de muncă a masselor, orice țară din lume se poate reface cu o ușurință ramarcabilă, poate atinge o treaptă de progres material și de culturalizare a masselor pe care n'a mai cunoscut-o Istoria. Ceeace face nouitatea epocii noastre și o deosebește de antichitate și de evul mediu este apariția tehnicei — în agricultură și industrie. Tehnica dă posibilitatea unei producții cantitative și calitative într'o măsură, care n'a mai fost cunoscută vreodată. Totdeodată înlocuește munca fizică brutală, unde omul își pierde o bună parte din energia vitală, ne mai fiind capabil să aibă acel *otium* contemplativ și creator de valori culturale.

Pentru realizarea acestui «paradis pământesc» se opun forțele formidabile ale inerției. Proprietatea privată burgheză, care a acaparat izvoarele principale ale avuției naționale nu poate renunța fără luptă la privilegiu. Mica proprietate, care nu ar avea de câștigat o situație materială superioară și sigură este ușor luată în barca mării burgheziei. Muncitorimea agrară și industrială este greu de organizat. Intelectualii chemați prin structura lor sufletească de a întreprinde această organizare — ei pot ușor renunța la bunuri materiale și privilegii — se dovedesc destul de incăpabili în fața gravității problemei. Naturii contemplative se clustrează onest sau chiar cu prețul prostituției conștiinței numai pentru a avea liniște și pentru a-și îndeplini destinul contemplativ.

Lovitura de grație a sistemului capitalist a fost dată tot de către tehnică. Oamenii sunt destul de incăpabili să

organizeze politic, social și administrativ. Spiritul tehnic a reușit în ultimii ani să raționalizeze și să economisească energia umană în întreprinderi în așa fel, în cât mâna de lucru devine din ce în ce mai rară. Oamenii sunt trimiși ca inutili mașinei în *agora*, în biblioteci, pe câmpul de sport, la iubire și la alte bucurii trupești și sufletești. În țările înaintate tehnic șomajul devine endemic. Evident, că pentru epoca acaparării bogățiilor și a progresului tehnic în mâna câtorva zeci de mii de privilegiați și abili negustori este numai scrâșnire din dinți, mizerie și criză. Din prostia și lăcomia câtorva, oamenii nu se pot bucura, că munca a devenit inutilă și au timp liber pentru treburi pur personale și plăcute. Economistul vestit englez Keynes, care discuta cândva ce vor face oamenii în cazul destul de apropiat, că mașinile vor lucra 100% prin etatizarea lor, munca putând fi redusă la 3—4 ore săptămânal de fiecare prin introducerea zecilor de milioane de șomeri în procesul producției, ajungea la concluzii comic-pesimiste. Omul de astăzi e *homo faber*, adică un animal activ. Nu știe să întrebuințeze timpul liber. E un fel de îngrijorarea extrem de amabilă și platonice. Bucuriile trupului și ale spiritului sunt așa de nemăsurate, încât aceasta e grija cea mai de pe urmă. Economistul Keynes pune căruța înaintea boilor. După ce se va rezolva chestia socială de către oamenii politici, întrebuințarea timpului liber al masselor este o problemă care poate fi lăsată fără grijă, pe mâna artiștilor.

În privința realizării «paradisului pământesc», care presupune oarecari schimburi de mărfuri, există între «înaintați» și «înapoiți» o polemică vie. Înapoiții (România,

Balcanul, coloniile, semi-coloniile) acuză pe înaintați (Anglia, America-de-Nord, Germania, Franța) de banditism. Pe bună dreptate. Pentru o testea de ace, o oglindă și câțiva metri de postav, bandiții cer o tonă de grâu, obținută cu râuri de sudoare. Nu merge așa. La urma urmei se poate renunța temporar la dichisurile civilizației până când le facem « prin noi-înșine ». Nu este mare lucru. Planul inițial al autarhiilor listiene încercat și dat faliment pe baze capitaliste în România și în țările semi-coloniale, experimentat pe scară înaltă de către bolșevism și aplicat pe baze clasice socialiste, cu tehnică americană și specialiști rapid pregătiți, a dat rezultate favorabile uimitoare. Planurile autarhice au fost formulate prima oară de către Friedrich List și aplicat prusiano-militărește, cu chiag de 5 miliarde franci aur furați dela Franței, de către Bismarck. Înaintații au memorie scurtă când fac negoț cu înapoiatii. Ii acuză de obrăznicie. Ce fac « sârmanii » înaintați cu fabricele, dacă nu pot exporta la înapoiatii? S'ar putea exporta, dar fără banditism. Hoția și exploatarea fiind legea înaintatului, înapoiatul renunță. Polemica se încheie la aceste două invective: banditism capitalist și obrăznicie de popoare înapoiate. Războiul se continuă. Un războiu vamal destul de crâncen. Il simte consumatorul și, îndeobște, consumatorul din țările semi-coloniale cu tendințe autarhice.

Intre « înapoiatii » și « înaintații » este mereu un războiu economic de vaste proporții. Fiecare țară de acest tip vrea tot mai mult să ajungă la o autarhie economică. Zidurile vamale sunt ziduri chinezești pe care și le ridică orice țară pentru a fi apărată contra exploatării de către altă țară.

« Prin noi înșine » în ediție nouă a fost realitatea mondială în epoca 1919—1939. Statele-Unite au interzis nu numai emigrarea de oameni, ci de mărfuri străine între granițele lor într'o măsură care se apropie de zidul chinez Anglia, patria și profiteurul liber-schimbismului s'a gândit la formarea unei unități pure a imperiului său politic și economic și a realizat-o parțial două decenii. Franța a refuzat anumite mărfuri germane, sovietice, etc. Germania nu a mai vrut să importe produse agricole și ministrul de agricultură Schiele se războia savuros cu ministrul român Virgil N. Madgearu în tratative interminabile la acea epocă.

« Prin noi înșine » a fost arma înapoiților în lupta fatală deschisă înaintaților. « Înaintații » ar dori granițe deschise la alții și o piață internă exclusiv națională. Adică, să importe dela « înapoiții » agricoli numai în măsura în care nu poate pierde agricultura lor națională. Exportul industrial, în schimb, să fie, cât mai rentabil banditesc și cât mai intensiv. În ultimă analiză țările agrare, deși cu virtualități de industrializare (materii prime, brațe de muncă) să rămână veșnic colonii pentru « înaintați » unde să exporteze fabricate scumpe și de unde să importe materii prime ieftine. Trătatamentul pe care ar dori să-l aplice « înapoiților » balcanici (România) sau « eurasiatici » (U.R.S.S.) ar fi tratamentul pe care « l-au aplicat și-l aplică coloniilor cu Negri și altor seminiți « inferioare ». De data aceasta, ca să ne reamintim de zicala germană, cârciumarul capitalist ar vrea să facă o socoteală și o listă de bucate fără a se gândi și la consumatori...

România actuală și Rusia Sovietică au față de capitalismul internațional al înaintașilor o poziție absolută analogă. Le-a amenințat și le amenință pericolul de a fi transformate în simple anexe economice coloniale ale Apusului. Rusia antebelică era o simplă colonie a capitalului anglo-francez. Scandalul pe care l-a făcut Apusul, bolșevicilor, cari n'au vrut să plătească datoriile și investițiile capitaliste în Rusia țaristă a fost o nouă fațetă a unei vechi polemici: « bandiți capitaliști » și « înapoiți » obraznici. Investițiunile erau făcute în condițiuni coloniale. Acapararea petrolului și bogățiilor miniere rusești se făcuse pe prețuri minimale. Investițiunile nu numai că au fost scoase integral, dar au primit și procente apreciabile. Banditul apusean dorește tocmai o rentă eternă dela o investiție inițială.

Nu este același lucru în România? N'au scos societățile petrolifere olandeze, engleze și americane din România miliarde din petrolul nostru pe care l-au transportat anual peste graniță? Deși o țară bogată în materii prime, noi suntem meniți să rămânem etern săraci. Rezultatele bogățiilor și muncii naționale nu rămân înlăuntrul granițelor, ci trec sub formă de rente opulente în Apus.

Inercarea burgheziei noastre de a organiza și perfecționa economia națională a dat faliment pe toată linia. Rezultatele sunt în văzul tuturor. Proprietatea privată din România este stupid și inutil rapace. Caracteristicile capitalismului în epoca finală și o tehnică modernă nu s'au putut organiza în România din pricina și a impedimentelor derivate din trecerea dela economia veche la o producție de tip superior ultramodern.

Proprietatea privată capitalistă justificată prin imboldul individual necesar creației de valori materiale — creația intelectuală cade sub alte legi, atunci când este veritabilă: sub legea inspirației și a vocației lăuntrice — nu mai este valabilă din pricina schimbărilor aduse de tehnica producției moderne. Tehnica modernă (bănci, fabrici, petrol, agricultură intensivă) este prin esența ei colectivă. Fiecare ramură are legi proprii și țeluri bine definite. Intervenția inițiativei individuale ajunsă la conducerea unei ramuri, imediat ce încearcă a o abate din calea ei, o hipertrofiază în dauna altor domenii pe care le distruge sau le dăunează, în folosul temporar propriu și spre paguba altora. Hipertrofia instituțiilor bancare care aveau banul în conducerea lor a ruinat producția românească. Lipsa de control și de armonizare cu alte ramuri a dus la sincope periodice și la nerodnicie economică. Acolo unde domnește fără margini inițiativa individuală este războiu și luptă, care se traduce economic prin concurență ucigașă. Producția modernă n'are nevoie de concurență. Prin introducerea tacită a muncii obligatorii pentru fiecare individ — pe care alte epoce n'au cunoscut-o — se pune numai problema organizării maxime a muncii pentru exploatarea bogățiilor naturale. Libera concurență dela începutul capitalismului a avut menirea de a face educația muncii generale. În perioada mașinismului contemporan libera concurență duce la acapararea izvoarelor de avuție generală în mâna unei grupări restrânse și aruncarea în șomaj periodic a milioane de brațe. Concurența dintre grupările restrânse ale națiunilor — armonizarea cartelurilor și trusturilor în

variatele centre naționale fiind extrem de dificilă, dacă nu imposibilă — duce la războaie pentru piețele de desfacere și la carnaj mondial din sfert în sfert de veac.

« Cine nu muncește, nu mănâncă », acest paragraf esențial al Constituțiilor socialiste înlocuiește « imboldul individual » din Constituția burgheză. Constituțiile apusene actuale, inclusiv cea românească din 1923, sunt constituțiile proprietății private, care apără drepturile derivate din posesia bunurilor. Lupta de epopee, angajată de câteva decenii în viața publică a Europei, poate fi tradusă în limbaj constituțional, ca o luptă dusă contra Constituției proprietății individuale pentru proclamarea Constituției Muncii, dela Constituția drepturilor inițiativei individuale la Constituția colectivității. Dela apariția iluminismului și a liberalismului economic, marile comunități în istorie au fost distruse. Atomizarea individului, adică singurătatea lui, este perfectă. Acțiunile colective necesare sunt pregătite și obținute, nu prin resorturi lăuntrice individuale, ci prin propagandă și îndobitocirea individului. Rolul reclamei în viața capitalistă este un simpton al tragicei discrepante dintre comunitate și atom, comunitatea fiind obținută printr'o punte artificială și fragilă.

« Imboldul individual în producție » este risipă de energii și dușmănie între atomi. Atâta vreme cât au existat câmpuri virgine ale producției, imboldul individual și-a avut rolul istoric. Astăzi este o piedecă în calea standardizării produselor, necesară stilului de viață socială unificat de fapt, creatorul conflictelor de clasă, sursa durerilor și lentei otrăviri a organismului socialcontemporan.

V. DOUĂ POTENȚIALURI

Cine păstrează regulile unei minți sănătoase pe timpul ciclului depresiv capitalist se întrecăbă îngrijorat: a înnebunit actuala omenire? Nebunie reală? Nebunie simulată? Mi-aduc aminte că, pe timpul crizei din 1929—1932, toți se plâneau de supraproducție și parlamentele îndemneau la restrângerea ei. În același timp 45 milioane de șomeri în Europa și Statele-Unite erau obligați să trăiască împreună cu familiile lor cu mult sub nivelul stilului de viață contemporan și cu spectrul foamei zilnic, iar 80% din populație își restrângea consumul. Se producea prea mult. Se consuma prea puțin. Ideologia burgheză — ziare, reviste, conferințe, parlament — nu îndrăznește și nici nu îndrăznește să pună problema Repartiției, problemă eminentă socialistă. Nu e nebunie reală, nici nebunie simulată, ci crima cunoașterii. Tenațitatea în eroarea burgheză.

Europa și America sunt de mult coapte pentru socializare. Tehnica modernă și producția de bunuri, colective în structura lor, au creat condițiile colectivizării. Prin introducerea mașinei și prin progresul tehnic, orele de muncă ale energiei umane sunt de prea multă vreme

exagerat numeroase. Alianța dintre Mașină și Om trebuie soldată prin excluderea parțială a Omului dela Muncă și trimiterea lui pe câmpul de sport, pe câmpul culturii, al bucurilor și al plăcerii. Nu e nevoie de închiderea Mașinei. Ea trebuie să lucreze în locul brațelor umane de muncă. Beneficiarul nu trebuie să fie, evident, decât Omul. Dar din pricina inerției, mașina și progresul tehnic a căzut în lotul unei singure clase — clasa burghez-capitalistă — care administrează titlul juridic în interes propriu. Prin concentrarea capitalului, beneficiarii s'au restrâns la un număr infim. În Franța se vorbește pitoresc despre « les deux cents familles », cele două sute de familii dominante și profitoare ale producției naționale. În toate țările găsim micul club al miliardarilor. Lucrătorii sunt excluși din procesul producției, fiind înlocuiți cu mașini, iar rezultatele producției, revin, prin sistemul drepturilor câștigate acelei mici clase privilegiate din cluburile miliardarilor. Puterea de cumpărare a masselor excluse, scade, iar mizeria se întinde fără niciun motiv obiectiv dictat de înapoierea tehnicii sau de densitatea demografică. Vina o poartă exclusiv lăcomia feroce a clasei conducătoare capitaliste. Există suficiente bunuri materiale în actuala lume. Dacă instalațiunile industriale ar lucra 100%, virtualitățile ar fi imense. Foametea în lumea modernă nu a fost niciodată provocată de un surplus de populație față de alimentația deficitară. Este prea mult grâu. Poate fi și mai mult. Mulți cărbuni. Mult petrol. Cantități imense așteaptă să fie scoase din măruntaiele pământului sub conducerea spiritului tehnic, a spiritului științific degajat dela Renaștere și răspândit

pretutindeni. Cărbunele alb poate electrifica într'un deceniu întreaga Europă și toată planeta. Știința aliată cu materii prime și munca umană pot elibera omul de sub blestemul lui Adam, blestemul muncii excesive și ordinare-fizice. Omul nu mai are nevoie să lucreze ordinar ca un sclav. A devenit un inginer seniorial până la ultimele straturi sociale ale salahaorilor tayloriști (muncitori necalificați într'o fabrică nouă). Dar inerția masselor pe care se sprijină — ca pe o pârghie arhimedică — o poftă tristă (în sine) și neînțeleaptă a capitaliștilor este incapabilă de a profita de rezultatele splendide pe care le-a dăruit întregii omeniri pleiada de cercetători științifici ai ultimelor veacuri. Zadarnic au ostenit inventatorii și intelectualii în laboratoarele și mansardele lor solitare.

Economia politică și sociologia antebelică ajunseră la un relativ consens: etapa capitalistă va fi înlocuită prin etapa socialistă mai întâiu în Apusul Europei. Acolo se creaseră toate condițiunile. Munca privată, care presupune repartiție absolut privată și directă, se dizolvase în fabrici, creindu-se spiritul colectiv și o nouă etică a muncii. Individul se transformase din mic întreprinzător, în absoluta lui majoritate, în simplu salariat al ramurilor corespunzătoare de producție. Exproprierea fabricilor și a băncilor se poate ușor face, fiind apărute numeric de o mică clasă. Munca apuseană este în totalitatea ei colectivistă. Prin structură era și este încă proprie socializării, pentru a transforma economia privat-capitalistă, în economie sistematică socialistă, raționalizată și cu o repartiție dreaptă. Într'un cuvânt: pentru a exclude anarhia concurenței și a șomajului fără pâine, trecerea dela sis-

temul capitalist la sistemul socialist părea o chestiune de ore, o naștere rapidă și fără durerile forcepsului revoluționar.

Dar istoria neînduplecată a amestecat puțin cărțile și a produs o nouă panică și o nouă amânare. Oamenii și partidele politice — ne gândim la social-democrațiile chemate la ocârmuire pretutindeni odată cu ministerialismul memorabil al lui Millerand, Briand, Viviani — și-au modificat atitudinea. Odată cu războiul au crescut naționalismele. Fiecare națiune așteaptă ca socializarea să fie începută de ceilalți. Excluzând Revoluția din program, burghezia a câștigat teren sub forma fascismelor de orice grad și nuanță. Socializarea e amânată *sine die*. Macdonald, Herman Müller-Franken, Léon Blum și alți social-democrați europeni știu că salvarea nu poate veni decât dela o producție socializată. O declară pe toate cărările. Dar o vor realizată pe cale pașnică și nu revoluționară.

Pe cale pașnică se pare, totuși, a fi imposibilă de realizat. Burghezia are pozițiile câștigate, pe care le apără cu o îndârjire remarcabilă. Titlul juridic câștigat asupra proprietății în atâtea veacuri de muncă și de exploatare a muncii masselor anonime nu poate fi psihologicește părăsit printr'un gest generos pentru a se reorganiza producția pe baze moderne și repartiția să cuprindă totalitatea cetățenilor. Titlul juridic și rolul lor aflate pe banca acuzării istoriei economice și sociale contemporane găesc mereu avocați. Avocați politici în primul rând. Fascismele care joacă pe două cărți la nașterea lor — critica acerbă a capitalismului și acuzarea desordinile socialiste — au primit sprijin larg financiar din partea bur-

gheziei. Milioanele primite altădată de fascismul italian din partea băncilor și industriașilor, precum și cele pe care l-a primit hitlerismul au fost simptomatice. Titlurile de posesie ale burgheziei nu vor fi dăruite atât de repede masselor muncitorești și țărănești pentru a se putea începe construcția unei noi lumi.

« Noua lume » trebuia să apară mai întâiu în Apus. Acolo se pregătise terenul de către tehnica modernă; disciplina de muncă colectivă a masselor era un fapt necontestat; cadrele erau bine educate. Doctrina partidelor socialiste era unanimă în a recunoaște superioritatea terenului economic și social apusean pentru introducerea noului sistem. Răsăritul și Sud-Estul european, nu aveau datele necesare. Resturile de feudalitate și primitivitate tehnică trebuiau lichidate de către burghezie și numai după această « etapă » urma socialismul. Conjectura politică a vroit astfel. Frontul capitalist a fost spart mai întâi în Rusia. Era țara europeană cea mai înepoiată și mai nepregătită sufletește și material. Este greu — deși posibil — să faci producție socialistă fără alfabet, fără săpun, fără căi ferate și industrie suficientă. A urmat războiul civil, blocadă, iar foștii aliați — Franța, Anglia și America — au trimis armate, bani, munițiuni pentru dărîmarea noului regim instalat la « scumpii aliați ». Greutățile extraordinare au compromis în decada 1918—1928 sistemul economic socialist în ochii masselor muncitorești. Ceea ce era o simplă urmare nefericită a analfabetismului, a generalilor albi și a « scumpilor aliați », cari au atacat pe trei fronturi, se considera drept urmare a noului sistem de producție colectivă. Potențialul socialist

era considerat inferior ca producție materială potențialului individualist-burghez. A fost epoca tragică din istoria socialismului european.

Social-democrația a pus accentul în această epocă pe democrație, iar nu pe socialism. Curentul reformist a câștigat teren. Tactica politicei inaugurată pe vremuri cu rușine și eliminare din rândurile partidelor muncitorești de către Millerand și Aristide Briand, fundamentată teoretic de Bernstein, a fost acceptată drept program de luptă zilnică. Se aștepta ca tiparele capitaliste să fie încetul cu încetul umplute cu socialism. Iluzie banală demonstrată ca atare prin ridicarea capului șarpelui capitalist viu, amețit numai în perioada postbelică de loviturile catifelate ale mișcărilor muncitorești.

Tactica social-democrațiilor europene a mai avut darul de a compromite grav ideea socialismului practic. Prin participarea în coaliție și guverne a partidelor social-democrate, dar păstrându-se de fapt esența capitalismului, masele au început să piardă încrederea în binefacerile pe care le-ar aduce economia socialistă. Sistemul capitalist a rămas în picioare. Grevele, supraproducția, subconsumația, repartiția capitalistă continua. Social-democrații primeau posturi și ajungeau « bonzi », dar nu li se dădea voie să puie în practică nimic din programul lor. Câteva bucățele de pâine ca să nu moară și nici să trăiască omeneste pentru șomeuri furnizau lustrul unui edificiu în prăbușire. Unele condițiuni pseudo-socializante realizate alături de capitalism — fixitatea tarifelor de muncă — anihila și minimul de elasticitate al activității capitaliste.

Din această colaborare hibridă (social-democrație și partidele burgheze) economiile respective au avut profund de suferit. Între timp programul economiei socialiste a fost destul de compromis în fața opiniei publice înainte de a se realiza.

Raționalizarea și tehnicizarea maximală din industrie, transport și agricultură a ultimului deceniu, a mărit procentul capitalului fix în comparație cu capitalul variabil. În capitalul fix din producție sunt incluse mașinile și instalațiunile. Prin raționalizare și perfecționare tehnică investițiunile de capital au crescut. În mod automat capitalul variabil — salariile plătite Muncii umane — au scăzut. Prin perfecționare tehnică brațul muncitoresc se înlocuiește și producția crește. Dar prin diminuarea capitalului variabil, care intra prin canalurile variate ale Muncii în punga și stomacul masei muncitorești, puterea de cumpărare a pieții a scăzut. Raționalizarea și tehnicizarea sunt fatale și necesare. Capacitatea de a produce se mărește. Capitalul fix investit cere procente. Dar o consecință firească este reducerea capitalului variabil cu care se cumpărau articolele producției. Aci se ivește discrepanța. Producția crește nesăbuit, consumația scade prin înlocuirea oamenilor cu mașini și raționalizare. În rezumat: virtualități neînchipuite de bogăție, plus bogăție reală în instalațiuni și sărăcie îngrozitoare la masele cumpărătoare. Capitalul investit neputând lucra fără procente, instalațiunile se închid, capitaliștii pierzând și masele suferind de lipsuri și foamete. Cei doi termeni: producție și consumație nu formează astăzi o unitate. Producția se află în mâinile capitaliștilor, o minoritate

numerică, iar consumația este a majorității populației. Devine evident, că sistemul actual economic se găsește grav bolnav. Este producția colectivistă o formulă superioară formulei burgheze individuale? Apariția Rusiei Sovietice pe piața mondială și progresele tehnice uimitoare, care s'au cetit până în 1941 în bilanțurile economice la import și export a țărilor cu care făceau afaceri sunt fapte care nu mai pot fi trecute cu vederea. Dar efortul gigantic pentru a câștiga rozboiul? Din punctul de vedere al cantității și calității metodelor colectiviste în agricultură, transport și industrie sunt incontestabil superioare. Românul-poet recită cu Vasile Alecsandri la momente solemne: unde-i unul, nu-i putere, unde-s doi puterea crește, dar în viața cotidiană își vără înțelepciunea în buzunar. Producția individualistă este lipsită de elasticitate. Fiecare ține strâns la ceea ce are — de multe ori numai virtual — și din această înțepeneală iese imposibilitatea de a regrupa izvoarele și forțele economice așa cum dictează legile tehnice. Pentru a organiza rațional și fecund producția modernă, drepturile câștigate de particulari cu decenii în urmă prin conjuncturi favorabile sunt obstacole de netrecut. Ca să clădești bulevarde și străzi spațioase trebuie acordat arhitectului dreptul de a dărâma și reclădi altfel suprafețele, conform planului lui studiat cu grijă și care prevede totul dela canalizare până la parcul copiilor. (Unul din cele mai frumoase bulevarde ale Bucureștiului a fost întârziat cu câțiva ani prin procese nesfârșite provocate de pietatea familiară a unui președinte la Inalta Curte de Casație!).

Problema producției contemporane e o problemă de regrupare a forțelor și a izvoarelor avuției — în primul rând. Dacă se adaogă munca obligatorie pe care și-o impune conștiința actuală a lui *homo faber* avem factorii esențiali. Capitalul este numai mijlocitorul schimbului internațional și introducerea experiențelor ultime sub formă de mașini și specialiști. Acolo unde există materii prime, brațe de muncă și gruparea națională a izvoarelor de avuție, capitalul a jucat întotdeauna rolul secundar de mijlocitor. Se știe cum Spania n'a putut să facă nimic cu capitalul introdus sub formă de aur și pietre prețioase din colonii.

Drumul pentru progresul material este următorul: 1) materii prime; 2) munca quasi-obligatorie pentru cetățeni; 3) grupare favorabilă a izvoarelor de avuție; 4) posibilitatea unui schimb internațional în proporția introducerii de mașine și de experiență tehnică (care se face sub forma de credite, adică împrumuturi de capital străin).

Materii prime — petrol, cărbuni, electricitate (căderi de apă), aur și tot felul de minerale — există în România în proporții neobișnuite pe glob pentru un popor de 16 milioane. Obiceiul de a munci 6—7 ore zilnic s'a împământat, afară de ministere și clasa mic-burgheză unde se muncește efectiv 2—3 ore. Spectrul șomajului are un rol psihologic de primul rang și este una din tristele apariții bune ale crizelor ciclice. Psihotehnica a demonstrat superioritatea randamentului la o muncă neexagerată în timp. Materialul uman din România — în deosebi Oltenia, Ardealul și Dobrogea — este excelent. Mai

rămâne și o chestie de educație, care se capătă în scurtă vreme, atunci, când mecanismul muncii funcționează.

Dacă primii doi factori se găsesc în România, al treilea factor — Regruparea — lipsește cu desăvârșire. Izvoarele românești principale de avuții sunt acaparate de o mică grupă care nu știe ce să facă cu ele. Ele sunt sustrate comunității. Nici pentru ei nu le administrează superior pentru ca întreaga circulație să nu intre în sincopă. Hagitudoșe, mort pe câteva grămezi de aur și în mult petrol, plus ceva fabrici, trebuie actualizat de către economiști și sociologi, ca tablou literar realist al țării noastre.

România trăiește sub regimul și respectul paralizant al proprietății private. Țara este împărțită în parcele mai mici sau mai mari și fiecare, ține cu mâinile strânse la piept, titlurile judecătorești ale parcelei. Ca să începi o acțiune economică, în conformitate cu condițiunile dictate de tehnica modernă trebuie să regrupezi altfel aceste mici parcele, să strângi oamenii sub alte acoperișuri și să le dai noi funcțiuni. În România nu poți mișca pe nimeni. Această înțepeneală este egală cu moartea. Cu mâini înghețate de Harpagon fiecare ține de mica lui părticică. Țăranul la cele 2—4 ha deși tractorul nu e rentabil decât la mii de ha, petrolistul la petrolul « lui » pe care-l restrânge pentru a-l vinde mai scump, cămătarul la camăta « lui » lăsată de un Dumnezeu laic și amabil, banca la frumoasele « ei » procente, etc., etc. Iar cu toții intră în catalepsie.

O economie actuală pe baze exagerat individualiste, neconcentrată în direcții unitare, este greoaie, nerodnică și risipitoare în sărăcie.

O economie colectivă are avantajul splendid al elasticității. Eliminarea caracatiței harpagonice și naționalizarea (colectivizarea sau etatizarea) producției, acești trei termeni fiind sinonimi, îngăduie rapid combinațiile tehnice în conformitate cu cerințele ei specifice, standardul de viață crescând treptat, treptat și generalizat. Se folosesc toate posibilitățile. Nu poate exista restrângerea producției atâta timp cât există cerința consumației. Nu poate exista șomaj niciodată, fiindcă dacă consumația unanimă începe să se satureze se restrâng automat și pentru toți orele de muncă zilnică până la acel minim cerut de consumație. Nu mai vorbim de înlăturarea discrepanțelor de opulență și mizerie, care creează tragedia surdă (greve, invidie, conflicte sângeroase) din sânul organismului social.

Intre cele două potențialuri: potențialul colectivist și potențialul individualist-burghez, într'o producție modernă, potențialul colectivist este de o netăgăduită superioritate. Pe alte trepte istorice și în alte stadii, firește, că lucrurile se schimbă. Capitalismul a reprezentat, în epoca sa de incipiență și înflorire, un progres organizatoric. Azi — e un regres cataleptic.

În epoca modernă, problema își are rezolvarea ei specifică. Noutatea constă în mașinismul capabil de a fi aplicat atât în agricultură cât și în industrie. Mașinismul nu îngăduie parcelarea în mici proprietăți. Mașina creează colectivitatea unanimă pentru că nu poate servi rentabil numai unui singur individ, ci la mai mulți. Trenul, tramvaiul, telefonul, aeroplanul, marele magazin, tractorul, institutele financiare, etc., desindividualizează și tipizează

prin funcția lor. Dă acces tuturor. Producția își pierde caracterul individual pentru a se standardiza și colectiviza. Repartiția nu poate rămâne individuală — în folosul celui care a putut acapara — și se colectivizează. Beneficiile trebuiesc împărțite pentru ridicarea standardului general.

Colectiv în producție și individual în repartiție, capitalismul modern provoacă o mulțime de turburări în însăși mecanismul general. Cei cari au prioritatea la conducere și repartiție se concurează ucigaș între ei spre paguba comunității. Calculul volumului producției se face anarhic și conjunctural ducând la supraproducție și distrugeri imense de bunuri. Risipă și lipsă: iată cele două caractere ale capitalismului! Sistematizarea și luarea în considerațiune a nevoilor tuturor membrilor muncitori ai națiunii pentru satisfacerea lor sunt caracterele stilului economic socialist. Capitalismul este imoral prin despărțirea națiunii în clase cu interese deosebite și dușmănie fanatice pe când stilul colectiv reface unitatea și aruncă puținele înțelegerii cetățenești.

Lăsând la o parte latura morală, potențialul burghez nu poate folosi toate virtualitățile volumului unei economii actuale. Înscrind în codul civil respectul proprietății private se asigură monopoluri pentru cei cu drepturi câștigate. Un drept câștigat poate fi la început în concordanță cu interesele generale. Dar un drept câștigat se poate repede preface într'un serios impediment la adresa intereselor publice. La înscrierea în codul civil a drepturilor proprietății individuale se recunoaște fără limită dreptul profitului individual. Câștigul nu cunoaște limită. In

sfera lui este înscrisă noțiunea de vast, aproape de infinit. De altminteri noțiunea de infinit a invadat în lume odată cu capitalismul. Dar volumul unei economii are limite. Expansiunea se face în detrimentul altor cetățeni. De aici tendința de concentrațiune, adică de acaparare maximală. S'ar putea spune plastic: peștele mare înghite peștele mic. Dreptul la dobândă este înscris în codul comercial. Capitalul financiar posedă forța banului. Iată de ce nu prezintă niciun mister faptul, că agricultura întregii lumi are tendința irezistibilă de a intra în stomacurile băncilor, a marilor capitaliști și a cămătarilor. Numai acte politice pun stavilă acestui fenomen de concentrațiune. Actele politice sunt paleative aplicate periodic unei legi economice fatale a capitalismului, care proclamă respectul pozițiilor câștigate și a profitului cu tendința « boule-de-neige ».

Potențialul individualist nu folosește virtualitățile pentru că se află în luptă de guerilla cu semenii săi dotați cu aceleași potențialuri. Grupările de producție în loc să se facă după cerințele tehnice, se fac după hazard și după alianțe războinice. Petrolul e în luptă cu agricultura. Cărbunele cu transportul. Transportul cu toată lumea. Iar Banca dacă i se oferă, îi strânge pe toți sub aceeași tutelă frigoriferă a exploatării cămătărești.

În România mai lipsește factorul III, adică Regruparea forțelor, ținută în șah de actualul sistem de mică proprietate. Intr'unul din mesajele de deschidere a unui Parlament democratic român am notat cândva cuvântul surprinzător și excelent: « ajustarea » economiei noastre. « Ajustarea » presupune eliminarea unor capitole sacro-

sante din codul civil și comercial, poate chiar abolirea acestor coduri.

Bogății naturale, Muncă, Regruparea (ajustarea) forțelor — iată cei trei factori fundamentali. Doi există cantitativ și chiar calitativ (virtualitățile sunt enorme) în România.

Pentru factorul IV (capitalul străin) polemica a fost vie. Politica zisă « prin noi înșine » a răposatului Vintilă Brătianu se știe că a considerat capitalul străin ca indenzirabil. Pe bună dreptate teoretică. Falimentul politicii economice întrupate de Vintilă Brătianu a fost datorit stânței asazine, adică imposibilitatea Regrupării (pentru a țâșni forțele creatoare), într'un regim de mică și absolută proprietate individuală, iar nu din pricină că a împiedecat venirea capitalului străin exploatator în țara noastră.

Nevoind a se recunoaște cauza reală a falimentului s'a încercat a se deschide toate zăgazurile pentru invaziunea capitalului străin. O invitație la dans (până acum), fără consecințe maritale. Deocamdată mirele așteptat nu răspunde chemărilor fierbinți. Condițiunile pe care le pune mirele sunt despotice, adică transformarea României în colonie integrală. Până acum, situațiunea noastră este aceea de semi-colonialitate.

Este întristător, cât de puțin se cunoaște structura și dialectica normală a capitalismului internațional într'o țară ca România, intrată în procesul de dizolvare al lumii organice și transformare în lume burgheză, de peste 100 de ani. Deși raporturile economice și sociale în țara românească sunt, ca pretutindeni, în Apus, absolut capita-

liste — bancă, circulație de mărfuri, schimb, credit — oamenii de știință socială și oamenii politici nu vor încă să învețe și să se adapteze la noua ordine de lucruri. Ordinea în România contemporană este o ordine capitalistă. Raporturile noastre cu capitalismul apusean nu pot fi făcute decât pe aceste baze. Piatra unghiulară a capitalismului este profitul. Oriunde i se oferă câștig — în Lună, Planeta Marte, Africa, România, Australia — capitalul este gata să-și ofere serviciile și să-și încaseze dividendele.

De ce nu vine capitalul internațional în România? Probabil, că noi nu-i oferim în situația noastră obiectivă câștig suficient și siguranța plasamentelor. Dacă avuțiile și munca noastră în actualul sistem și în actualul etalon internațional ar însemna un lucru rentabil, cu siguranță că banul din toată lumea ar invada aici să caute plasamente, ar trece peste legi, peste granițe, ar ridica munții din loc și tot și-ar face mendrele.

Adevăratul vinovat a fost și este sistemul de mică proprietate. Cum poți să modernizezi o țară fărâmițată în milioane de bucățele, fiecare având drepturile marelui capitalist burghez, adică proprietatea absolută și virtualități de capitalist? Profiturile nu trebuiesc parcelate pentru a fi pulverizate în bunuri de consumație, ci concentrate și investite periodic. Sistemul capitalist, capabil de a moderniza tehnic o țară presupune o mică grupă de mari burghezi în mână cărora se strânge conducerea, știința și capacitatea de a face investițiuni. Restul națiunii sunt proletari, adică oameni cari nu mai posedă nimic altceva decât brațele de muncă pe care le închiriază și

pentru care primesc salarii cu cari să poată trăi în conformitate cu nivelul economic al țării. E o lege grea a cărei călcare atrage consecințele mizeriei unanime. În România avem sistem burghez, dar s'a creat prin acte politice o numeroasă mică burghezie, adică tocmai clasa cea mai incapabilă de a organiza pe baze noi o societate. Mica burghezie este analoagă cu clasa meseriașilor mici, care ar fi avut pretenția să țină piept și să facă concurență fabricatelor marelui industriei. Să mai amintim lamentele romantice la dispariția micilor meseriași în toată lumea? Am avut și la noi așa ceva. Micul meseriaș, micul comerciant, micul agricultor trebuie să facă loc marelui industriaș, marelui magazin comercial și fermei agricole gigantice. Indivizii sunt transformați în anexe ai marelui întreprinderi unde își găsesc o muncă mai convenabilă, viață mai igienică și standardul ridicat. Așa s'a întâmplat în Occident și în America de Nord. La noi n'a fost posibil și nici nu va fi posibil din motivele specificităților economiei românești.

Micul burghez este o creatură hibridă în lumea modernă. Se apropie de proletar prin veniturile restrânse, dar costumul, sufletul și poftele lui aparțin structurii burgheze. Pretențiile lui vestmintare, culinare și de amuzament sunt chiar extrem capitaliste, de-a-dreptul rentiere. Nu are însă activitatea febrilă a marelui capitalist, creatoare și utilă societății. Nici tenacitatea și disciplina de muncă proletară. Micul burghez e leneș, pretențios și mărginit. Stadionul muncii vremii noastre are două capete: capitaliști și proletari. Pe acest stadion se află amândoi zilnic. De obicei tovarăși harnici și câteodată în certuri

sângeroase. Iși măsoară forțele, se cunosc, se apreciază după criterii precise.

Micul burghez se rușinează de veniturile restrânse. Se desparte cu oroare de proletari. Trăiește pe picior larg cu buget umflat. Visul lui e opulența burgheză, sufletul burghez văzut prin nostalgia depărtării. De multe ori stilul de viață — număr de ore active, oboseală, necesități — al marilor căpitaști se identifică cu al proletarilor calificați. Micul burghez văzând aparențele roze la pilele de sus își mobilizează sufletul și casa cu camelotă, care aduce cât de departe cu aceea a adevăratului capitalist. Nimeni nu e mai elegant, mai « rafinat » ! (un rafinament de prost gust) și mai pretențios decât micul burghez.

Mărginit, îngâmfat, incapabil de a organiza și gândi tehnic-modern: acesta e portretul micului burghez. Se suprapune și neaderența organică la structura capitalist-proletară a vremii noastre. Deci nu poate învăța nimic. Iși permite gesturi de nobleță rentieră. Micii burghezi au fost deseori antibolșevici. Cu toată farsa presci mondiale care educa și incita pe mic burghez în acest sens, capitaliștii apuseni au făcut afaceri admirabile cu Sovietele. Le-au furnizat mărfuri, mașine, materii prime. Au cumpărat excedentele economiei sovietice cu plăcere când erau oferite, volens nolens, pe prețuri de « dumping ». Petrolul ieftin are miros de trandafir și grâul cu prețuri derizorii gust de cozonac. Absolut fără nicio deosebire și în ciuda campaniei de presă toți capitaliștii lumii au participat la schimbul internațional și la comerțul sovietic. Germania a început din 1922 dela tratatul dela Rappallo. America

a ajutat la electrificarea teritoriilor imense Sovietice. Italia a avut cele mai strânse relații comerciale și a încheiat tratate pentru credite pe termen lung. Anglia a făcut la un moment dat toate comenzile sale pentru lemn la Moscova. Marina de războiu a sublimei noastre aliata Franța a cumpărat petrol dela Bacu în valoare de aproape 2 miliarde lei anual și a refuzat petrolul românesc, într'un moment când petrolul nostru n'avea căutare pe piața internațională. Singură, România, cu concepții mărginite mic-burgeze, a căzut în capcana presei ipocrite și a refuzat galoșii ieftini ruși, precum și alte specialități sovietice, plătind biruri intermediarilor apuseni pe marfă luată dela vecini. Schimburile comerciale dintre România și Uniunea Sovietică în epoca 1919—1945 au fost ca și inexistente.

Potențialul și practica etapei capitaliste din România este potențialul și practica miței burgheziei, adică la limită scandaloasă. În termeni profesoralii am spune: anul școlar cu nota 5 și prin grația conferinței milostive. Adică în termeni concreți: cu o mizerie generală și desorganizare crescândă, culcându-se pe perna speranțelor venirii capitalului strălin, când va curge lapte și miere pe toate drumurile. Va fi o nouă și ultimă desiluzie și poate ceva mai amară.

Capitalul străin nu va veni, fiindcă actualul sistem de proprietate morcelată nu e rentabil. Zadarnic se trimit emisari în străinătate. Ce om serios poate garanta capitalului străin procente de 10% anual pentru a face investițiuni în agricultura românească atâta timp cât se păstrează tipul de mică proprietate? Mai întâiu, mica

proprietate nu poate face și nici nu simte nevoia — din lipsă de orizont — de a face investițiuni.

Investițiuni de capital străin în industria noastră nu se pot face până când nu se asigură piața internă de desfacere, adică până când nu se ridică la nivel european capacitatea de cumpărare a maselor populației, adică în ultimă analiză a celor 80% a masei țărănești. Țăranul se ține strâns legat de lotul lui de pământ, care îi asigură cel mult alimentația pentru sine și familia sa. Cum a încercat să cumpere ceva mărfuri industriale, rentabilitatea tipului de agricultură l-a aruncat în brațele rapace ale creditului cămătăresc.

Din «etapa capitalistă» am ales forma cea mai nerentabilă: sistemul de a crește neconținut «mica burghezie». Potențialul ei în cadrul tehnicii și lumii contemporane este dezastruos și falimentul lesne explicabil.

Generalizarea «micei burghezii» într'o țară nu dă voie acumulării de capitaluri pentru a se întreprinde investițiuni de mare format. Mica burghezie este egalitate în sărăcie și pierderea oricărei speranțe de a se ridica vreodată standardul general. Atât potențialul capitalist cu mare burghezie, cât și cel pur colectivizat îngăduie străngerea de mari capitaluri pentru construcție. Potențialul economic al micei burghezii nu îngăduie așa ceva. Ea consumă imediat. Analiza bugetului românesc, a conversiunii, a celor două reforme agrare, a aparatului administrativ român, a politicii financiare sub acest unghiu «mic burghez», dă cheia falimentului economiei românești, incapabilă de a organiza producția cu toate bogățiile naturale pe care le posedăm.

VI. CONTROVERSA ASUPRA STATULUI ROMÂN MODERN

a) *Statul — între organon și contractualism*

O încercare de clasificare a atitudinii intelectuale și afective de tip sec. XIX, față de atitudinea modernă de tip sec. XX se poate reprezenta sinoptic prin următoarele două scheme descriptive, care arată drumul parcurs interior de individ pentru acomodarea și determinarea poziției lui față de existențialitate și cosmos:

I. Nescio.

II. Tragicomedia raporturilor cu comunitatea.

III Atomizare $\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ oportunism,} \\ b) \text{ psihologism,} \\ c) \text{ agnosticism estetizant.} \end{array} \right.$

I. Căutare.

II. Disperare.

III. Dogmatism $\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ simulat,} \\ b) \text{ din disperare,} \\ c) \text{ veritabil.} \end{array} \right.$

Punctele de plecare sunt felurite, dar structural identice, prin modul de punere al problemei și prin

fatalitatea continuității și înglobării în aceeași epocă. Diferențele sunt și ele radicale. Primul grup are un punct de rezim în afară. Lupta și datele problemei sunt în legătură totdeauna cu exteriorul. Peripețiile luptelor și rezultatele păstrează pecetea acestui dualism permanent: eul și raporturile lui cu externul. Cercetarea biografiei vechi sufletești este o neîntreruptă ofensivă-defensivă cu realitatea imediată, pe când tipul nou se caracterizează printr'un monism interior de-o exasperantă monotonie, de o intensitate și aplecare spre lăuntric necunoscută și complet străină primului tip.

Istoria sufletească a celui plecat dela *nescio* și trecut prin tragicomedia raporturilor cu comunitatea se caracterizează prin importanța acordată exteriorului. Imperiul lui intim este dominat de această obsesie sub formele cele mai felurite: fie ca datorie de conștiință a poziției lui individuale față de conceptul «popor», fie pornind dela concluziile unei cercetări științifice a morfologiei sociale. În Apusul tradiției și conștiinței religioase evaluate se adaugă pitorescul crizei immortalizate de figura lui Renan, adică trăirea probabil insuficientă a valorilor absolute sau neputința acceptării radicalismului lor și intrarea în real printr'o aruncare peste bord a absolutului. Dela această treaptă se pășește conform temperamentului și întâmplării — sau presiunii sociale — în oportunism, psihologism ori agnosticism estetizant.

Este de prisos să spunem, că tipurile deosebite nu se întâlnesc în ideala lor puritate (inteligenta românească nu posedă public tipul dogmaticului absolut, nici politic și nici religios), ci sunt în general imperfecte, se amestecă

și se întâlnesc pe linii comune. De exemplu, agnosticismul estetizant și dogmatismul disperării sunt frați gemeni, aflați în vrăjmășie de moarte. Linia lor familială este criticismul, adică nemulțumirea radicală față de stările prezente. În atmosfera agnostică, criticismul, pe lângă o lipsă de robustețe mai prezintă stigmatul ciudat al credinței îndreptățirii sale teoretice definitive (oareșicum dela sine înțeles) și lipsa de îndoială asupra eficacității implicate totuși în poziția luată. Cel plecat dela căutare și ajuns la dogmatismul disperării (expresia este just neclară, îmbrățișând cele două ramuri: dogmatism din disperare și dogmatismul necesității, al inevitabilului disperării) mănuește armele criticismului cunoscând inanitatea lor. În primele faze ale căutării, îndoielii și disperării, spiritul lui are discrepanțe și o lipsă totală de naivitate și prospețime. Figura lui Medardus (eroul lui Hoffmann din romanul *Elixirul Diavolului*) — repetată în ediții numeroase de intelectuali europeni și unii români de formațiune germanică — este interiorizată și străbătută de un spirit care nu mai are încredere în sine și în nimic. El trăiește fără umbra unei speranțe printre ruine totale. Lipsit de ultimele esențe și de o axă este — în mod fatal — critic, fiindcă fără esențe și fără un principiu ultim nu se poate nimic organiza și nimic clădi. Imposibilitatea de a ajunge până la recunoașterea esențelor primordiale creează conflictul și desaxarea. Critica se îndreaptă nu numai înafară, ci mai ales către sine însuși. Exercițiul hipercritic dintr'o neîncredere în armele și posibilitățile sale de cunoaștere ocolește lupta dreaptă cu lumea exterioară și instituțiile ei pentru a se reîntoarce

asupra-și cu furie și resentimente condensate și acide. Leit-motivele se plimbă dela tonul minor și deprimant, uneori apatic, până la violența nitzscheană sau soreliană — pe un fundal de tristețe, bunătate și delicatete. Furiile dogmatismului din disperare sunt scurte circuituri, capabile să provoace uneori mari incendii, altelei fulgere impresionante, dar trecătoare. Atmosfera generală este melancolia, o melancolie care este — în fond — tandrețe desabuzată.

Acestei categorii se poate aplica epitetul de « *cant* », epitet peiorativ aplicat de polemica sau incomprehesiunea continentală « perfidului » Albion. Dintre cele patru caractere ale spiritului englez: obiectivitate, cavalerism, umanitate și iraționalitate, magistral analizate de Kantorowicz, cavalerismul, umanitatea și iraționalitatea sunt bunuri revendicabile și categoriei dogmatismului din disperare. « *Cant* », noțiune care oscilează între ipocrizie și auto-înșelăciune, convine parțial acestei categorii: imposibilitatea de cunoaștere unitară și de renunțare la anumite valori duce la luarea unei poziții unde ipocrizia rece și silit calculată este însoțită de naivitate improbabilă cu auto-înșelăciune febrilă și convulsionată. Amestecul de naivitate avântată și luciditate perfectă (negativism radical convertit) găsit în acest domeniu, dă impresia de mozaic și naște suspiciune — perfect explicabilă — în spiritele clare, geometrizante și necomplicate.

Nu trebuie luat drept monetă bună tot ceea ce se exprimă public și numai ce se dă la iveală. Subteranele intime sunt cu mult mai interesante, mai variate și mai pline de o încântătoare umanitate. Odată, profesorul

Petru Andrei a făcut declarația senzațională, că raționalismul românesc este un refugiu al desrădăcinării. Se observă înrudirea — cu tot războiul — dintre dogmatismul disperării și agnosticismul estetizant, drapat uneori în raționalism criticist.

În trecutul ambelor tipuri se poate da peste o perioadă de nihilism total. Forțele de afirmație fiind stinse, în viață nefiind decât afirmație, pentru ieșirea din acest cumplit impas, se ivesc formule de tranziție sau de disperare rece, unde se concretizează, ca în puroiul unei răni adânci, lupta unui organism atins mortal, sacrificarea celor mai pure componente ale sângelui și slăbirea lui.

Motivul acestui aparent jos de-a-v'ăți-ascunselea și refugiul într'o serie de valori sunt, pentru filistin, ciudate, dar pentru omul liber, rareori compromițătoare. În lumea extrem de pitorească dela noi, presiunea socială este minimă, iar opinia publică inexistentă. Călcarea normelor este la ordinea zilei și evadarea dintr'un tipar nu are nimic din tragismul altor lumi. Naturi artiste — Românul e născut poet! — construcția personalității este lăsată la buna dispoziție a celui aflat în cauză. Conștiința omului anonim — omul public are sau două morale sau nici-una —, a celui dintr'o imensă masă, fiind inexistentă (și aici este sursa discrepanței și a neadecvatului românesc), formularea pe anumite laturi a individului este, în deobște, datorită hazardului, jocului și a spleenului.

Cercetarea motivelor care duc la inventarea artificiilor eliminatorii și a formulelor tranzitorii dă peste problema deciziei, marea piatră de încercare a acestor construcții mai mult sau mai puțin artificial-individualiste, cu con-

ținut sufletesc mai mult sau mai puțin veritabil (raporturile reale de forță, continuându-și sbuciumul și lupta lor).

Poziția criticistă în fața problemei deciziei e clară, exclude pe *aut-aut* în sens kirkegaardian. Multiformă și analitică cochetăria criticistă (alimentată în forma românească de problematica morală a lui André Gide) exclude chiar problematica lui *aut-aut*. Vom recunoaște dificultățile aproape insurmontabile în trasarea consecventă a liniei. Curba și mixtura, formele insinuante ale noutății și sensualitatea heterogenului pun bariere și deschid totdeodată ispititoare drumuri lăaturalnice. Dar ceea ce uimește este incapacitatea de a vedea aici problema, tragicul și acuitatea ei. Vina o poartă în părți egale capacitatea primară și lipsa de complexitate lăuntrică a reprezentanților criticismului pe de o parte, iar pe de altă parte dogmatismul disperării analizat, care a prezentat până acum rezultate parțiale și nu a descris drumul parcurs până a ajuns acolo. Intoleranța și lipsa de efort (poate pauperismul) și-au dat mâna, desfigurând datele problemei.

Epicureismul estetizant și agnostic al criticismului mai exclude din structura sa formele noi și fecunde de viață, poate însăși fluidul orfic al vieții, rezervându-și o lume de păpuși mecanice.

Mecanicismul criticist este în legătură cu transportarea metodei și criteriilor naturaliste în lumea intelectului. Distincția de o importanță capitală a două domenii antagonice prin structura lor fiind neglijată, se ajunge la o confuziune ce nu putea fi evitată. Explicare cauzală și lege pe de o parte; înțelegere, extaz artistic și inefabil sentimental pe de altă parte; descriere din afara obiectului;

trăire în interioritatea lui; adversități ireductibile, fără puncte de contact și fără o posibilitate chiar a aruncării unor punți de comunicație. Intr'un domeniu: agregate mecanice. Dincolo: individualități și intelect. Concepțiunii aditive a lucrurilor s'a mai adăugat un « newtonism » teoretic cu aplicațiuni în viața socială și a creațiunilor noologice. Nu s'a observat că unei cauzalități și aditivului dintr'un domeniu se opune o teorie a totalității, unice în aparițiunea ei. O contemplare a substanței ultime înlocuește explicația naturalistă cu caracter aditiv, împrumutată din arsenalul metodologic al științelor mecanice. *Primum spectare deinde cogitare*. Contemplarea și trăirea interioară dă posibilitatea unei explicări complete și viziunea aparițiunilor intelectuale în specificitatea lor (Husserl). Numai astfel se poate explica esența suveranității statale, raporturile dintre libertate individuală și limitele autorității, dozajul de drepturi și datorii ale eului față de stat.

Problema pusă aditiv duce la o opoziție ireală de valori. Reciprocitatea de influențe și identitatea lor structurală este negată, ajungându-se la atomizare și ireductibil, în locul unei evidente largiri a conținutului lor intim.

Capul Horn unde se sfărâmă nava interiorismului rămâne întotdeauna (ca o ironie și insultă față de esența lui) atitudinea față de fenomenul gregar: aici se surprinde nobila sa panică, veritatea și mascarea. Este interesant de observat tendința formației de sectă: învăluiți în splendidă izolare, în atitudini hieratice, cufundați în cultul forței sau alte culturi ezoterice se declară gata să

năvălească la volan, condiționând lovitura de păstrarea distanței și a splendidei izolări; e ceva copilăresc și grav, ca în faptele și gândurile eroilor lui Cocteau și ai falsificatorilor de monete din marele roman al lui André Gide.

Forțele de integrare ale ordinii sociale și juridice (integrare: expresie simptomatică a problematicei actuale statale din care Rudolf Smend a bătut monetă cu circulație întinsă) sunt la un nivel ridicat în epocile închise și nesbuciumate. În cele de tranziție scad până la zero: atunci apar « *copiții teribili* » ai lui Cocteau, Gide și Medardus, ca « *păsările furtunii* » prevestitoare ale cataclismului și ale nopții-de-pomină, răpitoarele și viermii cadavrelor, instinctele de fiară și sutașii forței. Ei sunt exponenții acțiunii directe. Seria de valori incluse în linia trasată energetic și drept este trăită până în ultimele ei consecințe. Antiteza ascuțită și radicalismul atitudinii are un ritm fascinant, având și o bărbătească frumusețe de paradă. Un simțământ indescriptibil de forță, de accelerată circulație și siguranță, animă și iluminează. Omul acțiunii directe a făcut din inima sa peșteră de tâlhari. Nimic nu poate fi mai înfiorător și mai dezolant, decât abdicarea totală și conștientă dela idealurile de dreptate și bunătate în folosul unei cauze lumești și temporare pe care omul violenței o ia asupra-și cu autocruzime pentru a căpăta dreptul cruzimii și al faptei neînfrânate. În această îngenunchiere pentru obținerea dreptului victoriei și al acțiunii ilimitate, spiritul contemporan își serbează alianța cu Lucifer, prințul întunerecului și « *tainicul lui stăpân* » (Clémentel), mărturisind totodată disperarea

lui definitivă de cunoaștere și renunțare la afirmația elementară, pură și veritabilă.

Justificarea filosofică a acțiunii directe (expresia a fost răspândită mai ales de Sorel) se află într'o filosofie a iraționalismului. Tactica ei politică este un monolitism dinamic, având preferință pentru exploatarea forțelor infernale ale instinctelor și tendinței înnăscute de agresiune (Freud). Convingerea pe latură rațională și pe baze discuționiste este subvalorificată și chiar disprețuită. În orice caz, entuziasmul veacului luminilor, prelungit până azi, pentru puterea și posibilitatea convingerii și în necesitatea luptei politicoase și amabile, apare ridicolă. Acțiunea directă are credința violenței creatoare și urăște sistemul reprezentativ, care este pacific și ornamental. Într'un sistem de drept public, decizia inițială (vezi Carl Schmitt) are de optat între acțiunea directă (formulele proconsulare) și reprezentare (împărțirea puterilor). Conținutul ideologic se polarizează și el tot pe două baze diferite. Exponenții acțiunii directe sunt aliații forțelor demonice și cu adevărat creatoare ale comunității ce pândesc în umbră și-și continuă jocul lor de fiare. Din când în când corectează jocul păpușilor reprezentative, le șuieră în ureche o arie obsedantă (lege de aramă, interes național), îi hipnotizează cu priviri de șarpe sau le dictează ordine cu pumni de oțel în sărmene maxilare de porțelan. Acțiunea directă preferă tinerețea pentru realizarea țelurilor sale. Sistemul reprezentativ apelează la octogenari nepericuloși. Imaculata Marianne își culcă în fiecare seară în patul împodobit de trandafiri, păpușe obeze cu mustați de vată.

Deosebirile dintre cele două tipuri sunt fără îndoială mari. Dar există între ele multiple linii comune. În primul rând sunt analogii de construcții pe fundaluri identice de prăbușiri interioare. Regăsim pretutindeni acel dogmatism din disperare și formularea dilatorie a deciziei, construcții ale tristeții și ale falimentului lăuntric în luptă cu anarhia iminentă. Aproximarea este și mai frapantă, atunci, când se face comparație cu vechea lume patriarhală, a stadiului de idilă și organon. Mihail Sadoveanu este în această privință ultimul reprezentant al ethosului comunitar organic și istoric românesc. Acolo se găsește substanța lui intelectuală. El e omul pădurii, al foșnetului și al apei: de aceea rolul imens jucat de apele Siretului, dumbrăvile minunate și înțelegerea lui adâncă pentru omul simplu și evocarea neîntrecută a copilăriei armonice. Corabia cu comori și minuni a lui Sadoveanu se plimbă sub steaua polară a organicului românesc. El formează culmea și totodată sfârșitul organicului pur și absolut apărut în România. Pe această linie nu va mai fi, probabil, îngăduit de lucrat în stil așa mare. Cele două linii: atomism și universalism, mecanicism și organon, unic și total, se vor împleti și sintetiza, se vor combate și se vor amesteca, dar niciodată nu va mai fi posibilă construcția lină și pură, ieșind din adâncuri, neturburată și ireflexivă, elementară ca la început de veacuri, definitivă și complicată ca o vietate a naturii. Impăcarea dintre intenție și faptă, curgerea neîntreruptă între mădulele aceluiasi tot, sudura perfectă a părții încheagată fără fisură, lipsa discrepanțelor și a concluziunilor — este o podoabă fără repetiție și o *via regia* închisă pentru totdeauna unor

nouii drumetii, rămasă doar ca amintirea unei lumi fericite și armonice. Această lume planează actualmente fantomatic în depărtări, trezind doar nostalgii fierbinți și doruri ce nu vor mai fi îndeplinite.

Atitudinea față de lumea organicului (nu față de literatura lui) în perioada de secularizare a fost sau de dispreț profund și stupidă incomprehensiune, sau de încăpățânată rămânere pe vechi poziții și inactualitate sau — o a treia atitudine și cea mai obișnuită dela Eminescu — de elegie romantică. A patra atitudine de înțelegere a fenomenului, de descriție a resorturilor lui și de plasare într'un complex de împrejurări este cea mai adecvată și o încercăm în aceste pagine.

Legăturile dintre indivizi în lumea aflată sub steaua organicului se făceau pe baze charismatice (Max Weber). Pe planul întâiu al vieții comunitare se află tipul patriarhului și al ctitorului. El era conducătorul: omul liniei și al atitudinii, omul cu fast și solemnitate sacerdotală, cu înțelepciune, blândețe și la momentul oportun — mânie și judecată solomonică. Trecerea s'a făcut dela ctitorie la contractualism modern. Legătura dintre ctitor — conducător și condus — se întemeia pe fidelitate și iubire. În locul fidelității, care își are origini în viața religioasă, a luat locul conștiința comunitară — de grup restrâns sau larg — rămânând ca relațiile să se întemeieze charismatic prin iubire și orfism. Trebuie accentuat că forțele emoționale și dinamice ale sufletului uman n'au dispărut, fiind substanțe. Tehnicizarea lumii moderne a adus cu sine nu o schimbare de substanță, ci numai de forme. Problema nu e de conținut, ci exclusiv o problemă

a formelor: expresii variate ale unui conținut identic. Reprezentanța supremă a unei comunități a fost cândva colorată teologal, iar până în preajma veacurilor noastre a fost gândită în persoana Principelui (rege, domnitor, voievod, împărat), care era posesorul puterii maxime a suveranității. Acum comunitatea gândește ceva mai des în națiune și în viitor, probabil, pentru o epocă, în state organizate. Dar în toate stadiile, apropierea sufletești sub formele de conducere nu sunt influențe și comandamente, ci regăsiri de suflete.

Înțelepciunea orientală a caracterizat nostalgic, sub forma unui basm simbolic, goana sufletelor de-a-lungul a șapte vieți până la regăsirea și uniunea lor definitivă, la capătul unui drum al durerii și al bucuriei efemere, regăsire într'o lume orfică care este amintirea paradisului pierdut, fiorul eternității și al misterului cosmic.

Ctitoria în lumea organicului era operă individuală și fapt de conducător social. În contractualismul modern devine operă socială și obiectivare, în sensul despersonalizării. Ctitoria era filantropie socială colorată biblic și datorie de conștiință a conducătorului. Azi nu mai e filantropie, ci obligație contractuală a comunității față de individ sub forma restituției unor bunuri percepute. Filantropul și ctitorul clădeau o fântână — de pildă — pe propria lor socoteală și o inaugurau cu solemnitate religioasă, impresionantă și mișcătoare. În acest gest se exprima simbolic cultul morților, solidaritatea dintre eu și comunitate, destinul ctitorului de a face legătura dintre veșnicie și actual. El plasticiza printr'un gest aceste trei fenomene de viață. Aici este taina prestigiului de care

se bucură ctitorul și exponentul (exponentul maselor poate fi socotit aproximativa traducere modernă a ctitorului): el renunță de a avea o viață proprie, devenind o interferență de destine și un focar unde se centralizează forțele magnetice comunitare. În ctitor, se întrevește esența exponentului (cuvântul modern și-a pierdut din patos): aceea de a fi un îndreptar de suflete și de a se îngriji de orientarea și de mântuirea lor. El este refugiul estropiaților sociali, iar poarta lui este continuu deschisă durerii și perplexității.

În ctitoria de fântâni, așa de răspândită în viața noastră socială, avem un caz tipic, unde se ilustrează trecerea dela lumea organicului, la contractualismul modern, arătându-se în același timp modul de păstrare a elementelor vii și eterne. În lumea veche, sleirea, adică inaugurarea unei fântâni, era cult religios și aclamație socială. Atmosfera generală era de iubire și încredință reciprocă. Era o desfundare a izvoarelor orfice din sufletul omenesc, înfrățire și îmbrățișare. Un astfel de prilej era prilejul sărbătorească al iubirii universale, care în ultimă analiză e fundamental și *divina necessitas* a apropiării dintre oameni. Ctitoria era operă de conducător social. În contractualismul modern devine operă comună. Caracterul personal dispare. Dar exponentul re apare sub forma de organ executiv și reprezentativ statal. Atmosfera orfică, problemă eternă și element primordial în procesul de formație al comunității, re apare și ea sub alte forme și alte denumiri. Inaugurarea unui an judecătoresc, a unei judecăți, a unei conduite de apă sau a unui pod peste un râu poate fi — greșit — făcută fără nicio solemnitate și atunci

este lipsită de simbol și semnificație socială. În loc să devină prilejul reînnoirii conștiinței comunitare și imbold pentru fapte nouă, trece cenușiu și neobservat pentru comunitate, ca un fapt divers. Exponentul de azi, adică urmașul ctitorului de ieri, a presimțit acest fenomen etern de viață socială și știe să-i dea proporțiile și perspectiva necesară.

Tipul ctitorului la începutul epocii contractualismului modern în România, păstrându-și patosul ctitoricesc și nepierzând obiectivitatea neutrală a contractualismului se află reprezentat în figura Regelui Carol I. El a contribuit hotărâtor la fundarea statului român modern.

În România, prin Regele Carol I se pune pentru prima oară problema Statului, ca problemă de ordine și de delimitare a raporturilor dintre eu și fenomenul gregar, după ce mai înainte fusese pusă social prin prima expropriere de Kogălniceanu și Cuza-Vodă. Pentru o dozare exactă a problemei și găsirea elementelor actuale și inactuale nu trebuie pierdut din vedere acest factor.

b) *Filosofia Statului la Vasile Pârvan*

Cu deosebire în timpul războiului și în epocile turburi postbelice — ideea de Stat are parte de toate: dela sacrificiile cele mai mișcătoare ale Eului până la cele mai îndrăznețe și nedrepte molestări ale lui. Statul ajunge în orice caz un concept polemic. Din această furtună se îndepărtează indiferența față de realitățile vii pe care le reprezintă ideea de Stat, nu numai în lumea din afară,

ci și în viața interioară a individului. Această idee face apel la mecanismul intim al sufletului, la sentimente, la instincte (instinctul de conservare și de apărare a familiei, precum și al grupărei din care Eul e o părțică indisolubilă), la subconștientul și iraționalul care formează structura primară și dă direcțiile fundamentale ale Eului. Fenomenele conștientului sunt dirijate de viața obscură și formidabilă a subteranelor interne unde zac experiențele ancestrale, memoria speciei, afinităților și repulsiile fără motivare conștientă, astăzi, dar care se bazează pe evenimente anterioare. Aceste realități secrete sunt, în fond, singurele orientări ale activității individului și îi formează comorile ascunse pe care o lampă a lui Aladin din povestea arabă a celor « O mie și una de nopți » i le poate da oricând la iveală.

Viața individului se desvoltă și trăiește determinată de conceptul de Stat, de ideia pe care și-o face despre obște și de emoția trezită. După o exactă comparație anatomică a lui Paul Harms, tot așa cum inima bate înfășurată de coastele pieptului, iar creierul poate funcționa numai în oasele craniene. Legătura între Eu și Stat nu este dela adversar la adversar și nici dela prieten la prieten, ci dela organ viu la organ viu ale căror relații sunt o condiție subînțeleasă de reciprocă existență. Dacă facem analiza Eului vedem că e compus în cea mai mare parte din elemente sociale, iar componentele exclusiv individuale sunt excepții la regulă. Familia, școala, biserica, armata, politica, meseria, cutumele, aruncă rând pe rând semințele lor în grădina Eului. Elementele sociale covârșesc viața individuală, hrănindu-i conștiința și

dându-i directivele. Cultul Statului în ultima substanță nu face decât să întroneze o regulă normală și sănătoasă a colectivităților organizate.

Printre gânditorii români, Vasile Pârvan ocupă un loc strălucit în această serie. Chinuit de îndoeli și de conștiința tragică a singurătății totale — un echilibru sau harul deciziei i-au fost până la sfârșit necunoscute, autorul «Memorialelor» a avut totuși luciditatea necesară pentru a zări lanțurile binefăcătoare care leagă pe individ de societate, pe singuratec de semenii lui. Naivul orgoliu al izolării definitive și ignorarea mândră a fratelui strivit de durere sau transfigurat de bucurie n'a intrat în incinta sufletului august a acestui Scit drapat cu mantii grecești și întunecate vestminte de pastor protestant. Din studiile lui istorice a căpătat obișnuința perspectivelor, valorificarea evenimentelor și a indivizilor sub unghiul veacurilor, iar nu sub aspectul clipei fugare. «In formele lor străvechi, familia, Statul și dreptul sunt simple prelungiri ale vieții biologice», spune Pârvan în cartea de *Idei și forme istorice* (pag. 91), pentru ca aceste instituții să ajungă mai târziu entități în sine, personalități cu atribute de sine stătătoare. Această evoluție «alcătuește pentru cercetătorul istoriei universale, un obiect în sine, o devenire totală, care valorifică total fenomenele de viață conexe ei și poate constitui un punct de vedere superior de regrupare a tuturor faptelor de aspect istoric împrejurul acestei axe, astfel încât să se poată căpăta o linie de devenire completă al cărei capăt anterior să se piardă în viața animalică, iar cel posterior în taina viitorului» (*Idei și forme istorice*, pg. 92).

Nu există, deci, în concepția lui Pârvan, rupturi sau salturi, ci lente deveniri înlăuntrul aceleiași complex însuflit de un spirit identic. O astfel de concepție e realistă, istorică și organică.

Recunoașterea permanențelor din viața socială și individuală duce la conștiința Statului istoric. Intre cultul exagerat al Eului — cum se practică în cultura românească contemporană — cu pericolele aferente: anarhism, egotism, criticism disolvant, dezorganizare metafizică și între cultul desființării Statului este totdeauna prietenie. Apologia suveranității populare de tip Rousseau și a individualismului liberalist duce la desfrâul normelor (implicit la nerespectarea legilor). Lege și Stat sunt armonice. Libertate individuală și Lege (adică normă restrictivă) sunt antinomice. Poziția lui Pârvan se deosebește în această privință de constituționalismul lui C. Stere, care se reclamă dela constituționalismul englez (în particular dela Dicey). Se deosebește și de legalismul junimist, care a luat în brațe Constituția «importată» la 1866 și «copiată» după pactul fundamental belgian din 25 Februarie 1835. Concepția lui Vasile Pârvan derivă din tradițiile istorice române asupra Statului și pune accentul asupra elementelor anterioare din viața unui popor. După această concepție, Statul este organism vechi, deasupra noțiunilor și ordinii juridice, care pot fi schimbătoare, pe când Statul are o durată lungă și cu perspective infinite. Dreptul este creat de Stat ca instrument pentru organizarea sa interioară, schimbat după contingențele istorice și stadiul evolutiv. Se poate ca acest instrument, precum și conducerea să cadă în

mâna unei caste și a unei seminții străine (epoca fanariotă, drept binzantin), sau să fie sub conducere și indicație din afară (Poarta păgână). Ideea de Stat, care se împletește în tradiția românească în primul rând cu «legea», rămâne intactă, un patrimoniu neînstrăinabil, ascuns ca 'o comoară în zicători, în balade, în povești, în moravuri, în concepția generală asupra vieții și vizibil, mai ales în comportarea din vremuri grele și dela mari răspântii. Moștenirea romană a lăsat în această privință urme indelebile. O analiză subtilă a instituțiilor și obiceiurilor juridice romane, transmise în vechiul drept românesc și în folklorul național se poate găsi în C. Stoicescu (La magie dans l'ancien droit roumain — Rapprochements avec le droit roumain, Paris, 1926) unde se demonstrează încă o continuitate pe lângă cea lingvistică continuitatea cutumelor juridice romane în Dacia, până în vremurile noi. Tradiția instituțiilor juridice lăstate de Roma se oglindesc în vechi obiceiuri de drept românesc, în magia și poetica populară.

Savigny, care a avut numeroși elevi în România, (Kogălniceanu, Simeon Bărnuțiu și în unele privințe *Junimea*), vorbea de un anumit «*Volksgeist*», de un spirit particular al popoarelor. Acest spirit specific este creator al Dreptului și al normelor sociale. Înlănțuirea și dezvoltarea elementelor componente se fac organic și pe baze istorice.

Această concepție organicistă, istorică și realistă, împărtășită și de Pârvan, se deosebește profund de doctrina libertară și pașoptistă, cu rădăcini în filosofia iluminismului și în ideologia Revoluției burgheze dela 1789.

După o asemenea doctrină, Statul nu creiază Dreptul, ci-l constatăm sau cum spune Kelsen, este un suport al Dreptului, iar nu creatorul său.

Plecând dela faimoasa afirmație că Statul este un raport de forțe, un efect al echilibrului temporar dintre grupările sociale, doctrina libertară, care vede sub unghiul efemerului, iar nu *sub specie aeternitatis*, face disjuncție între Stat (aflat în mâna guvernanților uzurpatori) și Drept, o realitate suprasensibilă, solidaritatea în sensul etico-social, care este deasupra ideii de Stat. Disjuncția operată este făcută în vederea purificării conceptului juridic, pentru a-l ține departe de influențe secundare și a-i da independența necesară. Principiul se duce până la ultimele lui consecințe, combătându-se actele zise de guvernământ, doctrina dreptului de conservare a Statului, ca un privilegiu luat asupra dreptului pozitiv și ideal, opunându-se principiul juridic pur. Cu toate avantajile teoretice incontestabile, încălcarea realității e frapantă și confuzia metodelor semnificativă. Disjuncția între Drept și Stat nu e posibilă, fiindcă ambele formează o unitate, un organ indivizibil, Statul creiând Dreptul pentru reglementarea sa interioară și modificându-l după legile proprii de creștere, după necesitățile sale ca organism independent, aflat în vecinătate amicală sau inamicală cu alte organisme analoage. Chiar în gospodăria proprie a Statului există elemente care sunt predestinate sacrificiului într'o anumită fază a istoriei naționale sau la o răspântie decisivă. Injustiția pentru acele categorii sociale poate fi strigătoare și favorizarea altora suspectă. (Un exemplu obicinuit în exproprierea de toate nuanțele, începând cu

cele agrare făcute în stil mare și sfârșind cu cele citadine de simplă utilitate publică). Legiuitorul și guvernantul s'ar afla în mare încurcătură, dacă ar ține cont de interese antinomice și nu ar avea criteriul decisiv al intereselor permanente sintetizate în noțiunea de Stat. Pentru problema specific românească, circumstanța închegării de-a-cum înainte în forme stabilite și a unificării politico-juridice agravează pericolul tendințelor centrifugale și luminează calea spre un cult exclusiv al organismului denumit Stat în defavoarea individului și a claselor exploatatoare.

Concepția istorică asupra Statului a lui Vasile Pârvan are ca opoziție concepția rațională a Statului (reprezentată la noi cu tot aparatul științific de C. Stere), teoretizată de enciclopediștii francezi, răspândită de Revoluția burgheză dela 1879 și cristalizată în teoria kantiană asupra Statului: «*der Staat ist die Vereinigung einer Menge von Menschen unter Rechtsgesetzen*» (*Kant, Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, paragraf 45). Urmașii lui Kant au accentuat și mai mult corelația intimă și definitivă dintre ideea de Stat și ideea de Drept. Neokantianul Felix Somlo — ultimul din serie în ordine cronologică — după ce definește Statul «*als eine Gesellschaft, die durch die Befolgung der Normen einer Rechtsmacht gebildet ist*» (*Juristische Grundlehre*, 1927, pg. 251), adaugă: «*der Staatsbegriff führt also auf den Rechtsbegriff zurück und lässt sich ohne ihn gar nicht erfassen*» (op. cit. pg. 251) deși au existat și există mereu State, care într'o elocventă quasi-unanimitate n'au ținut nicio dată socoteală de principii juridice derivate dintr'o filosofie a raționalismului, ci de substanțiale interese ale

colectivității, considerată ca unitate de sine stătătoare în timp și spațiu. Prin concepția sa asupra Statului, Vasile Pârvan ia poziția împotriva spiritului raționalist și critic din cultura vremii și în special din țara românească (Junimea kantiană cu Titu Maiorescu-Carageale-Carp și poporanismul) pentru a se înscrie în curente realiste, care încearcă desfundarea izvoarelor vitale și valorificarea potențelor primare și specifice. Pârvan a avut comprehensiune și intimă aderență cu problematica Răsăritului semi-colonial, precum și intuiția relațiilor religiei cu sufletul și fenomenul românesc. S'a gândit cândva la o Istorie a Bisericii românești « pornită în spirit larg, cu luarea în considerare a tuturor fenomenelor de viață creștin-ortodoxă din părțile noastre, care cere nu numai o cultură bogată de erudit multilateral, dar și un anume dar de divinație și de reconstrucție »: această « istorie a bisericii noastre e până în amănuntele ei dependentă de istoria generală a bisericii răsăritene »; « în sfârșit mai toată cultura noastră veche, știința și arta e o formă de viață a bisericii noastre: a scrie istoria bisericii înseamnă, în bună parte, a scrie istoria culturii noastre » (*Memoiriale*, pag. 73 et passim în panegiricul pentru C. Erbiceanu).

Din gândul fundamental despre inexorabilul Statului istoric, Pârvan a tras toate consecințele și concluziile inevitabile. Disprețul lui pentru regimul, stilul de viață și mentalitatea libertară era imens. « Oamenii de sută » era o expresie favorită pentru prea obicinuita duzină, iar pentru « sistemul de industrializare și multiplicare mecanică a ideilor nouă și de dresaj filosofic — în masă —

al animalului uman » (Idei și forme istorice, pag. 12) nu găsea — după cum se vede — decât ironii și sarcasme. « Democrațiile internaționale: elenistică, imperial-romană, actuală, au încercat, toate, posibilitățile de înmulțire pe cale mecanică a sufletelor superioare » (op. cit. pag. 12). Metoda modernă îmbrățișată se dovedește greșită: « încep să recunoască monumentalii șefi de școale filosofice, artistice, științifice, că școala, ca instituție educativă a mulțimilor, nu are rostul mecanic, militarist și trivial al uniformizării gândului și al reglementării creării, ci datoria mult mai modestă a desanimalizării capetelor de sută și al procurării rezezi a mijloacelor tehnice de lucru pentru capetele geniale » (op. cit. pag. 13). Rolul educației în viața unui Stat a fost accentuat de Vasile Pârvan și aici e, sigur, motivul secret al grijei lui continue pentru echipele de elevi, care l-au înconjurat cu o pasiune și un devotament fără egal în analele școlii românești. Nu educația — șablon, inevitabilă regimului, în vigoare pe timpul său, ci educația-nuanță, schimbată dela individ la individ, după conformația lui specifică și după posibilitățile închise în rezervoriile de energie inițială. Prima lecție inaugurală din cele patru (1. Datoria vieții noastre, 2. Despre valorile istorice, 3. Despre ritmul istoric, 4. Anaxandros), care formează « *Idei și forme istorice* », se ocupă în deosebi cu problema învățământului superior, conceput ca un laboratoriu de metode creatoare. În îndrumarea vieții publice românești, școala are rolul esențial. Pârvan a pus accentul pe Creație. În orientarea pentru o generală trivializare a regimului contimporan, personalitățile de elită, precursorii, cei agitați de demonul

neliniștei lăuntrice și creiatoare sunt stingheriți în mod constant. Principiul selectiv fiind înlocuit cu cel electiv, numărul amorf domină și înăbușe valoarea pură: « ca Diogene din Sinope, profesorul contimporan are a căuta, în școală, ca și în lumea largă, cu lampa aprinsă și ziua oameni: oameni întregi, noi, în care pâlپایe flacăra ideei». (*Idei și forme istorice, pag. 13*). Nu o schematică egalitate a indivizilor este legea de căpetenie, ci inegalitatea funciară structurală, pe care colectivitatea trebuie s'o discearnă prin reprezentății ei eminente și s'o îndemne la dsfășurarea și înflorirea maximă a minunatelor însușiri. Cerința inevitabilă a echipelor de exponenți în viața unui Stat (un teoretician democrat ca Alain îi numește « *Les Importants* », iar Jean de Pierrefeu « *La Confrérie de Puissants* », deși se află pe versantul opus al baricadei cu Pârvan) întâmpină dificultăți inutile din pricina superstiției « numărului » hotărîtor. Disciplina colectivității și a vieții interioare se bazază pe diferențele calităților ierarhic organizate și pe aptitudinile naturale, neglijate în societatea modernă și în societatea românească. Pârvan a scăpat de această generală superstiție.

Este interesant de analizat contrastul care există în această privință între marele istoric și diferiți teoreticieni progresiști. (Cel mai strălucit și mai reprezentativ din serie, C. Stere). Primul, afmiliarizat cu legile fundamentale ale desvoltării neamului nostru în trecut, cu atmosfera specifică a poporului în concertul european, având intuiția exactă a nevoilor sale în perioada prezentă, determinată și aflată în legătură causală directă cu evenimentele anterioare, nu are nici un respect pentru ideologia ilu-

minismului burghez. Era un revoluționar conservator. Al doilea, purtând în inimă și minte un decalog ideal caută să aranjeze realitatea românească după șabloane date. Nu interesează discuția asupra valorii în sine a decalogului, ci întrucât regulile lui sunt extrase din aspirațiile spre ideal ale poporului respectiv și-i pot forma îndreptarul. Stere era un revoluționar convertit la evoluționism liberal — și aici a fost drama lui și a țării românești.

Nu trebuie uitată, din nefericire, o împărțire a lui Eminescu: pătura suprapusă orășenească și Românul dela țară. Sunt două neamuri deosebite, uneori, în cele mai mici amănunte. Definirea tipului românesc prin orășean — după cum se face — e o greșeală inițială, aproape o calomnie.

Orășeanul român scânteiază de inteligență șireată, de spirit viclean și de panglicarism. Nu-l interesează în nici un fel problema morală. Din această lipsă — religia și morala constituiesc frâne în comportarea socială — provine desmățul clasei noastre diriguitoare. Scandalul și infamiile de tot felul sunt corolare ale acestui indiferețism.

Țăranul în exemplarele de elită din opera lui Creangă sau Sadoveanu nu are scânteierea unui erou al lui Carageale, Ionel Teodoreanu sau Papadat-Bengescu. E, însă, de o egală finețe și posedă un echilibru, un ax central, o măsură care nu se găsește la tipul orășenesc. În Parentalia avem o splendidă și exactă descripție pe care o face Pârvan țăranului român:

«țăranul: cu boiul drept, cu figura rezervată, cu ochii sfredelitori, cu glasul crescut ca pentru vorba dela dis-

tanță mare, cu mișcările rare, potolite, pentru a ține mult la oboseală, cu sufletul senin întru așteptarea ca ceva firesc nu numai a binelui, ci mai ales a răului, cu legea cuvântului dat, cu legătura până dincolo de mormânt, cu delicata ascundere a durerii ori bucuriei prea mari, cu domneasca ospitalitate dela egal la egal, cu bunacuviință distinsă față de fețele luminate, dar și cu adâncă ironie și nobila încredere în sine, pentru cei ce nu-i simt cuviința lui» (*Memoriale*, pag. 185).

Intelectual cu atitudine «Caragiale» iubește fronda irresponsabilă. paradoxul ieftin, irrespectul valorilor absolute, o stearpă logică, o presupusă claritate ce mutilează realitatea, un criticism până la absurd și nu are conștiința responsabilității scrisului și a activității publice. Un Pârvan-Motru-Iorga-Creangă-Eminescu formează o familie literară distinctă. Tipul prim e familiar până la insuportabil și disolvant până la anarhie. Un Vasile Pârvan e grav, profetic și orgolios. Cineva, l-a definit odată: instincte de hoț de cai, drapate cu mantie de cardinal, definiție caracteristică pentru incomprehensiunea organică și oroarea nemărturisită care le-o insuflă. Un curet e critic: junimism, caragialism, poporanism. Altul e creiator: Kogălniceanu, Eminescu, Bărnăuțiu, Iorga, Pârvan, Motru, Brâncuși, Arghezi. Unul e voltairian, uscat și zâmbitor, celălalt curent poartă blestemul neliniștei lăuntrice. Cele două linii comparative pot fi continuate și numai rareori se întâlnesc.

Deosebiri sunt în primul rând de atitudine în fața problemei metafizice și a situației omului în cosmos: apoi de concepție sociologică asupra lumii; asupra vieții;

asupra sensului istoriei; asupra rostului popoarelor și a țărilor pe care le urmăresc.

* * *

În rezolvarea problemei «individ și mediul înconjurător» se țin în socoteală, în mod firesc, antecedentele istorice și momentul în care se găsește societatea respectivă. Pârvan spunea: «oameni noi, înflorind în marea lumină a vieții, se pleacă cu reculegere spre pământul unde dorm oamenii vechi, din tăria cărora au crescut ei, oamenii noi, ca florile nouă din pulberea florilor vechi». (*Memoriale*, pag. 164). Soluția acestei probleme individ-mediu (în speță individ-Stat) variază după stadiul evolutiv al națiunii și după tendințele centrale din cultura și economia vremii. În epoca modernă antinomia precedentă poartă o altă coloratură. Cei doi termeni se confundă în noțiunea mai precisă și mai puternică de Stat pentru încheierea și stabilirea normelor și alibiilor definitive. Din două realități înguste și informe se organizează armonice în jurul unui ax central, forme și gânduri ritmuri și permanențe, care se transformă ulterior sub punctul de vedere al istoriei — definită de Pârvan ca o atitudine în fața vieții, ca și alte discipline înrudite (*Idei și forme istorice*, pag. 47) — în valori pur istorice.

Pârvan împarte valorile istorice în trei categorii: biologic-utilitare, ritmic vitale și spirituale. În ultima categorie de valori sau deveniri istorice, intră: a) nașterea și devenirea atitudinii filosofice și istorice, cuprinzând evoluția metafizicei, artei comemorative, a tradițiilor familiare, sociale și politice; b) perfecționarea ritmului vital

până la conștiința de sine creatoare a artei de conținut (deosebită de arta intuiției simple), *c*) atitudinea cercetătoare, care se aplică peste direcțiuni: teoria cunoștinței și știința luând critic înțelegere și posesiune de fenomenologia exterioară; *d*) introducerea controlului în viața religioasă ducând la o sistematizare logică, etică și metafizică; *e*) eticizarea vieții sociale prin crearea unor drepturi și datorii ideale; *f*) existența lumii idealismului și a ideilor pure. «Astfel se spiritualizează conceptele despre familie, drept și Stat, se creiază idealismul social-politic, robindu-se atât individul cât și colectivitatea unor idei supra-utilitare, individuale sau sociale; se nasc ideile demnității, onoarei/ consecvenței istorice, se deplasează spre ideal cauzele luptelor între oameni » (*Idei și forme istorice*, pag. 87).

Această definire a conceptelor de drept și Stat în sistemul lui Pârvan nu mai este banala concepție a statului-jandarm liberal, ci Statul e o unitate organică în care sunt sistematizate generațiile trecute, prezente și aspirațiile unei armonice continuări și înfloriri în viitor. În recunoașterea acestei comunități nu se poate vedea o aservire a individului, ci adevărata împlinire a personalității omenești, cum spune democratul Wilhelm Mommsen. (*Individuum und demokratischer Staat*, Berlin, 1922, pag. 31).

Pentru mommentul istoric în care se află poporul român, criticismul și concepția iluministă asupra Statului constituie un impediment de creație. La întemeierea unei culturi a existat totdeauna un *Sturm und Drang*, o deslănțuire a energiilor și posibilităților, un entusiasm, o încre-

dere aproape nemărginită în darurile poporului respectiv. Exagerarea criticistă e acid aruncat la rădăcina unui pom de curând plantat. Ideologia raționalistă nu favorizează închegarea în forme unitare a Statului. Acordarea unor libertăți fără margini și apologia individualismului anarhic sunt menite să împiedice fundarea unui organism statal românesc în toată întinderea și splendoarea pe care drepturile sacre istorice și drepturile derivate din demografiele confirmă.

Avem o moștenire într'adevăr grea în sânul culturii noastre, pe lângă aceia a dificultăților din afară. Junimismul a lăsat nefastul dispreț față de realitățile locale, analizate cu lupa diformantă a scepticismului, iar nu cu dragostea și înțelegerea pentru dureri scumpe. Caragiale a dat arme noi zeflemiselei și zâmbetului facil din arsenalul unui formidabil talent. Junimismul prin câțiva din membrii săi importnați poartă, deci, marea vină. Strânși în club de oameni înăcriți și intim nenorociți, că sunt aruncați în țara Papuașilor, în loc să facă politică la Londra, cum ar fi dorit dictatorul Petru Carp, egoiști și spirituali gen Popor, convinși că «nu rezistă celula românească» ca Titu Maiorescu — ciudată figură de polițist cultural —, lipsiți de generozitate și curiozitate pentru peisajele natale, acest club formează cel mai trist capitol din istoria culturii și moralei românești. Strălucirea talentului nu diminuează întru nimic responsabilitatea în fața istoriei și a urmașilor care trebuie să ducă o acerbă luptă de eliberare din cătușele pregătite și care au de îndurat nenumăratele obstacole puse în calea unei normale dezvoltări a geniului românesc.

Această critică, deși continuată cu relativ succes până în zilele noastre se va stinge treptat, treptat, reducându-se la o supraveghere necesară a instituțiilor și vieții publice. O altă concepție istorică, realistă și creiatoare, totdeodată un imn adus destinelor supreme, care așteaptă Statul român și cu conștiința marginilor în cari se poate desvolta, normal, individul, se află în opera lui Vasile Pârvan.

* * *

Comparând în « *Gânduri despre lume și viață la Greco-Romanii din Pontul stâng* » stela funerară a lui Anaxandros cu scenele de pe friza Parthenonului, Pârvan găsește « aceeași deplină liniște, venind din aceeași armonie între lupta vieții și scopul vieții: consacrată toată Statului; aceeași împăcare întru odihnă de veci după o vieță de jertfe și de glorie întru binele public » (*Memoriale*, pag. 13). Din această cauză și « reprezentarea celui mort, pe monumentul funerar, n'are de ce să fie amărâtă; dimpotrivă cu cât e mai senină, cu atât răspunde mai deplin sentimentului de mulțumire de sine, cu care cel răposat e pus să vorbească despre vieța sa armonios sfârșită: vieța lui e doară un dar al zeilor cari ocrotesc Statul: și întrucât Statul continuă a înflori, moartea nu e pentru cetățean decât o senină odihnă binemeritată. » (*Memoriale*, pp. 13—14). Taina extraordinarei dezvoltări și a puterii Romei este după Pârvan în faptul, că, « se crea acel măreț concept al Statului-Zeu, cu teribila voință a unei divinități abstracte, Roma, căreia împăratul însuși nu era decât un acolyt divin și dela care proceda toată maestatea, toată puterea, toată gloria — cea religie politică, în care

fiece credincios admis la misterii era un membru cetățean cu depline puteri egale, chiar celor ale împăratului-zeu, asemenea căruia era în dreptul său de a deveni oricând prin singură devotarea lui întreagă cultului Zânei-Mame ». *Memoriale*, pg. 186). Acest măreț concept al Statului-Zeu era « un nou fel de religie » (op. cit., pg. 186). Și dacă cultul religios al Statului-Zeu, Roma, cu templele, preoții și colegiile ei de slujitori atrăgea fără putință de opunere pe toți cei ce-i veneau aproape, făcându-i credincioși ai noii religii, apoi vicața romană, în formele ei concrete, era o unică clădire de piatră, un templu unic, cât însuși imperiul de mare » (op. cit., pag. 187). Acest « imperiu al Romei era o răbdătoare, simetrică, armonioasă, uriașă construcție a unui singur divin arhitect: cu drumuri, orașe, granițe, poduri, cetăți, apeducte, băi, amfiteatre, zidite ca pentru vecie, zidite deodată, legate între ele, ca o singură neasemănată rețea, din care nu scăpau mării străngeri, între firele ei nesfârșite, nici națiunile, nici indivizii odată cucerți » (op. cit. pg. 188). Nu forța era, deci, secretul Romei, ci noua religie a Statului pe care au insfuit-o. Rândurile de mai sus ale *Memorialelor* fac parte din activitatea de după războiu. Anume « în 1919 la pomenirea Împăratului Traian de către Academia Română, profesorul Pârvan ține cuvântarea festivă care începe cu . . . sunt Parentalia (Parentalia, *Analele Academiei Române*, 1922) și cuprinde pagini de adânc impresionantă poezie. E un imn închinat naturei și puterilor omului, Daciei, lumii, soarelui, Romei, Statului-Zeu, Împăratului, lui Decebal, — cu multe reflectii lăaturalnice, pline de adevăr și de concentrată sim-

țire, plastic redată » (I. Andrieșescu, Vasile Pârvan, 1927, pg. 14).

În aceste imnuri și elegii (*Parentalia*, *Rosalia*, *Anaxandros*, *Algenor*, *In memoriam*) în care iese la iveală talentul unui mare poet, Pârvan apare în ipostaza unui *vates*, a unui herold inspirat, cuvântând poporului în nenorocire și dând glas bucuriei victoriei. Poate fi asemănat cu Fichte, fiindcă a avut în România rolul hotărâtor pe care marele filosof l-a jucat în conștiința tinerimei germane din epoca nenorocită postnapoleoniană. Cine a avut fericirea să trăiască emoțiile și tragedia cumplită a generației imediat următoare primului războiu mondial își amintește fascinația extraordinară pe care o exercita autorul *Memorialelor*, chemarea profetică întru idealism a acestui sever pastor și blând îndrumător. Törturat și grav, cu incantații de vechi balade în stil, cu presimțirea misterului cosmic pe care opacitatea sufletească a altora o lăsase în uitare, opera lui Pârvan a fost fântâna cu apă vie a tineretului. Dialogul platonice, *Parentalia*, *Datoria vieții noastre*, erau recitate de inimi noi, de minți proaspete, incapabile de a mai primi trista învățătură a scepticilor și pozitiviștilor mecaniciști.

* * *

În prima lecție inaugurală din *Idei și forme istorice* ținută la 3 Noembrie 1919 în Universitatea Clujului, Vasile Pârvan înțelege rostul popoarelor și al Statelor ca pe un rost de cultură. E un gând care apare de nenumărate ori sub condeii lui și poate nu-i străin de curentul german de Filosofie a Statului și Dreptului care vede

în bunurile culturale supremele valori și criterii. (Cpr. Kohler, *Moderne Rechtsprobleme*, 1907; Radbruch, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, 1914; Fritz Münch, *Kultur und Recht*, Sauer, *Grundlagen des Strafrechts*, 1921 și mai ales Max Ernst Mayer... « unser ganzes System darauf angelegt ist, den höchsten Kulturwert als soziales Ideal zu begreifen » (*Rechtsphilosophie*, pg. 48). Influența lui Kohler, ca și a lui Fichte, este indubitabilă. Pârvan n'a fost un simplu istoric, lipsit de posibilitatea unei viziuni generale asupra fenomenelor de viață ale trecutului ceea ce presupune o largă pregătire și serioasă vocație filosofică — în România își găsește perechea numai în marele A. D. Xenopol —, ci și un cugetător de mâna întâia cu o sistematică pregătire. Câteva date biografice din broșura d-lui I. Andrieșescu sunt extrem de semnificative în această privință. După anii obișnuiți de pregătire în țară — a avut ca profesori pe Dimitrie Onciul, N. Iorga, Ion Bogdan, Mehedinți, D. Evolceanu, Grigore Tocilescu, — V. Pârvan a plecat în Germania la Jena, cinci semestre la Berlin și a trecut doctoratul la Breslau cu C. Cichorius, tratând despre « *Die historisch-epigraphische Untersuchung* », 1909, 132 pg. în 8^o). În studiul din 1909 asupra împăratului filosof Marc Aureliu (« *Marcus Aurelius Verus și L. Aurelius Commodus* » A. D. 138—161, 239, p. în 8^o) are « o amănunțită parte introductivă de tălmăcire și istorie al stoicismului, rod al preocupărilor sale filosofice, din vremea cât a studiat la Berlin, paralele cu acelea de economie politică, ce se reflectează în teza sa de doctorat ». (I. Andrieșescu, op. cit. pg. 10). Deci, la Berlin a avut, desigur, ocazia în cele

cinci semestre să studieze pe Joseph Kohler, vestit comparatist al facultății juridice berlineze, centru de atracție al întregii tinerimi studioase din acea vreme. Dintre Români, Profesorul de Enciclopedia și Filosofia Dreptului dela Cernăuți, George Drăgănescu, e unul dintre elevii lui Kohler (v. în « Zeitschrift f. vergl. Rechtswissenschaft », condusă de Kohler « Rumänische Hochzeitsgebräuche », Bd. 23 și « Quellen des rumänischen Rechts », Bd. 24, 1910), în afară de Pârvan, aflat cam în aceeași epocă la Berlin.

Se poate vorbi la problema scopurilor Statului român de :

- a) scop de cultură (Pârvan),
- b) scop de putere (conservatorii reacționari sau imperialiștii),
- c) scop de drept (Stere).

Să însemnăm că, întrebarea despre țelurile Statului primește răspunsuri felurite, după cum problema discutată este « Sollproblem » sau « Seinsproblem », adică o problemă despre ceea ce trebuie să fie Statul și despre ceea ce este într'adevăr. În prima categorie despre ceea ce trebuie să fie Statul, țelurile sunt nenumărate și subiective. Fiecare concepție generală asupra lumii și asupra Istoriei, aproape fiecare individ în parte, are pregătită o soluție specială, care nu concordă cu alta.

În a doua categorie, problema Statului este privită dintr'un punct de vedere descriptiv. E un fel de topografie a mecanismului și a posibilităților pe care le închină. Acest mod de a defini problema e sub unghiul obiectivității, sub unghiul neamestecului dintre fapt și ideal.

Atât Statul-Cultură cât și Statul-putere nu pot fi realizate, decât în marginile unor anumite norme, după ce în prealabil și-au stabilit o ordine interioară în liniile sale principale de natură juridico-administrativă. Formele sociale inferioare sau pe treaptă înaltă de dezvoltare sunt obligate pentru o bună funcționare să se supună la reguli precise și prestabilite. Organizarea pe bază de legi este indispensabilă mersului normal al societății. Componentele ordinii juridice modelează la rândul lor datele primare. Dar aceste componente nu pot fi, pentru o sănătoasă îndrumare și armonioasă conlucrare, esențial deosebite pe materialul modelat, ci trebuie să fie în concordanță cu direcțiile virtuale și cu proprietățile lor particulare. Introducerea unei instituții juridice într'o atmosferă nepropice nu va da rezultatele așteptate. Poate fi chiar periculoasă. Tot astfel este inexactă asumarea unei misiuni exclusive, fie de cultură, fie de finanțe, fie de războiu, fie de dreptate. (Altceva e ordinea juridică și altceva misiunea de echitate, de dorit ca regulă în distribuția interioară, dar care nu poate fi luată în seamă, când interesele de conservare și mărire o cer). Aici e una din erorile lui Pârvan, care a optat pentru Statul-cultură, după cum C. Stere a preferat Statul-dreptate. Statul nu are nici o misiune în afară de aceea de a trăi și de a da membrilor săi posibilitatea unei dezvoltări maxime. Instrumentul juridic, cultural, financiar, războinic, sunt, rând pe rând, întrebuițate și la momente oportune, pentru apărare, putere și propășire.

Ordinea juridică a unui Stat e decretată uneori ca o valoare absolută, un ideal în sine, în loc să i se recunoască

— așa cum sunt faptele — calitatea-i principală de regulator al relațiilor dintre individ și comunitate, dintre individ și individ. Temeiuri protivnice se găsesc în facilele sacrificări ale acestui ordin din deceniu în deceniu, deoarece mobilitatea e strâns legată de structura sa, apoi în încetarea aproape definitivă în momentele excepționale, de ex. războiul. Așa numitele «drepturi» de necesitate sunt mijloace formale comode pentru îndeplinirea datoriilor supreme de apărare prin orice mijloace permise de posibilități și de orgoliu național.

* * *

«Ideea națională fiind o stare de conștiință, înainte de toate culturală, iar geografia umană demonstrând nu după oameni, ci după pământul pe care se așează, adevăratele autohtonii culturale nu ajungem oare la marea realitate istorică, așa de neînțeleasă atâta vreme, așa de combătută și de contestată, a autohtoniiilor naționale?» (*Memoriale*, pg. 173). Ideea localismelor și a autohtonismului e o idee scumpă lui Pârvan. Ea apare sub diverse forme mai ales în acele imnuri pentru cei căzuți pentru libertate (*Rosalia*) sau în închinarea Împăratului Traian la XVIII veacuri după moarte (*Parentalia*). «Popoarele modelate de pământul pe care prind rădăcini se supun legilor lui. Și nu va fi putere pe lume să le împiedice a tinde mereu să împlinească, veac după veac și mileniu după mileniu, poruncile legilor pământului lor». (*Memoriale*, pg. 173). La baza noțiunii de Stat e națiunea, iar conștiința autohtoniei naționale e elementul unificator, identic în concepția lui Pârvan cu conștiința culturală.

c) *Raționalism și curente contrarii în problematica Statului*

În problema așa de gingașe a Statului care este, în ultimă analiză, moralism (în sensul cuvântului francez), confesiune și luarea unei poziții — rămâne un mic spațiu pentru cercetătorul care nu vrea, n'are dreptul, nu poate sau încă nu s'a decis. Sub lupa lui apar rând pe rând formele confesiunii și ale deciziei, căutând să le surprindă tehnica formației, să evoace patosul lor prin iubire sau ură, în orice caz prin extreme, fiindcă numai în extreme se poate ajunge până la ultima esență a lucrurilor. Pentru a gândi atitudinea până la ultimele ei consecințe, problema Statului fiind legată de cultură și confesiune, cea mai cuprinzătoare și mai fecundă atitudine față de acest fenomen este cea de « căutător de suflete ». Disciplinele juridice, tratate până acum ca discipline independente, sunt readuse în centrul culturii contemporane. Ele nu au decât o valoare funcțională. Impotriva direcției puriste a dreptului, care reprezintă un hermetism față de viață și formele ei, se ridică noua direcție în tratarea fenomenelor juridice ca fenomene de cultură și expresie a reglementării raporturilor dintre individ și comunitate, dintre individ și individ. Distincția fenomenului juridic față de alte fenomene de viață și cultură nu poate fi făcută fără a ține seamă de aceste fenomene. Între cele două domenii este o curgere continuă de fluid. În structura juridicului sunt incluși fermenții fenomenului de unde-și trage substanța proprie. O explicație și o înțelegere este posibilă numai ținând cont de această totalitate.

Din punct de vedere metodologic, trebuie pornit dela premisa, că nu este posibilă o disciplină rodnică în cadrele noțiunii și problemei Statului prin aplicarea criteriilor naturaliste (de obicei un simplu analogon din științele anorganice), ci trebuiesc aplicate metode din științele culturii, în a căror totalitate intră problema Statului. Această metodă nu poate fi pur juridică — în sensul dualismului kelsenian —, nici empiric pozitivistă, în genul lui Duguit. Eroarea construcției lui Duguit — fiindcă doctrina sa este tot o construcție cu tot pozitivismul intențional excesiv și nerealizabil — constă în aceea, că deduce dreptul dintr'un raport de forțe, în intenție, nu ca explicare și descripție istorică, ci ca expunere a unui principiu regulativ. De notat ar fi discrepanța, cum dintr'o situație de fapt și dintr'un raport de forțe (guvernați — guvernanți) se scot concluziile unui normativism. Apoi, cum ar fi posibil, ca titlurile de forță să se transforme brusc în titluri juridice, așa cum este cazul organelor statale? Complexitatea fenomenelor disciplinei nu poate fi acoperită de simplismul empirico-naturalist, după cum purismul juridic neo-kantian al lui Kelsen nu poate cuprinde forțele iraționale incluse în domeniul său. Instituțiile disciplinei Statului nu sunt agregate mecanice — acest mod de a gândi poate fi caracterizat newtonism juridic irelevant —, ele fiind mai de grabă unități noologice cu aparițiuni variate în viața socială. Acest atomism teoretic aplicat problemei duce la concluzia, că suma unităților adiționate nu poate fi egală — exact ca în științele matematice — decât cu unitățile, care intră în adiție, totalitatea lor nedând naștere niciunui factor nou.

Gândirea naturalisto-pozitivistă consideră fenomenul « Stat » din viața popoarelor, sub al cărui unghiu se explică modul de organizare și integrare, regularea funcțiilor și determinarea forțelor sale, sau ca pe o prejudecată, tăgăduindu-i existența de totalitate și realitate în viața intelectului sau ca pe o tehnică a uzurpatorilor. Dacă ultimul punct de vedere este încărcat cu elemente polemice și de luptă socială (substanțialitatea fenomenului nefiind negată decât temporar) și luându-se în considerațiune tendințele-i melioriste, negativismul radical cu fundamente împrumutate din complexul științelor exacte și naturale este definitiv și în punctul de plecare (mai ales) lipsit de îndreptățire.

În concepția rațională a Statului (dominantă în teoria românească) restrângerea puterilor lui față de individ se făcea printr'un artificiu subtil și ingenios de proveniență engleză, răspândit pe continent de Montesquieu: împărțirea tripartită a puterilor, balansarea lor pentru limitarea fiecăreia în parte și totodată delimitarea forțelor statale. Puterea executivă, legislativă și judecătorească forma un triumphiu a cărui bază și greutate în forma constituțional-parlamentară cădea pe cea legislativă. Deplasarea centrului s'a făcut în urma complexității vieții moderne, a necesității introducerii diviziunii travaliului și a salvării principiului de autoritate și decizie în sensul predominanței executivei.

Organizarea puterii legislative nu cuprinde decât indirect și imperfect conceptul de responsabilitate. Atâta vreme cât conducerea se află în mâinile unui grup cu interese unitare și convergente (grupul burghezo-liberal)

defectul original nu ieșea la iveală. Forța executivă, în funcție de cea legiuitoare, primește ordine și indicațiuni omogene să-și împlinească menirea. Când discrepanțele sociale au dus la o reprezentanță eterogenă, puterea executivă a sucombat și desorganizarea întregului mecanism ajunge fatală.

Impărțirea tripartită a puterilor este momentul cel mai caracteristic al constituționalismului propriu zis. Balansarea forțelor, oroarea predominării unui factor ce ia asupra-și decizia, amânarea până la nesfârșit a hotărîrii, sunt simptome ale unui punct de vedere unde datele esențiale în problema Statului sunt dilatoriu tratate. Dar vremurile moderne presupun o cât mai întinsă și o precisă ordonare a poziției individului față de colectivitate. Schimbarea înfăptuită până astăzi se află în conștiința clară a raporturilor din ce în ce mai dezvoltate dintre termenii: individ, ordine juridică și Stat. În ideologia românească schimbarea nu e vizibilă suficient. Legăturile sunt învăluite în negură și o datorie a gândirii mai noi este tocmai definitivă elucidare a acestor chestiuni. Pozițiile vechi mai vor continua să existe, dar, ceea ce trebuie să li se răpească, este exclusivitatea. Conceptul de Stat în acest sens e formă de viață și procedeu tehnic de organizare a energiilor sub un punct de vedere unitar. Forme de viață și tehnică a vieții moderne: acest dublu aspect este menit să desființeze conflictul individ-totalitate, comunitate-societate.

Teza și antiteza se fuzionează organic în sinteză dând o cale pe care Eul își poate jalona sau învinge destinul lui interior și unic în corelație cu alte forme de viață dinafară. Nu e nici rob, nici despot, ci cetățean liber în

sânul unei comunități: comunitate bazată pe afinități electice, iar nu un agregat mecanic și înăbușitor. Nu se mai gândește atomist în noțiuni desarticulate și antagonice, ci universalist în State, reprezentante ale unor popoare cu interese analoge și dominate de o solidaritate supra-națională. Dela perioada individualului s'a trecut în perioada universalului. Prin această depășire, în epoca noastră, nu mai pot trăi instituții și curente atinse de virusul otrăvitor al atomismului. Atmosfera nu le mai este prielnică. Dimpotrivă instituțiuni și curente a căror existență se află sub steaua antiindividualismului înfloresc și dau fructe. Apologia Statului însemnează trecerea dela atomism la universalism statal cu privire planetară, iar nu « neoobscurantism ». Antinomia originară Stat-individ se rezolvă dela sine prin mersul vremii în sensul absorbțiunii individului în comunitate, elementele constitutive ale Eului fiind luate din constelațiuni comunitare. In criza de azi soluția nu poate fi prezentată decât de o construcție cu elemente actuale. Criticismul ca și dogmatismul au fost expresii ale desaxării.

Rezumând avem următoarele: pe planul *eticii sociale*, rezervele patosului comunitar și agresivitate împotriva haosului libertar-criticist; pe planul *politic*, plecându-se dela rațional și dela criza naționalului depășit, intrarea în ritmul vieții europene moderne prin portalul obiectiv și tehnic al ideii de Stat: criteriu impersonal, colectiv și metodă de organizare a creației.

Pentru un observator perspicace trecerea dela naționalism (metoda de ieri prin care se organizau exclusiv popoarele) la cultul Statului, însemnează trecerea dela par-

ticular la general, dela individual la universal, dela orizont îngust la perspectiva lumii, dela omogen la heterogen și dela stare natural-statică la dinamism creator și tehnic.

Formulele de evoluționism, progres, regres (sive obscurantism) incomode și inexacte în disciplinele noologice nu-și pot găsi aplicare. În aceste domenii sunt exclusiv transformări și arabescuri pe care duhul popoarelor le parcurge în decursul veacurilor. Sunt diverse tipuri pe care devenirea istorică le însuflețește și le iluminează temporar cu suflul misterios al vieții pentru a le părăsi și a-și căuta realizarea în alte forme. Autarhic, împărțire tripartită a puterilor, predominarea executivă a puterii legislative, integrare unitar-autoritativă sau de grup, constituționalism absolut sau moderat — sunt tipuri variate unde se toarnă conținutul politic. Prejudicata secolului XIX a descoperit legea celor trei stadii colorând peiorativ începutul și liliial sfârșitul — monument grotesc de suficiență, punându-se, astfel, în circulație un vocabular factice. În țesătura aceluiși vocabular se vorbește de neobscurantismul în problematică și apologetica Statului Obscurantism? Hotărît, nu. Este numai o luptă împotriva unei nefericite direcții a culturii românești, care duce în creația de valori la sterilitate și negație, în viața interioară la desagregare și anarhie, în viața politică la iresponsabilitate. Plecarea dela mit (mitul grevei generale, mitul suveranității statale) duce la iubirea poporului. Deasupra Statului se află dreptatea și mai presus de dreptate se află iubirea, fiindcă dacă există un criteriu de valorificare al unei acțiuni ce tinde la exprimarea unor adevăruri și

simțiminte ale comunității, acesta nu poate fi decât al maximului de iubire.

* * *

În cercetarea izvoarelor, ideologia veacului XIX din România, liberalismul francez și romantica germană, formează sursele principale: spiritul revoluționar-burghez și opoziția conservatoare a Sfintei Alianțe — reacționară, religioasă, monarhică și polițistă (ultima formă în regimul lui Metternich sau în unele stătuțe germane).

Înainte de transformarea definitivă a structurii feudal-agrară cu economie naturală a țărilor europene în societate burghez-capitalistă cu economie de schimb, au avut loc câteva întâlniri polemice răsunătoare din care s'au alimentat și curentele analoge din România. În Franța, lupta s'a dat între spiritul clasic și spiritul nou romantic. În Germania, din împrejurări specifice care țin și de faptul, că marile personalități ale clasicismului — grupate la Weimar — au trăit în tinerețe experiența romantică, cum este cazul Goethe și Schiller, clasicismul lor având o notă de pronunțat universalism humanist, romantica a devenit pur conservatoare, contribuind la deșteptarea sentimentului național și la formația Statului național. Istoria franceză și centralismul Regelui-Soare pregătise militar și administrativ Statul modern francez pe baze naționale, ceea ce în Germania va fi menirea intelectualilor și a universităților. Apoi, Prusia cu geniul ei militar și organizator, a definitivat. Statul național german își are originea în romantică — prin luptă sgomotoasă a acoperit temporar influența universalismului lui Goethe sau uma-

nismul gen Wilhelm von Humboldt — și în prusianismul unificator. După cum se vede ideea romantică a făcut dublu oficiu în istoria statelor europene: de promovare a vremurilor noi în Franța și de opoziție a lor în Germania. Rousseau și Adam Müller-Schlegel sunt căpetenii la curente contrarii. Aceasta e urmarea naturală a structurii personalității romantice. Antidecizionismul, nostalgia elegiacă și aspirația ridicată la rangul de principiu îi dau elasticitatea de a apăra poziții variate, de a renunța la necesitatea deciziei și a-și îndeplini destinul de eternă aspirație. Caracterul de Janus al romanticei pus în lumină de către Carl Schmitt într'o carte de mare senzație și de polemică din punctul de vedere al doctrinei catolice (*Politische Romantik*, 1919), care a dat cheia și a pus ordine în manifestările romantismului, își are o verificare exemplară în istoria literară românească și în aparițiile romantice din ideologia secolului al XIX-lea din România (în deosebi, junimismul).

Intre protestantism și romantică sunt relații de cauză la efect. Libera determinare a eului în problemele centrale ale existenței, fără luare în considerație a forțelor și legilor exterioare, își găsește ecoul natural în capriciul, excesivitatea și cultul egotismului romantic. Problemele ordinii și înscrierea în colectivitate, conștiința de organon și pasiunea lămuririi raporturilor Eului cu realitățile ultime, dozajul subtil al subiectului față de obiect, ieșeau din sfera preocupărilor romantice. De aici evadarea spre 1400 a lui Mihail Eminescu sau poziția de radical negativism maiorescian. Este eronată opinia despre tradiționalismul național junimist. După cum pașoptismul mun-

tean importa ideologia iluministă franceză, rousseau-ismul și tot bagajul marei Revoluții, tot așa junimismul — din motive de castă socială — se aproviziona din romantica reacționară germană. Dovada clocventă o oferă poziția acestui pseudo-tradiționalism față de ortodoxie. Intre capriciul romantic (ridicat la rangul de dogmă absolută) și auto-determinarea protestantă (subiectivistă, atomizantă), fiind înrudiri structurale, junimismul romantico-protestant n'a putut primi valorile religioase românești și nici n'a avut înțelegere pentru ele, nici măcar n'a putut să-și pună problema.

Benjamin Constant și Burke (citat așa de des de Maioreșcu, după cum anglo-mania lordului Carp coincide cu anglo-mania grupului romantic reacționar german Schlegel-Adam Müller) precum și toată romantica europeană a fost preocupată intens de fenomenul politic și de noile așezăminte. Caracterul ei este eminentemente dialectic și capul lui Ianus surâzător și încruntat, îi este blazonul. Dacă a adus contribuții hotărâtoare și aproape definitive în arhitectura organicului a fost mai mult din resentiment și dispută împotriva iluminismului. Caracterul discuționist al curentului advers era o armă aflată și în arsenalul său. Ea convenea ocazionalismului originar. Întâlnirea pe un stadion construit după norme comune ușura ireductibilitatea pozițiilor și da posibilitatea duelului. Lupta era necesitate primară, de vreme ce părăsirea existențialului și desrădăcinarea din valorile absolute aduce cu sine golul și atomizarea. Afirmarea și trăirea în sine ne mai fiind posibile din cauza amalgamării și a lipsei de contact cu matricea realului, lupta și adversitatea —

chiar numai pe baze discuționiste — însuflețește aparent, dând sugestia fluidului infernal al existențialului.

Paralel cu filosofia politică și atitudinea față de lume și viață a junimismului avem de înregistrat în istoria cugetării naturalisto-positiviste în România, ilustrată de cercul lui Gherea, de aripa stângă a liberalismului de dinainte de războiu și de anumite direcții fundamentale ale Iașului criticist, care prezintă trei complexe înrudite raportate la influențe variate: boema franceză, socialismul german și inteligența rusă filtrată prin narodnicism (cabaretul, tribuna și taverna nihilistă). Din aceste cetățui au pornit caravanele de aprovizionare ale sufletului românesc și e remarcabil, că niciuna nu se integrează în peisajul «specificului român» cântat totuși uneori cu entuziasm de cercurile respective. Avem, în fond, de-a-face, cu creațiuni vagamente simpatice de literați exclusivi și capricioși. Unul dintre ei, a încercat să justifice cu exemple ilustrissime palidele încercări de amestecuri intelectuale, agregatele mecanice unde elementele constitutive sunt lipite cu pap între ele, încrucișările hibride și monstruoase, dovedind incomprehenșiunea pentru tainele subtile ale creației și gândirii. Durkheim aplicat morofologiei românești de asemenea sociologi ieftini, nu e Durkheim în tendința lui ultimă spre universalism, care îl înrudește cu Othmar Spann, marele cugetător catolic, și care face pe Leopold von Wiese să spuie că «ambii autori tind să facă o egalitate din conceptul de Dumnezeu și conceptul de societate», ci etnologia durkheimă, fără metafizică și fără concluziile ultime ale sistemului. Avem de-a-face cu o

încercare balcanică de tipic năuc intelectual sau de debil mintal.

Sociologismul amintit este atomizant și mecanicist. Sociologia juridică română a pus punctul de greutate nu pe transpersonalism, ci pe drepturile exclusive ale individului burghez. Apologia libertăților Eului, considerarea indivizilor drept agregate unde adeziunea nu se face interior prin iubire (comunitate), supunere (convingere și charisma), ideal (credință) este privită mai mult sub unghiul raporturilor de forță ducând astfel la robinsonism doctrinar și exaltare egotistă. Distingem două fascicole în sociologia juridică română. Una este de atitudine fără a duce până la sfârșit concluziile transpersonaliste, bunuri comune ale structurii oricărui Stat modern. Transpersonalismul în problema Statului are identități finaliste cu concepția catolică și cu oricare concepție unde problema religioasă sau autoritatea în raport cu Eul este pusă în centrul rezolvării acestei chestiuni. Transpersonalismul este refuzat în sociologia juridică pe care o discutăm. Deși pornește pe un drum și cu arme unde regalitatea Eului nu se întâlnește, găsim la mijlocul voiajului rătăcirii pe o cărăruie înflorită. Aici sunt paradisurile Eului, trandafirii bravadei, alcoolul anarhiei absolute, splendoarea albastră a libertății nemărginite și voluptatea enigmatică a singurătății.

Modul de rezolvare a desaxării crescânde — provenită pe de o parte interior prin prăbușirea vechilor valori, iar pe de altă parte prin trecerea dela ctitorie la contractualism și prin schimbarea formelor charismatice — a fost făcută de junimism în sens de aspirație și nedecizie, de

criticismul poporanist în sensul de tratare dilatorie a deciziei sau de predominare a Eului: două exemple ilustre și două formule infecunde.

d) *Spiritul critic și Statul istoric*

Se pot distinge două atitudini în fața fenomenului atât de caracteristic vicții moderne, Statul, anume: o atitudine criticistă și de violentare a tiparelor actuale, cealaltă de conservare și fidelitate față de fundamentele și direcțiile prime. Privite din Sirius, ambele sunt egal de îndreptățite și egal de necesare. Din lupta lor reiese un echilibru, pare-se cel mai comod pentru libera dezvoltare a individului și pentru ordinea socială.

Spiritul critic — despre care G. Ibrăileanu a compus o carte într'adevăr clasică este reacțiunea spiritului provincial neglijat contra unitarismului sintetizat în noțiunea de Stat. Muntenia a unificat localismele împotriva tendințelor centrifugale. Era clar, deci, că reprezentanții spiritului critic se vor recruta cu deosebire din Moldova. De aici și scria de «cârteli» moldovenești și moldovenezante a lui G. Ibrăileanu (după expresia lui N. Iorga) din studiile post-belice de critică și istorie literară, echivalentul lor politic fiind mercele murate aruncate pe vremuri la Iași Domnitorului Carol, simbolul Unității Principatelor.

Criticismul se bazează pe anumite elemente ale sufletului național — așa zisul scepticism și ateism național — pentru a revendica primatul cultural, fiindcă raționalismul filosofic, colorat kantian, nu ar fi de loc un argument

valabil pentru împrejurări românești, dacă nu ar corespunde unor elemente locale. Nu se poate vorbi, deci, de un simplu împrumut. Acest împrumut din Germania contractat subit de spiritul critic din cultura românească, a ajuns, sub aspecte de ultima oră, la un fel de seminarhism interior, francez, gen Anatole France-Gide (Paul Zarifopol, G. Ibrăileanu, Ioan Gherea), minus curajul măreț de a spune tuturor lucrurilor pe nume și de a exprima fără menajamente, fără refulări, fără censură, o iremediabilă disoluție internă. Notăm aici numai perplexitatea metafizică, fiindu-ne absolut indiferent materialul cu care se construște opera de artă. Vrem numai să accentuăm, că, în Gide și în France, nu s'au luat în considerație, în Moldova și Muntenia criticistă, exclusiv acești artiști francezi cu stilistica lor imperială și nici raționalismul lui Immanuel Kant. Semnificația socială și documentul ideologic au fost selectate, convenind tipului de intelectualitate reprezentat de grup. Sau mai precis: nu se poate obiecta că, la apologia lui Anatole France au prezidat criterii pur estetice, ci anumite afinități structurale precise de anarhie intelectuală și de disolvare interioară.

Repetăm că, deși la urma urmei, nu poate fi absolut indiferentă această psihologie din punctul de vedere al repercusiunilor și intereselor generale, comprehensiunea contemporană este atât de vastă încât poate cuprinde toate ierburile, măcăcișurile și buruienile otrăvite din grădina lumii. Generația ultimă de literatori crescută la umbra acestor gânditori și puternic influențată de ideologia lor, poartă veninul și mușcătura disponibilis-

mului, impresia și lipsa lor de linie sufletească și intelectuală.

Dar se poate vorbi de o categorie distinctă a stilurilor de viață din ultimile decenii? Există în orice caz, după războiul din 1919 și în urma crizelor mondiale și naționale o altă atmosferă. Un nou simțământ al vieții a luat loc celui dinainte de 1914. Elanul sentimental, anxietatea metafizică, îndoielile nenumărate ce brăzdează cugețul actual, îndepărtează definitiv noul stil de vechiul stil. La fiecare pas, în fiecare moment ne întâmpină un nou secret sau o nouă problemă de deslegat, o frumusețe sau o urâciune fără asemănare, pe care *burghezii cunoașterii* nu le mai pot intui. Nu pot vedea nici darul regal al vieții, de aceea pesimismul vechiului stil este plin de contingente, iar optimismul fără frenezie, fără savoare și fără înălțare.

Nu insistăm asupra unor obiecții aduse, ca în incompatibilitatea dintre iraționalism și luciditate, sau mai exact dintre iraționalitate și percepere a realului, când, tocmai printr'o erarhizare a funcțiunilor sufletești, punând cunoașterea prin rațiune la locul cuvenit, se poate obține o funcționare desăvârșită a totalităților psihice. Din echilibrul obținut prin ordinea internă, forțele generale se sublimează mai ușor și cu rezultate maxime. De aceea și marii creatori n'au fost spirite critice, ci furtuni deslănțuite animate de o credință adâncă. Criticismul este de obicei la sfârșitul unei culturi și se chiamă alexandrianism. După ce toate posibilitățile au fost epuizate, după ce s'au trăit aproape toate aspectele vieții până la o sleire a lor, începe o perioadă cu scurte circuituri, iar nu cu

trăznetele furtunii rodnice. Comentatorii și stilisții, gramaticii și esteticienii își fac apariția ca viermii pe cadavrele intrate în putrefacție. Ne mai fiind capabili de sinteză se restrâng la analiză și pun virgule lui Homer. Lipsiți de vitalitate urăsc «barbaria» creatoare, iar în compartimentele lor ne mai încăpând apele primăvăratece ale iubirii, credinței, pasiunii și nici tumultul lumii, se usucă treptat, treptat, ca mumiile, fără suflul vieții, fără fiorul divin și ritmul trepidant al existenței.

«Creația e fatalitate și mister» (P. Zarifopol), iar nu stilizare și alexandrinism. Nu prin punerea obstacolelor criticiste în drumul creației românești poate țâșni fondul original. Nicio filosofie a raționalismului kantian nu este îndrumarea cea mai potrivită.

Antagonismul cultură-civilizație, localism-europeism (rezolvat de noi prin apologetica și doctrina civilizatoare a Statului) a fost antagonism și dezaxare interioară la o serie de scriitori români dinaintea noastră. Rezolvarea prin absorbiție a elementelor eterogene și transformarea în substanță proprie le-a dat o fizionomie distinctă. În acești scriitori vedem precursorii viitoarei sinteze românești. Ei au comun cu prezentul sbuciumul și tendința de unitate și împăcare cu sine. Problematika vieții interioare rezolvată altădată prin proiecții exterioare — idealul social, dedicarea unei cauze mai mult sau mai puțin drepte și mai mult sau mai puțin mărețe — se pune acum pe alt plan și se definește cu alți termeni. Oamenii prezentului sunt profund neliniștiți și agitați, neliniștea și agitația formând valori în sine: demiurghi dezaxați și aspirând spre unitate. Dintre poeții cari au făcut sau

cari numai au încercat sinteza cultură-civilizație, autohtonie-modernism pot fi citați: Tudor Arghezi, Ion Pillat, Mihail Beniuc, Lucian Blaga și Adrian Maniu. Evoluția lor e asemănătoare. Punctul de plecare a fost civilizație, adică modernism, pentru a ajunge la cultură, adică la fondul localist. Tudor Arghezi, acest prinț al verbului, a început cu satanism baudelairian. Ion Pillat cu visări budiste. Lucian Blaga cu expresionism german, cu metrică și atmosferă Arno Holz. Adrian Maniu cu Pierrot al lui Laforgue, cu funambulism și pahare de otravă.

Inceputurile lor sunt firești. Copilăria descoperă pentru întâia oară lumea înconjurătoare. Adolescența face pași sfioși în afară și schițează inceputurile aventurii. Tineretea se avântă în elan nebunesc spre necunoscut. E perioada de strângere. Senzații, sentimente, gânduri, experiențe se adună în hambarele Eului. Dar ele nu se îngămădesc, ci se depozitează. Structura primară moștenită le direcționează după legi misterioase. Până când la un moment dat vine conștiința de sinc, adică stabilirea unei topografii după legi deja date. Se încep: reînțoarcerile și eliminările, purificarea și stilizarea. În mod natural avem trecerea dela satanismul aparent baudelairian la *Duhovnicească*, la *Iosif al Ungro-Vlahiei* și la *Biserica Vie* (Tudor Arghezi). Dela visări budiste la armonia atât de specifică din *Pe Argeș în sus*, la descripția *Satului meu* în cimilituri, ca o epigramă populară aranjată cu gust de Vasile Alecsandri (cu care Ion Pillat are atât de mari asemănări) sau la religiozitatea din *Biserica arsă*, simplă ca o icoană din păretele spre Răsărit al unui gospodar de țară. Dela expresionism la «revolta fondului nostru

nelatin », adică la dacism și bizantinism, ca în evoluția lui Lucian Blaga, atât de tipică. Tipică nu numai prin punctul de plecare și prin punctul de sosire, cât prin roadele aduse, prin patoșul și prin transformarea țipătului lui Pan în elegie bizantină. Vegetația luxuriantă, miresmele crude și aspre din primele cânturi se usucă treptat, treptat prin creșterea unui pustiitor foc lăuntric. Acolo, unde greierii, satiri, nimfele, broaștele și privighetorile scoteau țipete și melodii triumfătoare, pasc cerbi ori căprioare iarbă rară printre morminte și cenușă. Carnea înflorită de bucurie, Libido deslănțuit, extazul dionisiac, sunt strânse în chingile noțiunii păcatului. În tehnica scrisului se observă stilizare de zugrav din Bizanț sau de țaran smălțuitor de ceramică.

Dela simbolismul de inspirație franceză, Adrian Maniu evoluează îndreptându-se spre țarina locală. *Lângă pământ* și *Meșterul Manole* închid în acordurile lor poetice elemente de superstiție populară, păgânismul getic altoit cu creștinism. Maica Domnului cu pruncul în brațe alături de vrăjitoare, descântece, toată mistica basmelor și folklorului din Șopârlița-Romanațului, unde poetul își petrece verile la răzășia familiară. Acest fond a fost redat cu un arsenal bogat de imagini și de ritmuri variate, ca să exprime în aceeași vreme complexitatea unui suflet neliniștit și modern.

Trecerea dela Dionysos (Satan baudelairian cântat de Tudor Arghezi, Ion Pillat, Adrian Maniu; Libido cântat în dramele freudiste sau în dionisiacul Zamolxe de Blaga) la Apollo sau Christ, dela desordinea interioară la localisme severe și ordonate, dela păcat la salvare, a adus cu

sine o serie de probleme în ideologia contemporană și alte metode în tehnica scrisului. Natuiri artiste, cei patru precursori ai sintezei românești nu și-au sistematizat problematica. Nici nu e nevoie. Nici nu e posibil. Aflați într'o lume de amurg unde se îngână ispitele instinctului cu chemarea transcendentului, ei adună imagini, cântă dezaxarea și profetizează. Din extazul lor, din ritmuri, din notații, din revelația poetic-religioasă se extrag indicațiile viitoarelor orientări. Indoiala și indecizia, neliniștea și aplecarea evlavioasă spre pământ e lotul unei generații lirice. Indiferentismul a trecut, lăsând în urmă cantități insuportabile de reziduri, care se ard sau se vor cufunda în apele uitării. Dar o continuă îngurgitare în adâncuri turbură și dezaxează. Cei aleși incendiază și purifică patrimoniul. Indoiala dispăre. Inșă la cei mai mulți frenezia spre unitate rămâne deziderat, nobilă aspirație a unei natuiri rănite în tendința ei spre armonie și clarificare (excelentul Vasile Băncilă nota ca o caracteristică a filosofiei locale și populare, armonismul). Această luptă de un tragism fără pereche a fost hărăzită omului modern — virtute? viciu? — aducând vijelii, neliniști, elanuri tăiate, chinuri. Criteriile unice și negarea criteriilor, desordinea și chemarea înfrigurată a ordinei, pasiunea antagonismelor și blestemul lor, sunt otrăvuri necunoscute, apariții stranii, sfinxi cu înțelesuri tainice pentru ochii miopi.

Tehnica scrisului s'a schimbat și ea. Stilul nervos și torturat, trepidant sau furios, plin de imagini, de neologisme expresive, de repetiții și de elan, a luat locul formei simpliste de odinioară. Avem apoi, o totală ames-

tecare a genurilor literare — caracteristică eminentemente romantică. Impletirea termenului abstract cu concretul adjectival cât de trivial, dar pitoresc. Probleme de înaltă filosofie și filosofie a Istoriei sunt tratate cu o tehnică de poeme subtile, cu elanuri lirice ca neașteptatul *Krionis* de Sorin Pavel, cu pasiune și elegie ca *Itinerar spiritual* de Mircea Eliade, cu dialectică și stil grațios plin de frăgezime, ca eseurile lui Vasile Băncilă sau ale doctorului Ion Vitner, linear și dogmatic ca Nae Ionescu sau Athanasie Jojea, indiferent de pozițiile lor ideologice atât de variate.

Sinteza antagonismelor înfăptuită în poezie de Tudor Arghezi, Ion Pillat, Blaga și Adrian Maniu își are analogon în proza lui Gib. Mihăescu, Cezar Petrescu, Gala Galaction, Ionel Teodoreanu și Liviu Rebreanu. Excepțând pe Gib. Mihăescu și Gala Galaction a căror sinteză a fost directă, înglobând pe Ionel Teodoreanu în grupul poezilor citați cu al căror temperament și evoluție se înrudește (dela modernismul poemelor în proză la tradiționalismul Medelenilor) să ne oprim un moment la Cezar Petrescu și Liviu Rebreanu, pe care îi socotim tipici în această chestie. Ei au pornit dela semănătorism și tradiție (*Ion, Scrisorile unui răzeș*) pentru a ajunge la problematica modernă din *Pădurea spânzuraților*, la *Adam și Eva*, la problema de conștiință și la analiza psihologică, aproape psihiatrică din *Ciuleandra*, la nihilismul și descompunerea din *Intunecare*, la fantasticul *Omului din vis*. Nu se poate prevedea până la ce limite îi va călăuzi demonul lor intim. Sondarea subconștientului din nuvela *Somnul*, imagismul, notația și modernismul acut

cu care exprimă o destrămare sufletească iremediabilă fac din Cezar Petrescu dintr'o anumită fază o figură excelentă cu care se poate ilustra o altă evoluție în rezolvirea antagonismului europeanism-tradiție, găsită la Arghezi, Pillat, Blaga și Maniu. Elasticitatea lui perfectă care l-a făcut să pășească dela *Scrisorile unui răzeș* la *Omul din vis* și la nihilismul tragic din *Intunecare*, ironia ușoară, blândețea și înduioșarea care-l apropie structural de Brătecu-Voinești și Mihail Sadoveanu, îi potolește acuitatea dezaxării.

Spiritul critic în literatura română a provocat dezastre și a fost impediment serios al creației, acea creație despre care criticul literar strălucit Paul Zarifopol a spus, în mod just, că este « fatalitate și mister ».

e) *Problematica poporanismului*

Grupul poporanist se caracterizează pe lângă atenția deosebită dată literaturii cu subiect țărănescu (față de care are, însă, o atitudine exclusiv artistică), printr'o largă interpretare uneori materialistă a fenomenelor sociale românești și printr'un constituționalism cu inspirații engleze, în deosebi din A. V. Dicey. Trei influențe se încrucișează în modul cel mai arbitrar: 1) utopismul poporanismului rusesc cu ideea de datorie și sacrificiu a intelectualului pentru ridicarea poporului. De-aici a ieșit regula de estetică literară, că, față de țăran, artistul nu poate avea decât o singură atitudine: simpatia. Introducerea altor sentimente, ca ura sau disprețul, așa cum au întrebuițat Maupassant și Zola sunt menite să

întunece orizontul scriitorului și să-l împiedece a avea acea atitudine olimpică ce caracterizează creația literară. După cum un misogin — argumenta G. Ibrăileanu — nu poate reda obiectiv femeia, tot astfel scriitorul cu sentimente ostile păturii rurale va evoca greșit în opera sa această categorie socială. Aici avem, după cum ușor se poate observa, amestecul a două lucruri clare: judecata de valoare și judecata de realitate («pătura agrară nu e formată numai din brute și chiar dacă ar fi o urmă de adevăr în abrutizarea rurală, cum afirmă Zola și chiar Gorki, apoi nu sunt ei vinovați»), judecăți care nu au nimic a face cu atitudinea artistică. Teoria formată ad-hoc nu a împiedecat de altminteri de fel poporanismul în atitudinea specific estetică față de fenomenul literar, în aplicațiile critice ale lui G. Ibrăileanu. Aceste idei fără îndoială salutare și de o rară ținută etică nu le împiedecă să fie principial false. Orice categorie umană se pretează la tragic sau la comic, la dramă sau la farsă, la nuvelă sau roman (Titu Maiorescu avea o teorie specială restrictivă a romanului). În clasicismul elen și francez eroii tragici nu puteau fi aleși decât dintre regi și nobilime. Schiller făcuse o revoluție scriind drame și tragedii cu subiect burghez, cu toate că negustorul și micul burghez a fost dela Plaut până la Molière, ținta satirii din toate literaturile. O interdicție analogă era și interdicția poporanistă. Exemplul lui Caragiale era interesant și suggestiv ales — materialul marelui comic e exclusiv format din mitocani și burghezi, iar despre țărani n'a scris decât cu înduioșare sau cu revoltă împotriva asupritorilor, ca în faimosul 1907 și în drama Năpasta — dar Caragiale

forma o frumoasă excepție. În alte literaturi: germană, scandinavă și daneză, figurile de țărani au și grandoearea tragicului și pe a comicului. La această restricție și interpretare de origine poporanist-rusească se adaugă: 2) concepția materialistă a Istoriei și 3) constituționalismul diceyan, manchesterian, liberatar, iluminist și progresist.

În epoca « Evenimentului Literar » s'a desfășurat idealismul și exaltarea « narodnicilor » slavi. Până la deslănțuirea războiului avem un materialism mecanicist acut culminat în « Capitalul vagabond » al lui Constantin Stere, lansat ca o întregire a lui Marx (St. Zeletin a arătat la vreme că e vorba de o pretenție nefundată). În epoca de după primul războiu mondial, poporanismul a pus accentul pe problema libertăților publice și garantarea lor, înscrisă în « Anteproiectul de Constituție » făurit de C. Stere.

* * *

Pe la 1840 s'au dezvoltat în cultura rusească două curente de idei bine distincte: slavofilismul și occidentalismul. Unul care credea în originalitatea și mesianismul slav — precum și în datoria de a-l purifica și ține treaz — al doilea curent a fost occidentalismul, cu privirile îndreptate spre Europa, de unde va trebui să vie salvarea și după a cărei tipologie va trebui să se modifice sufletul slav. Această discuție care a ținut câteva decenii i s'a suprapus alta în jurul calităților specifice ale slavismului, și fiindcă morfologia societății rusești era mai ales agrară, în urma unui studiu despre « Stat » al lui P. C. Cervinski din 1875 s'a deslănțuit furtuna poporanistă rusească.

N. K. Mihailovski, părintele spiritual al lui C. Stere — «...scriitori ca N. K. Mihailovski — adică tocmai acel publicist rus, care a avut cea mai mare influență asupra d-lui C. Stere, în tinerețele sale» (V. R. Septemvrie, 1911, p. 447) — a reluat problema «satului» arătând specificitățile slave și îndepărtarea dela dogma materialist-istorică.

S'a susținut, atunci, că Rusia nu va mai trece prin faza capitalistă, ci va trece direct în socialism. (Teză susținută și la noi, luată *tale quale* din Rusia). Dar ceea ce forma pivotul și «mitul poporanist» (deși pozitivismul lor uscat și mecanicist nu vrea să recunoască forța propulsivă și existența miturilor) era tocmai atitudinea de exaltare a virtuților incluse în sufletul poporului de jos. În Rusia, un Gleb Uspenski, un Zlatobratski, Zsodimiski, Naumov, Nefedov și mai târziu Leon Nicolajevici Tolstoi ca atitudine generală apologetică a simplității rurale formează grupul «beletristicii țărănești» (v. V. R., Septemvrie, p. 447—448, polemica cu d-l C. Rădulescu-Motru și articolul reprodus din S. Vengherov). Scriitorii și intelectualii simt ca o datorie de conștiință sacrificarea vieții și vocației lor scriitoricești pentru cei umiliți și ofensați, punându-și pana în slujba durerii celor mici. Virtuțile morale le găsesc în țărănime. De-acolo se inspirau și de-acolo scot criteriile de judecată. Acest «mit» poporanist a avut formele cele mai variate: dela întemeierea ca panaceu a cooperativelor (mentalitate obtuză de economist formal utopic) până la exodul fanaticilor din viața citadină și stabilirea lor la țară, unde încercau regenerarea forțelor pierdute în orașele tentaculare și blestemate prin

candide căsnicii rurale. (Incompatibilitatea dintre metafizicianul sleit și poporanista viguroasă e descrisă cu mult umor de Kuprin).

Tot în acest « mit » poporanist — colorat cu creștinism evanghelic — își are sursa și reîntoarcerea lui Tolstoi la coarnele plugului. Din interpretarea izvoarelor primare biblice, la care adăuga idealul agrarian al epocii, autorul Anei Karenina leapădă surtucul orășănesc și încins cu un curmeiu țărănesc-monahal răstoarnă brazda țarinei străbune și învață buchiiile pe copiii « satului », sau confecționează ciubote pentru săracii satului cu aceleași degete sacre cu care scrisese paginile de epopee nemuritoare din *Războiu și Pace*.

Alți literatori s'au mulțumit numai cu apologia și idealizarea poporului în scris sau prin viu graiu. Unii au insistat asupra religiei — în speță ortodoxismul —, alții au trecut amabil asupra lui — ca poporanismul românesc vechiu din faza Ibrăileanu —, alții l-au combătut ca pe o rămășiță de obscurantism — poporanismul românesc recent al epigonilor —, cei mai mulți s'au mulțumit să insiste asupra părții politice sau economice, organizând bănci populare, zemstve, etc. Aceste forme variate și variabile sunt manifestări dintr'un *nisus formativus*, apariții ale unui « mit » central și al unei lupte cu coloratură politică, pentru a utiliza terminologia soreliană.

f) *Domnia Legii*

În cultura românească a ultimelor două veacuri se pot deosebi două curente: a) curentul raționalist de importanță

franceză și *b*) curentul istoric-tradiționalist și organicist cu reflexe din romantica germană. Primul e inspirat de progresismul și iluminismul Marci Revoluții dela 1789, al doilea are o tendință accentuată de desfundare a izvoarelor autohtone și a localismelor, conform indicației filosofiei istorismului, reprezentată cu o rară strălucire și durabilă influență de către Friedrich-Karl von Savigny (1779—1861).

La eliminarea elementelor reacționare din atmosfera Principatelor, iluminismul a avut o misiune salutară. Izvoare neomogene sufletului poporului român și situației obiective social-economice semicoloniale pătruseseră în cantități considerabile, amenințându-i puritatea și perspectivele inițiale. Ritmul civilizației occidentale care se făcea simțit și pe câmpiile dunărene găsea obstacole în influența și rezidurile turco-fanariote, iar elanul tinerilor bonjuriști însuflețiți de nobil patriotism se lovea de inerția vechilor așezăminte. În cele din urmă, valul disolvant al iluminismului francez, reprezentat ardent de proaspeți cărturari occidentalizați și ajutat de importante transformări economice, a reușit să dărâme zidurile chinezești. O febră de înnoire cuprinse sufletele anchilozate în nemiscare de veacuri.

În această dramă a Munteniei și Moldovei din secolul al XIX-lea, progresismul francez a jucat un rol hotărîtor. Argumentele lui ideologice au fost împrumutate în total și în parte, servind ca arme de luptă contra vechiului spirit. Mirajul intrinsec și concordanța cu ritmul vremii a cucerit la un moment dat capetele cele mai luminate, toate speranțele și toate valorile românești dela acea oră.

Rezistența era minoră și greșit organizată. Interese reale și demne au avut apărători mediocri, uitându-se, în mod ciudat, eterna fascinație a intelectului și primatul lui, pentru a se mulțumi cu o pasivitate vecină cu indolența, sau cu o acțiune anarhică și vag oportunistă. (De pildă, activitatea antiunioniștilor dela 1850—1859). Bătălia era definitiv pierdută, iar rezistența ar fi putut numai să întârzie duhul reformator și să-i accentueze tendințele prin contradicere.

O Reformă este însoțită întotdeauna și de o Rezi-stență. Oricât de evidentă ar fi cerința ei de noutate, starea lucrurilor intrată în forme definitive nu acceptă ușor violentarea. Aspectul de veșnicie pe care-l capătă în lenta modelare a timpului, încremenirea statuară, refuză mobilismul pe care-l îmbracă teoretic și aparent-obiectiv Reforma. Cei doi termeni: devenirea și permanența din care iese, lupta dialectică, au acum în cele două Princi-pate dunărene o infra-structură precisă.

În Reforma efectuată de Martin Luther în Germania — ca să luăm o pildă — găsim reflexul intelectual a două lumi situate în regiuni diferite. Circumstanțe istorice îngăduiseră infiltrarea lentă, apoi, predominarea romani-tății catolice într'un peisaj nordic. Alianța feudală cu dreptul roman pentru organizarea instituțiilor care con-sfințeau o supremație socială în interior, întârșise influența dinafară. Aspirația împăraților germani de a fi continua-tori ai Romei — pe lângă a doua Romă în Bizanț, a treia a Moscova, ar fi fost a patra în regiunile teutonice, — a deschis larg porțile invaziunii catolice. Codificarea lui Justinian își aflase citadele puternice în Biserică. În fața

acestor fapte ce contraziceau profund esența și interesele acestor regiuni se organizează cea mai grandioasă și cea mai completă apărare: alianța deplină dintre materie și duh. Viziunea lumii se conturează nu în relație cu dogma și exercițiul religios, ci prin contrast și frondă. Astfel ia naștere protestantismul. Între elementul reformator și elementul retrograd a învins (ca totdeauna) Reforma, atunci când a găsit aderențe organice și suferința generalizată a mulțimilor.

În morfologia românească a secolului al XIX-lea intră mulți fermenți inovatori de origine iluministă, propagați de o strălucită pleiadă. Dinamica socială avea în armele sale de luptă generozitatea, abnegația, creația și avântul. Statica era formată din vechi instituții juridice importate din Orient sau dela Romani, o concepție perimată asupra societății și asupra Statului, care înglobase interese referitoare numai la o parcelă din comunitatea membrilor. Lupta era inevitabilă. Urmărirea acestei lupte, în deosebi a arsenalului ideologic, arată transformări surprinzătoare, uneori devieri dela mișcarea inițială. Astfel, ideea iluministă și progresistă menită să descătușeze forțele puternice, devine la un moment dat oprimentă. Ideea care conținea absolutul în sine nu a îmbrăcat relativitatea fenomenologiei curente, depășind țelul său eliberatoriu. Problematika răspândită de Revoluția franceză a fost folosită la definirea unei clase sociale — cea de mijloc — și sub lozinca ei s'au început totdeodată și luptele de independență națională. Există un antagonism în modul de aplicare al ideii și realitatea componentelor sale. Nașterea și dezvoltarea ideii se făcuse în leagănul clasei de mijloc, care prin

funcția ei socială — comerțul — și prin aspirațiile ei nu punea accentul pe specificul național, emblema din ce în ce mai generalizată a tendințelor sufletului european. Forța și prestigiul ideii, datorită victoriei operate de clasa în ascensiune sunt împrumutate neadecvat și pentru alte scopuri. Pentru atingerea țelurilor nu s'a luat în considerație incompatibilitatea de substanță: ideea a servit de două ori. Dar, menirea ei nu se putea deturna. Câștigarea conștiinței caracterelor naționale sub egida iluminismului încetează, conținutul ideii purificându-se și păstrându-și structura ei adevărată. Intre iluminism și caracter specific local nu este nicio relație, ci antinomie. O alianță temporară nu poate înșela asupra formației lor felurite și a varietății de sensuri pe care le reprezintă.

Către sfârșitul veacului XIX și începutul veacului XX, forțele se grupează în alt mod. Progresismul amenință să sugrume localismele și să înnăbușe elementele primordiale ale sufletului și ideologiei regionale. Ca o contra-pondere se înfiripează istorismul și organicismul filosofic în România cu inspirații germane, în deosebi din Savigny. Iluminismul progresist însemnase un punct culminant al influenței franceze în România. Organicismul și istorismul sunt reflexe germanice. La desvoltarea lor au prezidat câteva motive favorabile. În primul rând, domnia unui prinț de Hohenzollern care a organizat administrativ și militar Principatele dunărene, unificându-le politicește și sufletește — tendințele regionaliste dăinuiau încă — și ridicându-le la rangul de Stat și de Regat. Istoria romantică germane în România însemnează o mai deplină cunoaștere în sens localist, spre deosebire de influența libe-

rală franceză care este sinonimă — în afară de vremea bon-juriștilor — cu diformare sufletească și desaxare. Cauzele sunt felurite. Poate, în primul rând, faimoasele caractere latine, care apropind influențează până la vasalitate. Discrepanța dintre spiritul germanic și spiritul latin fiind prea mare, în loc de interpretare sau simplă penetrațiune fără afinitate electivă, se lovesc de obstacole de neîntrecut, rămânând exclusiv metodele și sugestiile.

Paralel cu aceste două linii de influențe s'au elaborat și două doctrine antagonice în ceea ce privește explicarea și poziția față de fenomenul Stat. Avem doctrina Statului juridic (cu ecouri din contractul social al lui Rousseau și din ideologia Marei Revoluții franceze dela 1879) și doctrina Statului istoric a lui Mihail Kogălniceanu, a lui Simeon Bărnuțiu, a Regelui Carol I (îmbibat de filosofie de Stat prusiană, preocupat de Istorie națională și de filologie — filologismul fiind o ramură a direcției savignyene —), a lui Vasile Pârvan, a lui N. Iorga, etc. etc.

Junismul nu a avut în problema politico-juridică comprehensiunea fenomenelor istorice, deși făcea istorism filologic și politic, iar elaborarea ad-hoc a unui constituționalism bazat pe principiile unui pact fundamental pe care îl negau teoretic și pe care îl admiteau fără reticențe în practica parlamentară, este una din numeroasele discrepanțe ideologice ale acestui grup. Din discursurile lui Petre Carp și ale lui Titu Maiorescu reiese o doctrină în spiritul Constituției dela 1866, ca suprem ideal de atins în configurația politică a epocii. Aceasta a fost faza ultimă a grupului, adică înscrierea într'un curent iluminist și părăsirea vechilor poziții. Dacă prin ramura Lam-

brior-Eminescu-Creangă principiile vitale ale localismului și istorismului au rămas intacte și fecunde în dezvoltarea ulterioară a culturii noastre, nu se poate spune același lucru despre constituționaliștii grupului.

Legalismul junimist (reluat de poporanismul criticist prin reprezentanții săi eminenți, ca Stere și Iancu Botez) nu poate pretinde prioritate în ordine cronologică. Au existat alți teoreticieni în care se găsesc exprimate aceste idei nu în germene, ci clar și solid argumentate, cu tot arsenalul necesar. Este anume ardeleanul Simeon Bărnuțiu, profesor de « dreptul naturale, de dreptul public alu Românilor » la Universitatea din Iași (1856—1863), care în manifestul dela 25/13 Februarie 1842 aduce o serie de argumente (1. de drept natural, 2. de morală, 3. de înțelepciune etatistă — Staatsweisheit — și 4. de prudență) unde se anticipează cu o rară intuiție toată seria de obiecții ce a format patrimoniul legalismului român (vezi studiul nostru: *Izvoarele doctrinei lui Bărnuțiu*, în « Revista de Drept Public », Aprilie-Iunie, 1928, p. 370—400). Tot Bărnuțiu este și primul român care a folosit « *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* » a lui Savigny, carte epocală apărută la 1815, din care Bărnuțiu citează în manifestul dela 25/13 Februarie 1842 și în discursul de pe Câmpia Libertății dela 1848 împotriva Ungurilor aristocrați și asupritori.

Teoria Statului juridic în România nu începe, deci, cronologic cu junimismul, ci a fost anexat ulterior și neorganic doctrinei grupului. Prin vicisitudinile vremii și contingentelor politice, dela elanul creator cu date con-

crete al primei faze, s'a trecut (prin directa sugestie a lui Maiorescu) la un criticism acut până la disolvare, continuat cu o rară desinvoltură de neocriticismul poporanist. Dacă în problemele culturale au fost ciocniri între tânărul G. Ibrăileanu și seniorul Titu Maiorescu (pentru ca primul să ajungă, apoi, la metode și poziții înrudite) în problema constituțională, concepția Statului pur juridic a fost continuată fără nicio corectare apreciabilă de către Constantin Stere. « Statul de Drept » (cu împărțirea tripartită a puterilor — inspirație Montesquieu și surse engleze —) continuă a fi țel ultim, fără luarea în considerație a unei infrastructuri diferite și a unei teleologii etatiste variate, determinate de un anumit stadiu evolutiv și de situație obiectivă semi-colonială.

Conștiința realităților incluse în noțiunea de Stat istoric și local este recentă în cultura românească. Smulgerea țării noastre din complexul agrar și îndrumarea spre capitalism a adus — odată cu formarea clasei de mijloc — noi orientări și noi aspirații. Forța organizatoare și unificatoare a noțiunii e menită să dea roade bogate și să modernizeze o structură juridico-politică încă înafara ritmului european.

Dintre oamenii noștri politic, primul care a avut o limpede vedere asupra acestei necesități a fost Mihail Kogălniceanu. Tot el a înțeles corelația dintre fenomenul Stat în evul modern și clasa de mijloc (« burghezia, adică starea de mijloc, puterea cea mai de căpetenie a unui Stat, nu avem »), « Gazeta de Moldavia », 1850, Martie 9 apud R. Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, ed. II, 1926, p. 209), inaugurând sistemul protecționist și preocupările de for-

mare a unui capital național. Supra-structura doctrinară era cea adecvată, îndepărtându-se dela principiul lui *laissez-faire* și inspirându-se dela Savigny, al cărui elev a fost la Berlin, pentru a fundamenta noua direcție, nu prin Rațiunea absolută, ci prin concretul istoric și limitativ.

Kogălniceanu a fost la un punct de intersecție: îndepărtându-se dela junimismul reacționar (excelent caracterizat de R. Dragnea: « organizare în școală și teoretizarea filosofică a îndătinatului reacționarism moldovenesc, expresie teoretică a rezistenței regimului vechiu în fața alcătuirii noului Stat », *op. cit.*, p. 201—202) și neadmițând importul iluminist. Poziția lui a fost cea mai fecundă în analele culturii românești. Sugestiile sunt până astăzi valabile. De acolo s'au inspirat N. Iorga, Pârvan, R. Dragnea & Co. și formează osatura pe care se clădește doctrina Statului local atât cât se poate construi, adică în simple efemeride sclipitoare. (Poporul spune: capra râioasă ține coada sus, iar orgoliul caprei este înduioșător pentru înțelept).

Finalitățile Statului le-a văzut C. Stere într'o organizare juridică unde « domnia legii » să fie atot puternică. Această concepție se află zadarnic la marea majoritate a constituționaliștilor români moderni și nu poate fi de nimeni contestată, fiindcă altfel s'ar întrona arbitrarul administrativ și judecătoresc în care trăim fără excepție și cu o permanentă suferință dela fundarea României moderne.

Punctul de vedere libertar din care se pune Stere, aduce, însă, o modificare în sensul că raporturile dintre

Drept și Stat sunt reduse la o simplă relație juridică, așa cum s'a văzut dealtminteri de un întreg curent din Filozofia Statului, începând cu Jean-Jacques Rousseau și sfârșind cu anarhismul deghizat al lui Léon Duguit, al cărui elev s'a declarat de multe ori C. Stere, cu întreaga sa școală. O variantă a acestei teze a fost teza kelseniană unde Statul e un simplu suport al Dreptului, așa după cum în Evul mediu filozofia era *ancilla theologiae*. Anarhismul deghizat al lui Duguit care neagă realitatea Statului (instrument al uzurpatorilor împotriva uzurpaților — guvernanți și guvernați —) a fost corectat și lărgit prin constituționalismul lui A. V. Dicey, introdus la noi pentru întâia oară de C. Stere, plus contribuțiile totdeauna interesante din cultura engleză aduse de I. Botez. În acest mod s'a dat o anumită coloratură poporanismului criticist. Așa de pildă în « Viața Românească » (Aprilie, 1913, p. 124), găsim, între altele, acest pasaj semnificativ: « cheia de boltă a societății engleze este justiția și menirea ei supremă e să asigure libertatea personală a cetățeanului, — aceea *personal freedom*, pe care englezul o pune mai presus de Statul însuși » (V. și studiul despre « Supremația Legii » al lui C. Stere precum și Anteproiectul de Constituție după primul războiu mondial). În această atitudine teoretică a grupului cu răsfrângeri din cele mai variate subsistă mereu punctul de vedere libertar, făcând din individ și din drepturile lui alfa și omega activității publice. Alte interese nu au fost văzute, reducându-se aspectele așa de bogate ale problemei raporturilor dintre individ și Stat la o luptă în care armele au fost date primei părți, neglijându-se cu desăvârșire realitățile așa de adanci

pe care le reprezintă în însăși structura psihologică a individului acele interese ale Trecutului și cheazășii ale Viitorului, concretizate în noțiunea de Stat. Aici este rădăcina opiniei: s'a neglijat împletirea dintre colectiv și individual pentru a se da prioritate individului. Când se proclamă « domnia legilor » se are în vedere nu numai combaterea arbitratului administrativ — făptuitorii arbitriului fiind educați în același subiectivism sunt necesarmente incapabili în a discerna superioritatea colectivului—, ci o tehnică cât mai perfecționată unde principiile sacrosante ale Marelui Revoluții pentru garantarea drepturilor cetățenești se fie aduse la îndeplinire. Avem în această doctrină o cuadratură a cerului. Țintind la libertate — bunul suprem al omenirii — asigurarea ei, în loc să se facă printr'o zăgăzuire a personalismului exagerat, se închide calea realizării prin apologia și desvoltarea fermentilor disolvanți. E un cerc din care nu se poate ieși.

În acest complex se plasează cele trei contradicții care nu s'au rezolvat și care nu sunt posibile de îngemănat:

- a) antipozitivismul și democrația;
- b) problema Eului și garantarea libertăților;
- c) raționalismul anti-istoric și teoria specificului național.

Punctul de vedere iluminist-libertar din problema juridică a fost, în domeniul filosofic, kantianism pur. Împletirea iluminism-kantianism nu o găsim la toți reprezentanții curentului criticist. Ramura Stere-Ibrăileanu, deși cu concluzii analoge, a fost adânc influențată de pozitivismul vremii, de un Auguste Comte, de H. Taine sau de materialismul istoric. Cealaltă ramură a criticis-

mului moldovenesc actual, în frunte cu I. Petrovici, își revendică filiațiunea în filosofia kantiană.

Două lucruri sunt de discutat: *a)* dacă concluziile sistemului kantian sunt iluministe; *b)* dacă aceste concluzii pot avea valoare de îndreptar în cultura și problemele moderne, așa cum se pretinde.

Colegul meu de studii berlineze, ieșan de origină, Ștefan George, scria în « Viața Românească » (August 1928, p. 66): « Și apoi, când raționalismul, începând cu Thales și trecând prin Platon, Descartes, Kant, Hegel și școlile contemporane neocritice, reprezintă criteriul maximului de metafizică atins de un curent, e riscat și lipsit de spirit filosofic să aduci în discuție și să dai cinstea întâietății tocmai cazului excepțional din secolul al XVIII-lea » (*loc. cit.*, p. 66). Nu discutăm, însă, vechiul criticism filosofic, nici neocriticismul din filosofia germană contemporană, nici valoarea școlii dela Marburg (Hermann Cohen și continuatorii săi Paul Natorp, Ernst Cassirer) și nici problema neokantiniștilor din Filosofia Dreptului și Statului, reprezentată de Rudolf Stammler. Cadrele noastre sunt mai restrânse. Sunt, deja, date. Un curent filosofic din România, care se reclamă dela Kant, aduce un îndreptar pentru realitățile noastre specifice: Maiorescu și Motru în etică și politică. (Atitudinea în aceste două probleme nu are aderențe organice cu personalismul energetic și nici cu silueta lor intelectuală). Iată, că și elevii acestor doi dascăli continuă vechea direcție: kantianismul.

În argumentarea pentru demonstrarea raționalismului kantian fără iluminism se comite o confuzie pe care noi o relevăm cu deosebită plăcere. Această confuzie face

parte din seria de contradicții de idei luate din complexuri antinomice cu care obișnuiesc a se aproviziona corifeii acestei doctrine lipsite de unitate, infecundă și neconstructivă. Dacă se ia Kant fără iluminism nu mai este Kant, ci maiorescianism. Maiorescu — orator admirabil și excelent profesor de filosofie fără vocație filosofică, precum sunt atâția «filosofi» pe cari suntem nevoiți să-i comentăm aici — găsisse secretul unei mixturi ingenioase: aliase raționalismul kantian cu evoluționismul spencerian, școală istorică a lui Savigny cu Plato, Constituția libertară dela 1866 cu teoria reacționarismului român. (Singura vocație autentică în filosofia de atunci, profesorul de drept civil dela Universitatea din Iași, Vasile Conta, care era un sistematizant și se încadra în ritmul vremii, a fost ridiculizat de ilustrul mandarin).

Mixtura maioresciană a fost ceva mai distilată de urmași, însă, fără prea mare succes. Când se admite kantianismul fără iluminism, înlocuindu-l cu alte elemente, găsim lipsă de omogenitate și spărturi în sistemul introdus. Dacă se admite cu iluminism, atunci concluziile politic-culturale sunt perimate și inaplicabile în actuala configurație. A treia soluție pe care o întâlnim — contestarea raporturilor kantianism-iluminism — se bazază pe lipsa aprofundării lui Kant, în deosebi a următoarelor opere:

1. Was ist Aufklärung? (1784).
2. Über den Gemeinspruch: das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis (1793).
3. Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre (1797).
4. Zum ewigen Friede (1795).

Kant este puternic influențat de Jean-Jaques Rousseau în ceea ce privește teoria Statului. Concepția kantiană asupra acestui fenomen este o reducere la jocul unor norme: normele de drept conduc aspectele generale și particulare ale Statului, care e creat pentru siguranța individului, pentru libertatea morală și pentru justiție. Funcția dreptului este Statul. Imnurile aduse legii sunt printre cele mai impresionante din istoria doctrinelor juridice. Maiestatea legii se concretizează în Stat și e apărată de către Stat. În vestitul paragraf 45 din «*Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*» se definește astfel: «*der Stat ist die Vereinigung einer Menge von Menschen unter Rechtsgesetzen*». Statul este creat nu pentru fericire sau folosință — excluzându-se eudemonismul —, ci pentru libertate morală. Drepturile individului și respectul personalității morale sunt apărate de citadela puternică a Statului. În norma juridică își are, deci, obârșia coercițiunea reprezentată de funcția etatistă. «*Was ist Aufklärung*»? — ce este iluminismul? — fundamentează teoretica ceastă atitudine. În «*Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*» (1784) și în «*Muthmasslicher Anfang der Menschengeschichte*» (1786) reiese și mai clar în evidență. Neothomismul a atacat, încă, la sfârșitul veacului al XIX-lea kantianismul în germenii săi iluminiști, iar legătura dintre Kant și protestantism este notorie. În cei trei R pe care îi denunță Charles Maurras ca factori de infestare ai atmosferei culturii romano-catolice, Kant se află în reformă (un) R, după cum în romantism (al doilea R) se află genovezul protestant și anarhist Rousseau. Bruno Bach (Kant in

neuer ultramontan- und liberalkatholischer Beleuchtung, 1908, pp. 32—56), Fritz Medicus (Zwei Thomisten contra Kant, Kantstudien, 1899, pp. 320—333), Eduard Spranger (Wilhelm von Humbold und Kant, Kantstudien, 1908, pp. 57—129) și mai ales Harald Höffding (Rousseau Einfluss auf die definitive Form der kantischen Ethik, Kantstudien, 1898, pp. 11—21) au arătat aceste raporturi. Secularizarea cvului mediu își găsește punctul culminant în Kant.

Metafizica, etica și filosofia Statului kantian nu pot fi despărțite de atmosfera iluminismului care a dus la Revoluția politică și intelectuală din 1789. Desintegrarea omului din valorile permanente datează din această epocă. Repercusiunile sunt vaste în timp și în spațiu. Discuția problemelor lansate, atunci, sunt de palpitantă actualitate (iar nu perimate cum se crede câteodată) prin durabila lor influență și prin înlocuirea pare-se definitivă și generală a vechilor valori. Criteriile de reintegrare a individului în comunitate, de împăcare a Eului cu legile Naturii sunt în curs de formație. Dacă în problema politică soluționarea tinde la revenirea pe vechi poziții, deși cu teleologie variată, subordonând individul colectivului, unde găsește atmosfera cea mai propice de desvoltare și împlinire a destinului, problematica valorilor morale și metafizice prezintă antimonii irezolvabile. Pentru discuția în curs din țară noastră rămâne definitiv criteriul Statului, ca unificator și creator al valorilor culturale. Criticismul individualist și centrifugal este în afară de ritmul vremii și de necesitățile specifice ale societății românești.

* * *

g) *Fondul și forma codificărilor*

Pentru lărgirea discuției să aducem un al treilea exemplu, pe lângă cel francez și cel englez, în chestia legiuirilor, anume exemplul german, fiindcă există o tehnică germană în ceea ce privește codificările (în codificări se concretizează modul de a vedea al unui întreg popor), după cum avem o tehnică franceză, una italiană și a existat cândva, alta romană. Excepție face — în această chestie — dreptul englez, care nu a cunoscut necesitatea strănerii în coduri unitare și geometrice a obiceiurilor și instituțiilor juridice, lăsând o libertate deplină de dezvoltare și de adaptare perfectă a normei de drept la faptul judecat. Ea este în legătură cu empirismul funciar englez, cu lipsa lor totală de sistematizare logică a vieții pe care o lasă să se desvolte în forme cât mai adecvate și cât mai nuanțate. Metafizica anglo-saxonă are ramificațiuni ciudate în lumea fenomenelor juridice și comprehensiunea juristului continental este pusă nu rareori la grea încercare. O înrudire structurală găsim în bună măsură la legiuirile germane. Lipsa codificărilor generale și definitive până la 1 Ianuarie 1900, când s'a pus în aplicare codul civil (BGB) pentru întreaga Germanie, votat de Reichstag la 1 Iulie 1896, precum și păstrarea până azi a două feluri de drept public: dreptul provinciilor și dreptul general al Reich-ului, ne indică aceeași tendință de regionalizare și concretizare a noțiunii de drept pe care o găsim cu prisosință în Anglia și America. Unificarea ar fi întârziat multă vreme cu tot exemplul popoarelor neolatine și cu tot impulsul dat de codul Napoleon, aplicat cu forța

pentru puțină vreme de marele corsican în teoriile supuse din dreapta Rinului. Regionalismul și apolitia germană s'ar fi simțit cu mult mai în voie într'o fărâmițare mixtă a puterii centrale și în cutumele rezervate pe grupări restrânse. Dar stilul de vieță al Prusiei, prin exponenții ei energici, a luat în antrepriză, curând după Napoleon, haosul teutonic. Oamenii din această provincie, atât de admirați de orientalul Rathenau pentru capacitatea lor extraordinară de muncă și creație, fără a fi atrași în vârtejul și fără a fi atinși de anxietatea și febra ce vine aproape fatal în cortegiul creației — au pus ordine și sistemă, acolo, unde principial, haosul era tolerat și desorganizarea admirată. Modul în care s'a înfăptuit această transformare a dispersiunii unei legislații într'o unitate perfectă, metodică, precum și învățămintele care au rezultat sunt de mare interes pentru codificarea noastră și pentru problema unificării Statului. Opera de unificare fiind de o importanță cardinală, va trebui să se considere condițiunile noi create prin faptul străngerii laolaltă a tuturor ramurilor unei națiuni, interesele organismului statal, sugestiile trecutului, precum și metodele care ar putea ajuta mai direct la închegarea definitivă.

Să notăm, însă, mai întâiu, că importanța codificărilor este negată de un curent întreg de doctrină juridică germană, engleză și franceză, care cerea libertatea deplină de a hotărî pentru judecător. În locul domniei normelor inerte pun conștiința luminată a magistratului și sentimentul de justiție sădit în omul veacului XX. Nedreptățile strigătoare comise zilnic în numele textelor imperative fac să se pună în discuție valabilitatea însăși și

întinderea lor. Critica se îndreaptă asupra fundamentelor și în numele unei filosofii a mobilismului — nu străină, în Franța, de bergsonism — se cere, dacă nu eliminarea textelor, cel puțin ridicarea imperativului la interpretare, considerându-le numai ca îndrumări în dozarea coercițiunii.

Această libertate de interpretare se lovește în perioada de formație a vieții de Stat de serioase obstacole. O normă juridică cu coercivitatea ei împrumutată dela organul legislativ și indirect dela suveranitatea națională urmărește anumite scopuri obiective care nu pot fi totdeauna în concordanță cu subiectivismul judecătorului și nici în conceptul de justiție al epocii. Aici avem eterna luptă dintre individ — agravată de faptul, că se află în funcțiune publică — și interesele colectivității. Dacă în ipoteza independenței principale și absolute a individului — independență formală și teoretică, fiindcă indirect și practic atârână totdeauna — s'ar admite punerea problemei cu ipoteza unui conflict, un organ al ordinii publice nu are decât a aplica maximum și duce la îndeplinirea intențiilor colective concretizate în lege. O punere în eșec a dispozițiunilor legale, fiindcă ar contrazice afecte și idealuri ale celui care aplică, este inadmisibilă. Specificitățile interzic eventuala largă interpretare a codificărilor viitoare. Concretizându-se în ele necesități supreme și de ultimă oră, urmărindu-se anumite planuri de unificare și de schimbări structurale, acordarea unor libertăți de aplicabilitate pe baze subiective n'ar aduce la îndeplinire intențiile legiuitorului. Dacă mai adăogăm siguranțele cetățenești ce urmează dintr'o fixitate de

norme, precum și ordinea, erarhia și disciplina individuală pe care le implică, regula interpretării restrânse a legilor este și mai concludentă în asemenea etapă istorică.

Siguranțele libertăților nu au loc fără pregătirea disciplinei individuale. Renegarea și irespectul tacit al instituțiilor ce servesc perfecționarea și zăgăzuirea eului, se răzbună prin călcarea idealurilor de libertate și neatâr-nare a cetățeanului. Restrângerea din proprie inițiativă și obstacolele interioare pe care orice membru le posedă fac posibilă coexistența maximului de libertate cu a maximului de ordine. Pentru atingerea acestui țel trebuiesc formate acele obstacole interne prin apologia valorilor educative și absolute. Din știința și arta limitării eului iese libertatea lui. Acest adevăr adânc și elementar poate fi pus la baza oricărei codificări și unificări.

O unitate a dreptului n'a existat decât târziu, din cauză, că unitatea legislativă este o urmărire a celei politice și presupune, în general, pe cea economică. Ea ajută formația definitivă și ordonează pe cea politic-economică. Apariția posterioară e aliată cu neputința de a influența armonios, atunci, când e chemată prea de timpuriu și în condițiuni defavorabile. Și dacă, totuși, introducerea ei are loc, discordanțele sunt inevitabile. În acest mod ne explicăm diferențele scandaloase dintre dreptul pozitiv și dreptul aplicat românesc, dela 1866 până astăzi. Adaptarea nefăcându-se în condițiuni normale, imperati-vele care sunt corolarele normei de drept au desfigurat realitatea aflată în proces de transformare, în loc s'o ajute.

Nesiguranța și violentarea principiilor care prezidează la ordinea juridică reală conduc de obicei la mefianță generalizată asupra capacității însăși a ordinei. Deaceea responsabilitatea legiuitorului este dintre cele mai mari și o greșeală de acest gen are urmări nefaste și incalculabile. Continua frecătură între infra și supra structură duce la o indispoziție permanentă a organismului social. O codificare care nu se face la momentul oportun nu-și ajunge scopul propus, devenind, dimpotrivă, sursă de neliniști și dificultăți.

În lupta dintre școala istorică și filosofia dreptului natural la codificările europene, pluralitatea și varietatea manifestărilor juridice ce contrazic presupusa descendență dintr'un principiu unitar de origine rațională sunt fondate pe imperfecțiunea firei omenești. Rousseau încearcă să demonstreze coruperea omului natural prin și de către civilizație. Filosofia dreptului natural din al cărui spirit a fost inspirat «Contractul social» presupune o unitate inițială devenită multiplă și impură prin aplicabilitate. De aici, diversitatea în timp și spațiu.

O sinteză a acestor antagonisme ar fi ipoteza unui absolut juridic pentru o epocă și un ținut precis, care ar exista virtualmente și care ar putea fi adus la îndeplinire. Fragmentarea e o dovadă nu a existenței lui, ci a imperfecțiunii și subiectivismului uman. Rezolvarea prin contopirea tezei și antitezei în sinteză se apropie de concluziile școlii istorice punând accentul pe specificul din timp și spațiu, precum și de datele dreptului natural care implică perfectibilitatea existentului pentru a-l

ridica — de obicei numai parțial — în regiunile absolutului rațional.

În Germania, dintr'un sentiment de independență și dintr'un orgoliu al suveranității restrânse care ține de istoria națională, s'a format mai întâiu dreptul spițelor familiare, pentru ca, apoi prin lentă evoluție și cu multe greutăți să se desvolte un drept teritorial. Fiecare principat, fiecare ducat, fiecare oraș independent era gelos de caracteristicile lui juridice, organizându-le prin diferențiere. Impărțirea în categorii sociale cu demarcațiuni precise forma alte serii de drepturi. O transformare radicală prin necesități lăuntrice nu era posibilă, dacă autoritatea centrală prusiană nu intervenea cu forța ei.

În dreptul lui Justinian care devenise *usus modernus* se vedea o *ratio scripta*, o afirmație prin texte a rațiunii. Pe lângă această *imperio rationis* cu imboldul ei puternic se adăoga o *ratione imperii* a Impăraților care se considerau succesorii Romei, plus influența Renașterii cu iubirea ei exclusivă a antichității, precum și dreptul canonic de origină tot latină. Și după cum în Franța se formase o « noblesse de robe » pe lângă « noblesse d'épée », în Germania se desvoltă o clasă socială egală în titlu și funcțiune cu « noblesse de robe », anume « Gelehrtenrichtertum ». În dispozițiunile organizărilor instanței supreme a Justiției dela 1495, se prevede că jumătate din membrii ei vor fi *doctores iuris*. Iar în 1521 se stabilește că, pe cât va fi posibil, cealaltă jumătate să fie compusă tot din cunosători în chestiunile de tehnică juridică, ajungându-se la un sistem de specialiști, iar nu la unul de reprezentare al claselor sociale, cum ar fi fost în stilul epocii. Acești

specialiști se inspiră și aplică dreptul Pandectelor sau dreptul canonic. Glosatorii cu vestitul Inerius și decretum Gratiani al călugărului bolognez sunt sursele obișnuite.

Această latinitate dădea un fel de unitate multiplelor forme juridice germane. Originea lor comună a înlesnit distrugerea deosebirilor de texte pusă în aplicare de Prusia, care se reclama dela principiul naționalităților. Știința germană prin direcția ei istorică a netezit drumul din punct de vedere doctrinar, recunoscând avantajile imense ale unei identități de organizare și ușurința circulației de oameni și idei în sânul aceluiași Stat. Mondialismul textelor justiniane este, astfel, transformat în unitarism german și interesele supremației și țelurilor prusiene sunt concomitent și luminat realizate.

Recepțiunea dreptului roman s'a restrâns la adoptarea formală a dreptului lui Justinian aflat în corpus iuris civilis și în modul cum era interpretat de glosatori. Această școală interpretativă adăogase la *Corpus*:

a) *Authenticae*, fragmente din novele, care au fost inserate în paragrafele înrudite, dar care n'au fost recepționate de dreptul german;

b) *Liberi feudorum*, care conțin dispozițiuni de drept feudal, în bună parte lansate de Impărați germani. Datorită acestei împrejurări s'au bucurat de mare trecere și au fost primite în întregime;

c) *Authenticae Fridericianae*, care conțin două legi ale lui Friedrich I și altele ale lui Friedrich II.

Din apendicele adăogat la Corpus iuris civilis de către glosatori s'a aplicat majoritatea lui. Centrul interpretării era la Bologna unde numărul auditorilor vestitei uni-

versități a ajuns până la zece mii. La Bologna, Padua, Paris și Bourges exista un procent însemnat de tineri de naționalitate germană, care întorși în țara lor formau pomenita clasă «Gelehrtenrichtertum».

În general, recepțiunea dreptului roman s'a limitat la dreptul privat, cu puține ecouri în dreptul public, până în secolul al XVII, când se formează dreptul public autonom, bazat pe dispozițiuni imperiale și drepturi stabilite de istoric și circumstanțe geografice.

A avut loc și recepțiunea dreptului canonic. Deși creat de autoritățile bisericești, dreptul canonic nu este exclusiv aplicat în evul mediu membrilor congregațiilor religioase și organelor respective, ci are o influență covârșitoare asupra dreptului laic. Așa, de exemplu, dreptul penal, procedura penală și chiar civilă cu sistemul mărturiilor, în unele privințe dreptul civil în capitolele referitoare la căsătorie, poartă pecetea dreptului canonic. Autoritatea lui se sprijină tot pe dreptul roman, la care se adaogă aureola religioasă, puterea bisericii catolice, plus prestigiul contemporaneității. Când sunt două norme deosebite în textul canonic și textul roman, aplicabile unui fapt identic, se preferă cel canonic, fiind mai nou. Regula nu e valabilă întotdeauna. Interdicția bisericească a dobânzilor a fost lăsată la o parte și s'a recepționat textul lui Justinian, care se referă la această chestiune. Excepțiile sunt numeroase.

Corpus iuris canonicii conține:

a) *Decretum Gratiani*, care se situează în secolul al XII-lea. Autorul este călugărul Gratiani, profesor de

drept bisericesc la Universitatea din Bologna, care a strâns hotărârile conciliilor și ordonanțelor papale, însoțindu-le cu adnotări. A încercat și o « concordantia discordantium canonicum », comentarii ce n'au fost luate în dreptul german (așa numitele « dicta Gratiani »), ci numai izvoarele ce se sprijineau cu exclusivitate pe sacra autoritate papală sau pe concilii;

b) *Decretalele lui Grigore IX*, împărțite în 5 cărți pe cari înaltul pontif le-a înmănat spre vedere universității din Bologna și publicate în 1234;

c) *Liber sextus* este o lărgire a decretelor de către Bonifaciu VIII. A procedat ca și Grigore IX, recurgând la avizul din Bologna, concomitent cu al Universității din Paris;

d) *Clementinele*, conțin decretale ale Papei Clemens V și hotărârile conciliului dela Viena (1311). Au fost publicate de Ioan XXII în anul 1317 după ce fusese înmănate specialiștilor din Bologna și Paris. Acest drept de origină străină, deși cu valoare aplicativă ne pusă în discuție a căpătat un colorit local în interpretarea dată. După cum mai înainte la codificarea lui Justinian, dreptul clasic a fost impregnat de bizantinism prin interpolări și adaosul Novelelor, tot astfel dreptul roman în Germania a fost filtrat instinctiv și a căpătat o fizionomie specială. În imitare se știe că intră un procent însemnat de creație. O repetiție fără greș a originalului nu poate avea loc și în redarea lui se strecoară inevitabil elemente neomogene. Interpretarea unui fapt se leagă de materialul apercceptiv, ale cărui componente sunt anterioare și în cazul de față profund deosebite. Privirea cu ochi noi a unei legi venite

din altă lume îi schimbă sensul și nuanțele. Această fațetă a dreptului roman era determinată și se lega de dreptul primitiv. Deși lipsit de unitate și neturnat în forme definitive, spiritul local realizat parțial în fenomenologia juridică exista de mult și sabota sistematic importul. Cunoscând odată o perioadă de mare înflorire sub domnia lui Carol Magnus și a regilor franci, dreptul național modela, după directivele sale, elementele noi introduse. Astfel se formează « *usus modernus pandectarum* » unde intră instituții de drept roman, canonic și autohton. Această situație va dura până în veacul al XIX-lea, când se va pune în discuție problema unor codificări pur germane. Realizarea nu se sfârși, însă, decât la 1 Ianuarie 1900, când s'a pus în aplicare codul civil pentru întreaga Germanie înlăturându-se dispozițiunile analoge aflate în legiurile provinciale.

Aceste baze atine ale ordinii juridice germane ne arată și originile ideii de Stat predominante în cultura și politica europeană. Ele sunt eminentamente romane. Fundamentele elino-latine care se află acolo au dat o fizionomie, care în trăsăturile sale principale sunt general-europene. Ceea ce formează unitatea profundă a ordinii juridice contemporane este tocmai ideea de Stat romană în care se toarnă morfologia societății moderne sub pavăza ordinii juridice. Fără ordine juridică nu există organizare, nu există viață socială ordonată, nu există posibilitatea de traiu a oricărei cetăți.

Ordinea juridică și administrativă codificată realizează în concret ideea de justiție, iar *justitia est fundamentum regnorum*.

CUPRINS

	<u>Pagina</u>
I. Controversa pauperizării în țară bogată	5
II. Determinarea stilului de viață socială	35
III. Pauperizarea României în sistemul capitalist.	45
IV. « Inapoiști » și « înaintați » sau despre colonii și me- tropole	70
V. Două potențialuri	84
VI. Controversa asupra Statului român modern	103
<i>a)</i> Statul — între organon și contractualism	103
<i>b)</i> Filosofia Statului la Vasile Pârvan	116
<i>c)</i> Raționalism și curente contrarii în problematica Statului	138
<i>d)</i> Spiritul critic și Statul istoric	149
<i>e)</i> Problema poporanismului	157
<i>f)</i> Domnia Legii	161
<i>g)</i> Fondul și forma codificărilor	176



NICOLAE OȚALEA

ALESE FABULE

siml auctoris (Norimbergae, 1539), Aesopi Phrygis et
allorum fabulae (Gryphium, 1542), la care se adau-
gă un număr de ediții îngrijite sau prefațate de spe-
cialiști europeni recunoscuți ai fabulei esopice, pre-
cum I. G. Sam. Schwabe (Paris), Carol Holmi (Leip-
zig), Giulio Landi (Veneția), Isac Nicolai Neveleti
(Frankfurt), François Foppens (Bruxelles), David
Hovgstratani (Cluj) etc. Cărțile lor pot fi întâlnite în
număr destul de ridicat în fondurile vechilor biblio-
teci ale Colegiului reformat, ale mănăstirilor unita-
riene, franciscane și reformate din Cluj sau ale li-
ceului românesc din Blaj.

Adeseori aceste fabule nu sînt numai în limba
latină, ci și în germană, engleză sau franceză, iar
uneori chiar în ediții bi-, tri- sau pluri-lingve, cele
mai multe însoțite de prefețe, note și adnotații sa-
vante și de o iconografie bogată, expresivă și de bu-
nă calitate, încît cunoașterea amănunțită a acestora
ar merita osteneala unui studiu aparte. Noi ne măr-
ginim să semnalăm aici doar prezența citorva re-
marcabile florilegii de fabule, cum ar fi ediția en-
glezească *Select fables of Aesop and others. In
three parts, Newcastle edition, 1784*, cea bilingvă
*La vie et les fables d'Esop avec des Reflexions mo-
rales en françois et en allemand... à Strassbourg,
chez Armand König Libraire, 1758*; cea apărută în
două tomuri la Viena, în editura lui Friedr. Müller,
*Die Fabeln des Aesopus, in limbile germană, france-
ză, italiană și latină sau acel interesant florilegiu
Esop en belle humeur ou dernière traduction et aug-
mentation de ses fables en prose et en vers, apărută
la Bruxelles în 1700*. Toate acestea acreditează și pun
în circulație versiuni noi ale fabulelor lui Esop, de

unde ele puteau fi preluate, copiate, difuzate sau preluate de alți și alți pasionați de fabule. Unele au intrat în manuale și culegeri pentru învățământul școlar și liceal, altele sînt preluate de calendare sau de primele periodice și almanahuri, dîndu-li-se o circulație largă și adeseori în medii foarte diferite. Se pot depista prelucrări sau inserări de fabule în opera unor iluminiști români ca Ioan Molnar Piuariu, Simion Maghiar, Gergely de Ciocotici, Iosif Pașca, Vasile Aaron, Ioan Barac, Grigore Obradovici, Paul Iorgovici, Mihail Roșu Martinovici, Moise Bota, Ioan Tomici, Ioan Teodorovici Nica, iar tipograful și editorul Ion Götter de la Brașov tipărește în 1834 o culegere de istorioare morale cu mare succes la public, ceea ce dovedește vivacitatea și perenitatea genului în epocă, persistența prelungită a interesului pentru el. Istorioara iluministă, din care s-a dezvoltat mai tîrziu anecdota, nu este, de altfel, decît o dezvoltare și o metamorfozare în condiții noi a vechii fabule esopice. Indiferent cã aceasta venea direct, prin izvoare pure, nealterate, sau prin intermediul prelucrărilor lui Fedru, Avian, Abstermius, La Fontaine, Dositei Obradovici, Lessing, Gellert sau Krilov, prelucrători în cea mai mare parte a unor motive esopice, prezența marelui fabulist al antichității în traduceri românești timpurii (mergînd la noi în paralel cu copierea și tipărirea cărții populare de tipul Esopiei) indică un grad ridicat de culturalitate al societății românești din epoca iluministă și pașoptistă, o remarcabilă conștiință de sine. Preocupați să-și ridice mereu nivelul de cunoștințe, să combată practicarea și răsbindirea superstițiilor (așa se explică prezența unei fabule ca Despre vrăjitoriu

în cea dintâi culegere de fabule românești, cea din 1784), să contribuie la dezvoltarea și perfecționarea sistemului social și administrativ („Binele obștii trebuie mai tare decât cel osebit a să socoti”; „Așa oamenii răi să vîrască în țări, dacă înțălepciunea împărățitorilor nu priveghează”), la formarea unui om nou din punct de vedere social și moral („Să scoatem lenea și să lucrăm, că aceasta este comoara noastră nemincinoasă”, „Niceodată acelora vina să să bage, care nu știu de zămintealele ce ei fac; ci acelora care pe ei i-au crescut”), învățații români au găsit în fabulă un aliat prețios și deosebit de eficace. Desigur, acest lucru nu s-a înfăptuit numai la noi, ci pretutindeni în Europa. Un mare editor al lui Esop din Țările de Jos, François Foppens din Bruxelles, așeza încă din 1700 în fruntea ediției sale intitulate *Esop en belle humeur*, următoarea deviză sugestivă: „Venez à la leçon jeunesse vive et folle, / Esop en belle humeur vous appelle à l'Écolle. / Les bettes autrefois parloient mieux que les gens, / Et le siècle n'a point de si doctes régens”, ceea ce s-ar traduce românește în felul următor: „Vino la lecție tineret înflăcărat și zburdalnic, / Esop cu al său nobil humor te cheamă la școală. / Animalele vorbeau altădată mai bine decât oamenii, / Căci secolul nu are dascăli atît de docti ca-odinioară”. Nu altceva scria Țichindeal în prefața Fabulelor sale din 1814: „De aici urmează că nemica alta mai cu spornicie a îndulci pre prunci cătră cetire, a-i îndemna spre luarea de seamă, și a-i obicinui cătră socotința gîndirei, și a prejudecărei, decât fabulei adăogînd cuvîncioase tîlcueli, nu iaste: că prin aceasta și gîndurile cele tinere, singure de sine, puținel cite puținel a se

descurca, dedzvăli, lumina, lăși și întinde întru toate cele ce vor auzi și ceti, și întru toate minciuna de adevăr a o cunoaște, și despre toate înțelepțește și sănătos gîndi și a judeca obicinuitm.“

Asemenea îndemmuri au fost puse pe tapet peste tot de către iluminiști. După clasicism și Renaștere, îmbibate pînă la saturație de fabulă (învățatul german Hamman considera la 1761 fabula drept cea mai veche formă a poeziei: „Esop și fabula constituie începutul și afară de asta, nu este nimic decît odă și cîntec“), iluminismul a reactualizat, genul, l-a revigorat și i-a dat o nouă strălucire printr-o nouă redimensionare a sa în conformitate cu criticismul epocii, cu ideile liberalismului filosofic și social-politic, filtrate de iosefinism și de enciclopedismul francez, de anticlericalismul și antidogmatismul evident al societății moderne.

Liberul schimb de idei, combativitatea învederată a gîndirii sociale, lupta împotriva prejudecăților și a unei mentalități feudale, preocuparea constantă pentru formarea unui honnête homme cu largă influență socială au creat cadrul favorabil pentru ca fabula să fie redescoperită de sud-estul european și pusă în valoare pe liniile de forță de care el avea în acel moment nevoie, în primul rînd pentru necesitatea trezirii conștiinței naționale. Fabula apare astfel în mod firesc ca una dintre formulele cele mai apte și cele mai accesibile publicului larg cititor de a exprima noua mentalitate a epocii. În acest sens, recent, o cercetătoare nota: „Ideile luminate occidentale, noile cerințe ale dezvoltării istorice și culturale găsesc în fabulă, la începutul secolului al XIX-lea, nu numai modalitatea cea mai accesibilă nivelului general